

319376

6

5. évf.
1996.
3. szám

KISEBBSÉG- KUTATÁS

SZEMLE A HAZAI ÉS KÜLFÖLDI IRODALOMBÓL



KISEBBSÉGGUTATÁS
Szemle a hazai és a külföldi irodalomból
5. évfolyam 1996. 3. szám

Tiszteletbeli főszerkesztő: *Niederhauser Emil*

Főszerkesztő: *Cholnoky Győző*

Kiadja a Hatodik Síp Alapítvány, 1055 Budapest, Falk Miksa u. 18-20.
Felelős kiadó: *Németh István*. Grafikai tervező: *Szabó János*. Tervező-
szerkesztő: *Fekete Valér*. Szerkesztőségi titkár: *Vetter Ilona*. Szerkesztő-
ség: 1055 Budapest, Falk Miksa u. 18-20., Telefon/Fax: 131-8844. Szer-
kesztőségi órák: Minden szerdán 10-14 óra között. Megjelenik negyedé-
venként. Éves előfizetési ár: 1200 Ft (ÁFA-val). Előfizethető a kiadónál
az Esztergom és Vidéke Takarékszövetkezet 219-98698-63100150-
12001572-3 (Kisebbségkutatás) számláján. Adományokat ugyanerre a
számlára lehet utalni. A lap egyes számai 300 Ft-os áron megvásárolha-
tók a kiadónál, a Könyvtárellátó Vállalat Kódex könyvtáruházában (Bp.
V., Honvéd u. 5.), az Osiris kisebbségi könyvesboltjában (Bp. V., Veress
Pálné u. 4-6.) és a PÜSKI Könyvesháznál (Bp. I., Krisztina krt. 6.).
Nyomás és kötés Főnix Kft. Felelős vezető: Soskóné Müller Judit.
HU ISSN-1215-2684

E szám megjelenését a Soros Alapítvány, a József Attila Alapítvány, a „Magyaror-
szági nemzeti és etnikai kisebbségekért” Közalapítvány, valamint a Művelődési és
Közoktatási Minisztérium támogatja.

Válogatásunk forráskiadványai

Canadian Review of Studies
in Nationalism (*Kanada*)

Egy más mellett élés. A magyar-román
és magyar-cigány kapcsolatokról
(*Románia*)

Életünk (*Magyarország*)

Ethnic and Racial Studies (*Anglia*)

Europ (*Franciaország*)

Europa Ethnica (*Ausztria*)

Foreign Affairs (*USA*)

Halbjahresschift für südosteuropäische
Geschichte (*Németország*)

Híd (*Jugoszlávia*)

Irodalmi Szemle (*Szlovákia*)

Jahrbücher für Geschichte Osteuropas
(*Németország*)

Kinžnice a informacie (*Szlovákia*)

Korunk (*Románia*)

Materialy parlamentskih slušanij

19 marta 1996 goda. Izd.

Gosudarstvennoj Dumy (*Oroszország*)

Minderheiten im östlichen Mitteleuropa
(*Németország*)

Nationalities Papers (*USA*)

Neue Literatur (*Németország*)

Osteuropa zwischen Nationalstaat
und Integration (*Németország*)

Próbafelelőttek a (cseh)szlovákiai

magyar irodalomról (*Szlovákia*)

Revue d'Etudes Comparatives

Est-Ouest (*Franciaország*)

Revue Européenne des Migrations

Internationales (*Franciaország*)

Slovenské pohľady (*Szlovákia*)

Slovenský národopis (*Szlovákia*)

Südostdeutsche Vierteljahreshblätter

(*Németország*)

Südosteuropa (*Németország*)

Századok (*Magyarország*)

Więź (*Lengyelország*)

The World Today (*USA*)

Yugoslav Survey (*Jugoszlávia*)

Tartalom

ÜNNEPEK ÉS HÉTKÖZNAPOK (<i>Cholnoky Győző</i>)	239
<i>Pomogáts Béla</i> : Irodalom és magyarságtudat történelmünkben és a kisebbségi magyar kultúrákban	241
<i>Kiss Gy. Csaba</i> : Honalapítási mítoszok Közép-Európából	249

NEMZETI TUDAT. NEMZETI ÉS ETNIKAI FOLYAMATOK

Kötélékek átalakulásai: körülmények és sajátosságok szerepe az etnikumok formálódásában (<i>Cornell, S.</i>)	257
Demokrácia és etnikai sokféleség: a nemzetközi élet új fő kérdése? (<i>Inder Singh, A.</i>)	259
Magyar-román és cigány-magyar együttélés a Székelyföldön	263
Társadalmi átalakulás a szlovákiai romák körében 1989 óta (<i>Mann, A. B.</i>)	267
Lengyel népcsoport Németországban (<i>Kranz, J.</i>)	270
Lengyelek a németek szemében. Visszatekintés az utóbbi 250 évre (<i>Ziemer, K.; Nieviadomski, A.; Feldmann, E.</i>)	272
Akik túléltek a holocaustot. (Egy USA-ból elindított kezdeményezés első szlovákiai eredményei) (<i>Salner, P.</i>)	275
Regionalizmus és nacionalizmus Isztriában (<i>Jahn, J.-E.</i>)	277
Oroszország árnyékában: Közép-Ázsia független köztársaságai (<i>Menon, R.; Starr, F. S.</i>)	279
A katalánizmus és a katalóniai migráció (<i>Naik, M.</i>)	282

NEMZETI ÉS NEMZETISÉGI IRODALMAK

Próbafevételek a (cseh)szlovákiai magyar irodalomról 1818-1995 (<i>Filep Tamás Gusztáv – Tóth László</i>)	285
„Isten nevében...” – új jugoszláv háborús folklór (<i>Colović, I.</i>)	289

KISEBBSÉGEK NYELVHASZNÁLATA

Kétnyelvűség és identitás a magyarországi németek körében (<i>Komlósi – Knipf, E.</i>)	291
Kinek (nem) jó a kétnyelvű oktatás? (<i>Lanstyák István</i>)	292
Az okcitan nyelv jelenlegi helyzet (<i>Kremnütz, G.</i>)	295

KISEBBSÉGEK KULTÚRÁJA

A magyar-szláv nyelvi érintkezések (<i>Zoltán András</i>)	298
A romániai magyar sajtónyilvánosság korlátai (<i>Horváth István</i>)	302
Kisebbségkép a kolozsvári sajtóban (<i>Székely Kriszta</i>)	304
A nyugat-bácskai Jézus Szíve-kultusz (<i>Silling István</i>)	306

Miről tanúskodik a mezőberényi és tótkomlói szlovákok dalkészlete? (<i>Krekovičová, E.</i>).....	308
A cigány alakja a szlovák folklórban (<i>Krekovičová, E.</i>).....	310
A Slovenské pohľ'ady jubileuma (<i>Kraus, C. ; Slobodník, D.; Winkler, T.</i>).....	311

A KÖZÉP- ÉS KELET-EURÓPAI NÉPEK ÉS ORSZÁGOK KAPCSOLATAI

Kelet-Európa: nemzetállamok vagy integráció? (<i>Brunner G.; Kosáry Domokos</i>).....	314
Közép-Európa és az „európai Németország” a jelenkorban (<i>Wagner, H.</i>).....	316
Etnokulturális folyamatok az etnikai megosztottság körülményei között (<i>Botík, J.</i>).....	318
Szlovákia kisebbségeinek helyzete – német megítélésben (<i>Bricke, D. W.</i>).....	320
A múlt folytatódik: a cseh–német kapcsolatok 1989 után (<i>Albrecht, C. ; Winfield, N. M.</i>).....	323

KISEBBSÉGI POLITIKA

Rendszerváltás és „zsidókérdés” Magyarországon (<i>Tucker, Th.</i>).....	326
Romániai kisebbségpolitika (<i>Aukerman, M.</i>).....	328
A volt Jugoszláviából származó menekültek félnek hazatérni (<i>Marchal, A.</i>).....	331

KISEBBSÉGI JOG

A Matica slovenská nyilatkozata a szlovák nyelvtörvényről (<i>Slovenské pohľ'ady</i>).....	334
Butrosz Gháli ENSZ-főtitkár beszámolója a horvátországi emberjogi helyzetről (<i>Yugoslav Survey</i>).....	336
Az Oroszországi Föderáció nemzetiségpolitikai koncepciójának vitája az Állami Duma szakbizottsága előtt (<i>Materialz parlamentskih...</i>).....	338

NEMZETI ÉS ETNIKAI KISEBBSÉGEK TÖRTÉNETE

Németország és Ausztria-Magyarország viszonya: az új Mitteleuropa-terv (1917-1918) (<i>Ormos Mária</i>).....	342
Az együttélés kudarca: csehek és szudétánémetek (1918-1948) (<i>Kopeček, H; Smelser, R.M.</i>).....	345
Bosnyák történelem és kultúra: az összetartozás mintái? (<i>Olof, K. D.</i>).....	349
A fehéroroszok nemzeti kultúrája a XIX-XX. században (<i>Redzik, R.</i>).....	351
Zsidó és antiszemita ügyvédek az Orosz Birodalomban 1864 és 1917 között (<i>Taberowski, J.</i>).....	353
A spanyolországi gallego nacionalizmus történelmi háttere (1840-1950) (<i>Beramendi, J. G.</i>).....	355

MÓDSZERTANI KÉRDÉSEK

Szlovákia: állami romapolitika és a könyvtárak szocializációs szerepköre (<i>Kilárová, I.</i>).....	359
A Revue d'Études Comparatives Est-Ouest tematikus száma a szovjet örökség kérdéséről a demográfiában	361

ÜNNEPEK ÉS HÉTKÖZNAPOK

Aligha akad jelesebb ünnepünk a hon- és államalapítás évfordulójánál. Mégis különös év ez az 1996-os: emberpróbáló időköt élünk, s jogos büszkeség helyett olykor szinte szabadkozunk kell, hogy eleink hazát és otthonot teremtettek számunkra 1100 éve itt, a Kárpát-medencében, és 1000 éven át folyamatosan fenntartották a magyar államiséget.

A magunk részéről formabontóan csatlakozunk ünneplő (határon inneni és túli) barátaink soraihoz. A *Kisebbségkutatás*, bárha információs (szekunder) folyóirat, kötelességének érzi, hogy felkérésére készített originális tanulmányokkal tisztelegjen jeles ünnepünk előtt. Köszönettel tartozunk Pomogáts Bélának és Kiss Gy. Csabának, hogy ezt a formabontást számunkra lehetővé tette.

Pomogáts Béla *Irodalom és magyarságtudat történelmünkben és a kisebbségi magyar kultúrákban* c. tanulmányában a magyar irodalom különleges szerepét tárja fel. Az irodalom nálunk valóban történelmi erővé lett a „virtuális Magyarország” megteremtésének szándéka által átítatva, amely különösen lelkiekben kívánta – és tudta – mindig helyreállítani a „megroppant történelmi életerőt” és a megbomlott lelki egyensúlyt. Ez a küldetéstudat – figyelmeztet Pomogáts –, mint titkos vízjel ott rejlik még az Istenhez forduló Balassi, az elmúláson merengő Berzsenyi, a köznapi józanságot hirdető Arany és az európai szellem értékeit mentő Babits műveiben is. Mindez attól van, hogy a magyarság szellemi egységre vágyik: Trianon után – az egyház mellett – az irodalom lett a nemzetfenntartó munka letéteményese, szinte egyetlen intézményi képviselője. A magyar író (tegyük hozzá ismét: a lelkipásztor mellett) kisebbségben a „szellemi élet mindenese”. A kisebbségi irodalom mint intézmény súlyát mégsem a nemzeti retorika adja, hanem az igazi érték hozza létre, alapozza meg a nemzettudatot – fejezi be gondolatmenetét Pomogáts Béla.

Kiss Gy. Csaba *Honalapítási mítoszok Közép-Európából* c. tanulmányát is millicentenáriumi ünnepünk inspirálja. Munkája szerencsésen egészíti ki az iménti tanulmányt: ő ugyanis eredet- és honalapítási mítoszainkat a közép-európai szláv népek és a moldvaiak mítoszaival hasonlítja össze. E mítoszok eredetét (különösen a magyar mítoszokét) az őszösvetségi zsidók Kánaánba vonulásának motívumával rokonítja. A szent helyek (hegyek, folyók), állatok és más különleges szimbólumok jelentéstartalmai nyomán látszik körvonalazódní írása nyomán egy olyan közös kulturális örökség képe, amely egymásba fonódó egyediségekből képez egészet. Az elemzés legfőbb tanulsága – a szerző szavaival: „...mindegyik nép hasonló módon keresi a múltban is hazáját, és a honalapításról formált történetek egyiket sem jogosítják a másiknál többre.”

Ez a parancs bizony gyakran csorbát szenved. Az e számban szemlézett források közül elegendő talán K. D. Olof tanulmányára utalni, aki a bosnyák identitás történelmi jogfosztásáról értekezik. Ám jogos optimizmusa okán célszerűbb talán most S. Cornell eszmeifuttatását felidézni. Ő az etnikai közösségek kohézióját elemezve mutatja ki, hogy annak három dimenziója nem egyenértékű: a kulturális dimenziót nélkülöző közösségek – érdekeik változása vagy intézményeik felszámolása esetén – könnyen széthullanak, a közös kulturális gyökerek viszont biztosítják az ilyen nehéz korszakok átvészelését. Hogy ez a kulturális kohézió milyen hatalmas erőt jelent, a felvidéki Filep Tamás Gusztáv és Tóth László (e számban ismertetett könyvében) így pertraktálja: „A hetvenes és nyolcvanas évekre datált lírai és prózai kibontakozás (pedig) együtt és külön-külön is nagy szerepet vállalt az 'elszigeteltség vagy egyetemesség' csehszlovákiai magyar dilemmájának feloldásában, s munkásságukkal a magyar kisebbségi irodalom alapértékeit sikerült létrehozniuk”.

Végül ami a hétköznapokat illeti: szerkesztőségünk kénytelen volt megválni eddigi kiadójától. A Hatodik Síp Alapítvány lett a folyóiratunk új kiadója. Elegendő okunk van bízni benne, hogy munkánkhoz minden támogatást élvezni fogunk. Természetesen a T. Olvasó hasznára.

Budapest, 1996. szeptember 2.

Cholnoky Győző

Irodalom és magyarságtudat történelmünkben és a kisebbségi magyar kultúrákban

Nemzet és irodalom

Azok között a fogalmak között, amelyeket a magyar történelem szentesített és a közmegegyezés elfogadott, a nemzet és az irodalom fogalma mindig egymással szoros kapcsolatban állt. Teremtő kölcsönösség jött létre közöttük; egyfelől a nemzeti történelem s azok a törekvések, amelyek e történelem során érvényesülni kívántak, és igen gyakran vereséget szenvedtek, mindig meghatározták irodalmunk vállalt feladatait, küldetésstudatát, többnyire abban az értelemben, hogy magának az irodalomnak kellett helyreállítania a nemzet megbomlott szellemi egyensúlyát, vagy megtört politikai és kulturális egységét, másfelől hagyományosan az irodalomban konstituálódtak azok a személyiségjegyek, amelyeknek összessége a magyarság nemzeti jellegét teszi.

Máshol a nemzet fogalmának ilyen hívószavai és vonzatai voltak: dicsőség („gloire”) vagy hatalom („Macht”), a magyar történelem évszázadai során ilyenekkel nem találkozunk. Ellenkezőleg, Balassi Bálinttól Berzsenyi Dánielig, Vörösmarty Mihálytól Ady Endréig és Illyés Gyulától Nagy Lászlóig mindig a „nemzet” és az „irodalom” alkottak egymással lényegi kapcsolatban álló fogalmakat. Ez a fogalompáros valóságos Janus-arccal néz ránk a múltból és bizonyára a jelenből: ami az egyik oldalról szemlélve egy történelmi emberközösség küzdelme a megmaradásért, az a másik oldalról magasrendű művészi értékek történelmi folytonossága és rendszere, s ami az egyik nézetben gondolat, költői kép és versforma, az a másik nézetben emésztő küzdelem és győzelem azért, hogy tizenötmillió ember otthont találjon a népek közösségében, és képes legyen kibontakoztatni a maga szellemi és erkölcsi értékeit.

Innen ered a magyar irodalom mindmáig ható tudatos elkötelezettségvállalása a nemzeti történelem, a nemzeti élet „sorskérdéseinek” megoldása iránt, az a közösségi és közéleti éthosz, amely ennek az irodalomnak még a formateremtő erőfeszítéseit, merész kísérleteit, akár önfeledt játékait is áthatja. Nem kell feltétlenül politikus frónak, frópolitikusnak lenni ahhoz, hogy valakinek a műveiben erősebb visszhangot verjenek ezek a „sorskérdések”. Nemcsak Zrínyi Miklós, Petőfi, Ady, József Attila és Illyés ad számot a nemzeti történelem

tapasztalatairól, törekvéseiről és fájdalmairól. Mint titkos vízjel ott rejlik ez a történelmi és közösségi érdeklődés, küldetéstudat és felelősségvállalás az Istenhez forduló Balassi Bálint, az elmúlás hatalmán merengő Berzsenyi Dániel, a szerelmi évődésbe feledkező Csokonai Vitéz Mihály, a romantikus végtelenül küzdő Vörösmarty, a köznapi józanságot hirdető Arany, az európai szellem értékeit mentő Babits vagy az ősi mítoszok tanításán okuló Weöres Sándor műveiben is. Valóban, nincs magyar író, aki függetleníteni tudta vagy akarta volna magát a közös tapasztalatoktól, gondoktól és tennivalóktól, s ha a magyar irodalmat a történelem alkotásának és szellemi intézményének tekintjük, meg kell bizonyosodnunk arról, hogy ez az irodalom mindenekelőtt a nemzeti élet alakítója, a nemzeti tudat őre és letéteményese.

Történelmi erő

Kivált nehéz korszakokban, midőn balszerencsés történelmi fordulatok – és ilyenek, fájdalom, végigkísérik távolabbi és közelebbi múltunkat – sodorják válságba és veszedelembé a magyarságot és a történelmileg létrehozott nemzeti intézményeket. Irodalmunk felelősségtudata éppen ezekben a korszakokban mutatkozik meg igazán. Ahogy Németh László mondja: „A magyar irodalom legjellegzetesebb, tanulmányozásra legvonzóbb korszakai mindig akkor alakultak ki, amikor a remény vetését elrontó jégverés után az előtapogató élniakarás szigetekbe verődik, s a reménytelen önfeláldozás lassan megint kitermeli a reményt.” Igen, irodalmunknak a maga nyolc évszázados története során mindig ez a szerep jutott: helyre kellett állítania a nemzet megbomlott szellemi egyensúlyát, lelki elégtételt kellett szereznie a pusztító vereségek után, fel kellett támasztania a csapások súlya alatt megroppant történelmi életerőt.

Így történt ez Mohács után, midőn Bornemissza Péter, Balassi Bálint, Heltai Gáspár költeményeiben és krónikáiban forrott össze ismét az a virtuális Magyarország, amely a csatamezőkön elveszett. Így történt azoknak az erőfeszítéseknek a veresége után, amelyek a 18. század végén próbálták a független, korszerű Magyarországot megteremteni, mikor is a nyelvújító Kazinczy Ferenc, a romantikus Kölcsey Ferenc és Vörösmarty Mihály támasztotta fel a Vérmező mocskába fulladt közös reményeket. Így történt Világos után, midőn Arany János, Madách Imre, Kemény Zsigmond és Jókai Mór könyvei teremtették újjá a nemzet szellemét, adtak hangot a szigorú önvizsgálatnak és festettek a sötét egekre szivárványos reményt, s így történt az első világháborús vereség, a modernizációs kísérletek kudarca, a történelmi Magyarország felदारabolása után, midőn Babits Mihály, Móricz Zsigmond, Kosztolányi Dezső, József Attila és a népi irodalom: Illyés Gyula, Németh László, Tamási Áron

kerestek megtartó erőt a hagyományban és új vezérlő csillagokat a demokratikus átalakulás eszméiben.

Történelmi feltámadásoknak és újabb zuhanásoknak voltunk részesei-tanúi azóta is, és elmondhatjuk, hogy irodalmunk e feltámadásokban is kivette részét, és a zuhanások után is kereste a nemzeti önismeret és önbizalom megújulásának, az alkotó erők felkeltésének lehetőségét. Vagy nem ezt tette-e az ötvenes évek súlyos megpróbáltatása, az 1956-os magyar forradalom tragédiája után Illyés és Németh, Déry és Kodolányi, Vas István és Örkény István, Jékely Zoltán és Pilinszky János, Nagy László és Juhász Ferenc, Sánta Ferenc és Csoóri Sándor, az az új magyar irodalom, amely a kommunista diktatúra máskülönben szellemi sivárságban telő évtizedeiben, éppen a diktatúrával szemben kibontakozott? Irodalmunk – éspedig nemcsak az országban, hanem a kisebbségi lét vagy a szétszóródás körülményei között is – mindig a nemzeti történelem, kultúra és identitás folyamatos fenntartását szolgálta, és éppen ebben a szolgálatban találta meg a maga méltóságát és egyetemes emberi küldetését.

A magyar író a nemzeti kultúra és az anyanyelv gondozása által teszi teljesebbé saját emberségét, és ebben az emberségben lesz az egyetemes humánium szószólója, más kultúrák, irodalmak képviselőinek társa. A magyarság bizonyára azzal tette a legnagyobb szolgálatot az egyetemes emberi kultúrának és az Isten teremtő terveinek, hogy létrehozta saját nyelvét, művelődését, szellemét, és ezzel új értékekkel, hangzatokkal és színekkel gazdagította azt a sokoldalú és sokszínű egyetemességet, amelyet a teremtés és az emberiség megalkotott. Népünk a magyar kultúra és nemzeti identitás fenntartás révén teszi teljesebbé az emberi egyetemességet, minthogy az emberi nem maga sem mondhat le azokról az értékekről, amelyekkel a magyarság egészíti ki, teszi gazdagabbá a kultúra összességét. Hadd idézzem Széchenyi István szavait: „Az emberiségnek egy nemzetet megtartani, sajátosságait, mint ereklyét megőrizni és szeplőtlen mivoltában kifejteni, nemesíteni erőt, erényeit, s így egészen új, eddig nem ismert alakokban kiképezve végcéljához, az emberi feldicsőítéshez vezetni, kérdem, lehet-e ennél minden keserűségtől ment tisztább érzés; s ha csak mint hangya ily megdicsőítéshez egy paránnal is hozzájárulhatunk, van-e ennél édesebb osztályrész emberek között, kiktől a lelki örömök nincsenek elzárva?”

Széchenyi szavainak a jelenben is súlya és értelme van: amit magyarság és emberi egyetemesség szoros összetartozásáról és teremtő kölcsönösségről egykor kijelentett, az ma is időszerű feladatot és szellemi stratégiát jelent; megszabja a magyar kultúra, a magyar irodalom kívánatos és szükséges stratégiáját is.

Az irodalom mint intézmény

Illyés Gyula egy ma már klasszikus paraboláját szeretném idézni, amely által – Németh László *Iszony* című regényének francia kiadása alkalmából – irodalmunk sajátos természetének dolgában szerette volna eligazítani az idegen olvasót. „Képzeld el – írja Illyés –, hogy egy kiváló tehetségű ember arról ír regényt, hogy mit szenved egy falu a Duna kiöntései miatt. Csak gratulálni tudunk, hogy művészetével ilyen nemes tárgyat emel föl. Képzeld el aztán, hogy ugyanannak a népnek a legnagyobb drámaírója arról ír tragédiát, miért nem sikerült valakinek a Duna áradásait megakadályozni. De a legnagyobb költő is arról írja első, második, sőt tizedik verseskönyvét, hogy a Dunát sürgősen szabályozni kell. Majd a kritikusok is azon a mérlegen mérik az alkotások értéksúlyát, hogy milyen fokban szolgálják azok az árvizek meggátlását s mindannak a népbetegségnek, közlekedési, mezőgazdasági és közoktatásügyi bajnak, amit a zabolázatlan folyók okoznak. Elképzeld mi is a hangot, amely az áradások s azok kifogyhatatlan következményeinek huszadik ábrázolása után ingerülten fölcattan: Hát hol a vízügyi hivatal? Hol az egészségügyi miniszter, a földművelésügyi, a hadügyi? Érthetetlen, miért gyötreti magát ezekkel épp az irodalom?”

A magyar irodalom karakterével ismerkedő külföldi olyan parabolát kap oktatásul, amely – miként a pár vonással megrajzolt arc- és jellemképek – egyetlen merész lendülettel húzza meg az ábrázolni kívánt jelenség karakterét. A valóságos képen mindez nem sokat módosít: a magyar irodalom nyolc évszázados története során valóban igen gyakran kényszerült arra, hogy a nemzeti élet első számú intézménye, a közös törekvések első megfogalmazója és állandó képviselője, történelmi érdekek letéteményese és nagyszabású feladatok valóra váltásának szervezője legyen. És noha a jelenben működik, remélhetőleg jól működik a vízügyi hivatal, és léteznek szorgalmas kormányzati hivatalok is, ez még nem jelenti azt, hogy irodalmunk minden további nélkül visszavonulhat a művészeti élet és alkotó munka belső körébe, s felhagyhat azzal a kezdeményező, javaslatokat tevő, közös cselekvésre mozgósító és a közélet minden dolgában szabadon bíráló tevékenységével, amelyet hagyományosan vállalt és végzett küzdelmes történelme során.

A jelenről beszélek, és aki körülnéz a szellemi életben, az bizony megállapíthatja, hogy irodalmunk ma egyféle identitászavarral küszködik. Az elmúlt évtizedekben, az imént vázolt hagyományoknak megfelelően, irodalmunk kétségtelenül a nemzeti élet és szellem elsőszámú letéteményese volt, az Írószövetség közgyűlései vagy az írószövetségi választmány összejövetelei amolyan „kvázi-parlamentként” tevékenykedtek, minthogy valóságos népképviselői híján elsősorban ezeken a fórumokon kaptak hangot a magyar nép panaszai és kí-

vánságai. Az irodalmi életnek ezt az erősebben átpolitizált szerepét mára minden bizonnyal feleslegessé tette a bekövetkezett történelmi fordulat: elvégre, ha létrejöhetett a magyar jogállamiság, működik a magyar népképviselői országgyűlés, nincs szükség arra, hogy az Írószövetség pót-parlamentként végezze a dolgát és az irodalom a nemzeti szuverenitás elsőszámú intézménye legyen.

Mégsem valószínű, hogy az írók, mint azt sokan tanácsolják, hajlandók lennének egyszerűen visszavonulni a műhely zártabb világába. Nemcsak az írópolitikusokra vagy politikus írókra gondolok, ilyenek különben bőven találhatóak mind a kormányzati, mind az ellenzéki oldalon. A politizáló, kivált a politikai pártok elkötelezettségében csatározó írástudó kissé gyanús és ellenszenves személlyé vált mostanában. Bizonyára nem véletlenül, minthogy az alkotó munka számára nélkülözhetetlen szellemi függetlenség és szuverenitás igenis megjelöl egy képzeletbeli határvonalat, amelyen túl ennek a függetlenségnek és szuverenitásnak a működése megkérdőjelezhető. Kétségtelenül akadnak írók, akik már régen átlépték ezt a bűvös vonalat, és ma már inkább a politikának: a hatalomrajutásnak, a hatalom megtartásának, mint az irodalomnak, a szellemnek az emberei. Kár értük, ugyanis a szellemi életben (is) fellépő személyiség belső és külső szuverenitása olyan értéket jelent, amelyet éppen a nemzet és a nemzeti kultúra érdekében szükséges volna fenntartani.

Az irodalomnak, mint szellemi és nemzeti intézménynek azonban akkor is van közéleti, sőt (nem félek a szótól) politikai szerepe és jelentősége, ha maguk az írók csak részlegesen, csak „állampolgári” joggal és körben politizálnak, vagy éppen teljesen távol maradnak a politikai küzdelmektől, s nem kívánnak részt venni a különféle pártok és mozgalmak életében. Magának az irodalomnak persze csak közvetettebb módon lehet közéleti szerepe, és ez így helyes, minthogy a kultúra sohasem vállalhat fel napi politikai vagy taktikai jellegű feladatokat.

Ez egyrészt azt jelenti, hogy irodalmunknak ma is mint nemzeti intézménynek kell működnie. A magyar irodalom mindig is a magyarság szellemi és erkölcsi létének látható intézménye volt, annak a Renan által meghatározott „mindennapi népszavazásnak” az organizátora, amelytől a nemzetek, különösen a saját erejükre hagyott kis nemzetek kapják ellenálló erejüket és belső szuverenitásukat. Mindez azt is jelenti, hogy az irodalomnak az elkövetkező időkben is kell bizonyos közügyi-közéleti szerepet vállalnia. Mindenekelőtt vállalnia kell a nemzeti identitás és kultúra védelmezését, egy virtuális közösségi és erkölcsi kódex kialakítását és fenntartását. Az irodalomnak ez az erkölcsi jellegű közösségi szerepvállalása nélkülözhetetlen abban, hogy a hosszú időn át tartó diktatórikus berendezkedés nyomása alatt megsérült vagy megroppant er-

kölcsi és szellemi értékek ismét hatékony történelmi erőt jelentsenek, egyáltalán abban, hogy ezek az értékek helyreálljanak.

Másodjára az irodalomnak stratégiai feladatai és lehetőségei vannak a magyarság (legalább) szellemi és lelki egységének a helyreállításában. Volt idő, voltak idők, midőn maga az irodalom fogta össze a nemzetet, s ha a jelenben azt látjuk, hogy a magyarságot a Kárpát-medencében államhatárok darabolják szét, s a magyarság egy igen nagy része szerte a nagyvilágban szétszóródva él, megint csak azt mondhatjuk: ilyen időket élünk ma is. Igen: a magyarság nemzeti és szellemi egységre vágyik, történelmi és lelki szüksége van arra, hogy Kolozsvárt, Marosváráshelyt, Pozsonyt, Kassát, Szabadkát – és persze a nyugati világban élő magyarokat is – bekapcsolja a nemzeti élet vérkeringésébe. Ez a vérkeringés ma elsősorban a nemzeti kultúra egyetemes és egységes rendjében képzelhető el és valósítható meg. Szerves rend ez, élő organizmus, amelynek igen fontos ereit kötötték el a magyarságra kényszerített úgynevezett békeszerződések: Trianon és Párizs. Következésképp általában bénultság jött létre: nemcsak az elszakított magyar népcsoportok, hanem az anyaország esetében is. Irodalmunknak, egyáltalán kultúránknak a jövőben ezt a bénultságot kell orvosolnia, a természetes vérkeringést helyreállítania.

Közös felelősség ez, mindannyiunkra hárul, és közös munka, amely mindannyiunk számára feladatot jelent. Függetlenül attól, hogy milyen politikai pártok vagy ideológiák szerint látjuk a nemzet további teendőit, és függetlenül attól, hogy melyik ország útlevelével a zsebünkben utazunk. A századvég (az ezredforduló) nagy feladata, hogy irodalmunk továbbra is vállalja a nemzet szolgálatát, s a jövő kialakításában stratégiai szerepe legyen. Erkölcsi örökségünk valóságos kontinens, biztos alapzat ma is: nem sodorhatják el sem az országon belüli nézeteltérések, sem a kívülről érkező viharok.

Kisebbségben

A nemzeti életnek és a kultúrának van azután egy igen jelentékeny köre, amelyben az irodalomnak mindenekelőtt továbbra is a maga hagyományos nemzetfenntartó munkáját kell végeznie. A szomszédos országok magyar kisebbségi irodalmaira gondolok, amelyeknek más szellemi intézmények híján ma is elsőrendűen vállalniuk kell a nemzeti tudat, az összetartozás, a szellemi hagyományok fenntartásának, védelmének és gondozásának történelmi feladatát, és emellett nem könnyű helyzetben ápolniuk a Duna-tájon élő népek történelmi összetartozásának eszméjét is. A kisebbségi irodalom, Németh László szavával élve, ma is „a szellemi élet mindenese”, és a kisebbségi író helyzetét tekintve is érvényes az, amit Németh mondott a kelet-európai íróról annak idején: „Az író, ha író akar lenni, be kell ülnie a néptanító katedrájába, nyakába

kell venni a béna tudományt, s hogy levegőhöz jusson, tisztítania kell a levegőt és irányítani a politikát.”

Igen, ez a közösségi küldetés, egyszermind felelősségvállalás a kisebbségi magyar irodalmak forrása és éltető ereje ma is: az irodalomnak a hiányzó kulturális intézményeket, felső iskolákat, kutatóműhelyeket kell pótolnia, s az író sem lehet csupán művész, vállalnia kell a történész, a szociológus, a néprajztudós, a publicista, a kultúraszervező feladatait is. Nem kevés önérzettel mondhatjuk, hogy a magyar nemzetiségi irodalmak, miközben vállalják és végzik a sokféle, sok irányba mutató feladatot, esztétikai értelemben is magasrendű művészi értékeket hoznak létre, talán elegendő, ha az erdélyi Sütő András, Kányádi Sándor, Szabó Gyula, Szilágyi Domokos, Lászlóffy Aladár, Bálint Tibor, Szilágyi István, Szócs Géza, Markó Béla, a szlovákiai Dobos László, Duba Gyula, Tózsér Árpád, Cselényi László, Gál Sándor, Grendel Lajos, a vajdasági Herceg János, Gion Nándor, Tolnai Ottó, és a kárpátaljai Vári Fábián László, Balla D. Károly műveire hivatkozom.

Tükör és minta

Irodalmunk egyszerre „tükre” és „mintája” a nemzet életének; „tükör”, amely híven mutatja a magyarság történetét, akár a nemzeti tudat mélyebb övezeteiben végbemenő változásokat, és „minta”, amely vonzó és elismert értékeket állít a nemzet elé. Ennek a mintának egyéni és közösségi magatartásszabályozó szerepe van, a magyar irodalom nagy egyéniségei vagy az irodalmi alkotások népszerű hősei olyan tulajdonságokat, jellemvonásokat mutatnak, amelyeknek erkölcsi kisugárzása, világkép- és jellemformáló hatása igen nagy szerepet tölt be a nemzeti tudat történeti folytonosságának fenntartásában. Balassi Bálint, Zrínyi Miklós, Kölcsey Ferenc, Petőfi Sándor, Ady Endre, József Attila és Illyés Gyula alakja morális példát is jelent, valóságismeretre, közösségi hűségre, eszmei következetességre tanít, és hasonló szerepük van Eötvös József, Kemény Zsigmond, Jókai Mór, Móricz Zsigmond, Németh László regényeinek, e regények nemzeti és egyetemes értékeket képviselő hőseinek is. Az irodalmi művekből kisugárzó eszmék és gondolatok, az általuk kialakított magatartásminták, az írói alkotások érzelmi hatása és személyiségformáló ereje igen fontos feladatokat láthatnak el a kisebbségi létbe taszított vagy éppen az országtól távol élő magyarok nemzeti identitásának megtartásában.

Irodalmunkat úgy kell tekintenünk tehát, mint a nemzeti tudat letéteményesét, fenntartásának legfontosabb eszközét, ennek megfelelően azon kell fáradoznunk, hogy irodalmunk eljusson a határainkon túl élő és a világban szétosztott magyarsághoz, a magyar származásúakhoz is, jelen legyen mindennapi életünkben, és segítse őket abban, hogy megismerjék a magyarság múltját, je-

lenét, de abban is, hogy általa őrizzék magyarságukat. Bizonyos, hogy ezek a célok és feladatok csak nemzeti irodalmunk teljes örökségének, illetve eme örökség valódi értékeinek megismerése és megismertetése által válthatók valóra. A teljes irodalmi örökséget kell birtokba vennünk, tehát a magyar végzetel viaskodó Ady mellett az európai küldetést őrző Babits, a nemzeti programon dolgozó Németh László mellett a modern művészet egyetemességét hirdető Kassák, a népi mozgalomnak elkötelezett Illyés mellett a városi Radnóti, a baloldali eszméket valló József Attila mellett a katolikus Dsida Jenő szellemi örökségét. Természetesen nem szabad beérnünk pusztán a magyarországi irodalom birtokba vételével, arra kell törekednünk, hogy az egyetemes magyar irodalmi kultúrát közvetítsük, illetve sajtóítsuk el.

Az irodalmi hagyományok, az egyetemes magyar irodalom eredményeinek teljességre törekvő birtokba vétele mellett ügyelni kell az értékelés és ennek nyomán a kiválasztás igényességére, mégpedig arra, hogy irodalmunknak azokat az alkotó egyéniségeit, azokat a műveit helyezzük előtérbe, akik és amelyek művészi, illetve erkölcsi értékeik következtében alkalmasak a nemzeti tudat ápolásának alátámasztására. Már csak azért is, mert az igazán tartalmas nemzeti tudat és anyanyelvi kultúra csakis a valóságos értékek szellemi birtokba vétele nyomán fejlődhet és maradhat épségben: a hamis művek, a kérészéletű sikerek támogatása nem építi, hanem éppenséggel rombolja egy emberi közösség kulturális kohéziós erejét. Meggyőződéssel mondhatjuk, hogy nem valamiféle nemzeti retorika teremt értéket, hanem az igazi érték hozza létre a nemzeti kultúra karakterét, s alapozza meg a nemzeti tudatot.

Az irodalom – és különösen a magyar irodalom – ugyanakkor sohasem egyszerűen a gondolat és a szó művészete, hanem *intézmény* is: a nemzet szellemi létének intézménye. Ezt az intézményt kell a jelenben is megtartanunk régi erejében, hatékonyságában és folytonosságában. Mindez nem egyszerűen művelődéspolitikai, hanem valójában nemzeti politika, és ennek a politikának tudnia kell, hogy a magyar irodalom, amely nehéz történelmi korszakokban mindig a nemzet mentősvára, oltalmazója és nem egyszer megtartója volt, a jövőben is nemzeti létünk egyik biztosítója és gondozója lesz. A magyarság ugyanis nemcsak nyelvében él, hanem irodalmában is.

Honalapítási mítoszok Közép-Európából

„Sem a németek, franciák, sem az angolok vagy a mediterrán népek nem ünnepezték meg 'honfoglalásukat' vagy annak ezredik évét. Csak mi, magyarok. Ez persze annál nagyszerűbb, hiszen egyedülálló jelenséggel leptük meg a világot. Gondolom, ezáltal is Európa kuriózuma lettünk.” A minap olvashattuk e sorokat Rédey Pál tollából a Magyar Nemzet hasábjain (1996. augusztus 2-án). Két ponton is kiegészítés kívánkozik a fönti gondolatokhoz. Hiszen nem túl nehéz földélni sajátos történelmű, Nyugaton inneni, Keleten túli régióinkból a „régii dicsőség” szimbólummá emelt pillanatait. A múlt ünnepi ruhába öltöztetett eseményeit, pompás színekkel ékesítve, valóságot szép látomásokkal keverve.

Így formálta meg a román történelmi emlékezet – tudósok, írók segítségével – a dák Decebal alakját vagy a Dáciát meghódító római császárt, Traianusét, s a kettejük harca nyomán dákokból és rómaiakból születő románság eredet-történetét. Így lett szent esztendő a szlovák hagyományban a Krisztus utáni 863. év, amikor megjelent a Nagymorva birodalomban Cirill és Metód, a szláv írásbeliséget megteremtő két hittérítő. A magyarok honfoglalása ezekhez hasonló, nemzetet teremtő történetként volt jelen a történelmi emlékezetben a középkori krónikáktól kezdve.

A másik kiegészítő megjegyzés magára a honfoglalás-történetre vonatkozik. Ez a mítosszá formált esemény sem egyedülálló civilizációinkban. Csak a legismertebbet említem, az ószövetségi zsidóké. Bevonulásuk Kánaán földjére – igazi honfoglalás. Hiszen az Úr megígérte Ábrahámnak: „Mert mind az egész földet, amelyet látsz, neked adom, és a te magodnak örökre” (1 Mózes 13, 14). És ezt a földet, az *ígéret földjét* az Egyiptomból való kivonulás után ismét el kell foglalni, mégpedig sok viszontagság és küzdelem árán. Mózeshez a következő szavakat intézi az Úr: „Üzzétek ki a földnek lakóit, és lakozzatok abban; mert néktek adtam azt a földet, hogy bírjátok azt” (4 Mózes 33, 53).

A magyar honfoglalás mítosza tehát – bizonyára nem teljesen véletlenül – emlékeztet az ószövetségi zsidókéra, főképpen pedig az a mozzanat, hogy a hazát el kell foglalni, meg kell hódítani. És ahogy a zsidók a régi hazájukba, Ábrahám földjére tértek vissza a Kánaánba, úgy a magyar krónikaírók is azzal érveltek, hogy a honfoglaló ősök jogos jussukat szerzik vissza, a hun Attila egykori országát.

Mégis maga a honfoglalás terminus egyedülállóan magyar. De csak maga a kifejezés, a honalapítással kapcsolatos mítoszok ui. rendre megtalálhatók az európai népeknél. Hiszen választ kellett adni arra a kérdésre, kik vagyunk, honnan jöttünk. A felvilágosodás és a romantika korában összefüggő rendszerre szerveződő nemzeti mitológia, pontosabban a modern nemzet mitológiája nem hagyhatja válasz nélkül ezt a kérdést. A nemzet eredete, származása pedig szorosán összefügg a honalapítás történetével. Ki kellett mutatni tehát a minél régebbi és minél dicsőbb őseket, be kellett bizonyítani, hogy jogosan jutottak ezek az ősök a haza birtokába. A történetek kezdete gyakran a mítikus előidőkbe nyúlik, csodás, földöntúli elemek is szerepelnek a honalapítási történetekben.

Néhány közép-európai nép eredetmítoszáat kívánom röviden bemutatni, érzékeltetvén a párhuzamokat és a különbségeket. Szomszédainknál is a középkori mondák számítanak e történetek fő forrásának. Hiszen a krónikásoknak el kellett készíteniük az uralkodó dinasztia számára az ősök genealógiáját, indokolniuk kellett az uralom jogosságát, visszavezetve a történelem előtti időkhöz. Magyarozatot kellett keresni az ország népének a származására is, megörökítvén a szóbeli hagyományt vagy esetleg saját invencióval, írásbeli források átértelmezésével régmúlt birodalmak lakói közül válogatván ki az őseket. Az Ótestamentum, az ókor hagyománya szinte kínálta gazdag választékával a lehetőségeket, így született meg például a magyar vezetőréteg *szitya* (Szkítiából), a lengyel nemesség *szarmata* eredetmítosza.

Minden nép történelmi emlékezetében kiemelt jelentőséggel bírnak az ún. alapítási mítoszok. Gondoljunk Romulus és Remus történetére, melynek számos rokonát meg lehet találni az európai népeknél. Némi egyszerűsítéssel azt lehet mondani, a honalapítási történetek két nagy csoportba oszthatók. Az egyik típusnak az a kiindulópontja, hogy az illető nép az ősidőktől, az idők kezdetétől fogva ott él szülőföldjén, és szinte magától értetődő módon lesz ott királyuk, országuk. A másik típusban keresik a hazát, rövidebb-hosszabb vándorlás előzi meg a honalapítást.

A szláv népek körében elterjedt és széles körben ismeretes volt a hazát kereső három testvér története. Volt olyan változat, amelyben Cseh, Lech és Rusz (vagyis a csehek, a lengyelek és az oroszok ősapja) vándorol együtt hazát keresve, más változat szerint a három fiú neve: Cseh, Lech és Mech. Egy horvát monda úgy örökölte meg a történetet, hogy az egész szláv törzs egykor régen Horvátföldön élt, és fejedelmüket *Horvát*-nak hívták, aki meghódolt a római császárnak. Halála után három fia – Cseh, Lech és Mech – maradt, meg egy lánya, Vilina. A fiúk le akarták rázni a római uralmat, nényük pedig elárulta őket a római helytartónak. Amikor ezt megtudták a fiúk, befalazták nővérüket élve a krapinai vár tornyába, amelyet mindmáig Vilina toronynak hívnak. A testvé-

rek ezután északnak vették útjukat, átkeltek három folyón, Cseh megalapította Csehországot, Lech Lengyelországot, Mech pedig Oroszországot.

A konkrét zagorjei helységhez (Krapina) kötődő horvát mondának két mozanata lehet érdekes számunkra. Részint az, hogy a szlávok első, ősi fejedelmének, a három fiú apjának *Horvát*-ot tartja, részint pedig az, hogy Horvátország az őshaza, vagyis a történet szerint a cseheknek, a lengyeleknek, az oroszoknak kellett hazát alapítaniuk, a horvátoknak – nem. Ne a történeti képtelenségre gondoljunk elsősorban, hanem az elbeszélés üzenetére a modern nemzeti mitológia kontextusában. Nem véletlen, hogy a szlávok egységét, összetartozását hangsúlyozó pánszláv eszme a kisebb szláv népek körében talált anynyi ideológiát és hívet, hiszen a XIX. század elején modern, független nemzetállamot elképzelni sem volt könnyű a horvátoknak, szlovákoknak vagy szlovénoknak.

A honalapítási történetek szerepeltek ugyan a humanizmus és reneszánsz, később pedig a barokk korának krónikáiban, történeti munkáiban, irodalmi műalkotásaiban is, de új szerepet, funkciót igazából abban a korszakban kaptak, amelyet a szláv hagyomány nem véletlenül nevez nemzeti újjászületésnek, azaz a felvilágosodás és a romantika korszakában. A modern nemzeti identitás tartalmait és jelképeit – nem függetlenül persze a hagyománytól – akkor erősítették meg és terjesztették széles körben először az irodalmi művek, majd pedig a népiskolák, illetőleg a társadalomnak azok a rétegei, amelyek a nemzeti célok fő elkötelezettjei voltak, a nemesek, a polgárok, az egyházi és világi értelmiség. A kisgyermekkorai szocializáció folyamatában fontos szerepet kaptak a nemzeti mítoszok, az eredetről, őshazáról, régi dicsőségről szóló történetek. Ezek újra és újra megjelentek népszerű kiadványokban, nemegyszer jelentős írók és tudósok is vállalkoztak arra, hogy átdolgozzák a középkori krónikák vagy a későbbi történetírási által közvetített elbeszéléseket. Fontos aláhúzni a szépirodalom közvetítő szerepét, hiszen ismeretes, hogy a történelmi műltről nem szakmunkák közvetítik elsősorban az ismereteket; a történelmi eseményekről először gyakran írók, költők által megrajzolt képeket kapunk.

A csehek és lengyelek honalapítási mítosza egyben válasz akar lenni a népnévre is. Ezért kezdődik mind a két történet a három testvér említett vándorlásával. A XIX. század utolsó két évtizedének népszerű cseh prózaírója, Alois Jirásek gyűjtötte össze, öntötte népszerű formába a történeti mondákat. 1894-ben adta ki először őket „Régi cseh mondák” (*Staré pověsti české*, magyarul 1984-ben jelent meg, *Európa – Madách*) címmel a sok nemzedéken át kedves olvasmányának számító kötetet: „Jöjjetek és hallgassátok régi idők regéit. Hallgassátok a regét ősapánkról és eleinkről, *hogyan jutottak el hazánk tájaira, hogyan telepedtek meg az Elba meg a Moldva mentén, és a föld többi folyójának partján*” – mondja az író bevezetőjében. (Kiemelés – K. Gy. Cs.)

Az első történet Cseh fejedelemről szól. „A Tátrán túl, a Visztula menti síkságon emberemlékezet óta Horvátföld terület el, a szlávok egykori hatalmas őshazájának része” – így kezdi a mondát Jirásek. Való igaz, a Kárpátokon túl, az egykori Kelet-Galícia, a mai Nyugat-Ukrajna területén volt az ún. Fehér-Horvátország a Kr. u. V-VI. században. De ezen a földön, meséli az író, sokféle nép lakott, és köztük véres harc tört ki. „Ebben az időben két testvér, Cseh és Lech, mindketten hatalmas nemzetség fiai, s mindketten fejedelmek, elhatározták, hogy elhagyják harc dúlta boldogtalan szülőföldjüket: Keressünk magunknak új hazát, ahol nemzetségeink békében élhetnek és dolgozhatnak.” Megtudjuk a vándorlás pontos útvonalát is: átkeltek az Oderán, majd pedig az Elbán is, közben olyan falvakat találtak, amelyek az ő nyelvükön beszéltek. Amikor átkeltek a harmadik folyón, a Moldván, Cseh vezér fölmutatott egy magas hegyre, s azt mondta: a hegy lábánál megpihenünk. Napfölkeltkor a fejedelem elindult egymaga a hegy tetejére. A sík vidék közepén, a Říp tetején körütekintett és látta, hogy áldott vidék, és érdemes itt népével megtelepednie. „Ez az a föld, melyet kerestetek. Sokszor beszéltek nektek róla – mondja, amikor mindnyájan együtt vannak a hegytetőn –, és ígértem, hogy elvezetlek ide benneteket. Íme, ez hát az ígéret földje, vadban, madárban bővelkedő, mézben gazdag. (...) Íme, a kedvetek szerint való föld!” Most már csak az marad hátra, hogy elnevezzék a birtokba vett földet. Az egyik vén javaslatára és a tömeg egyetértésével vezérükről nevezik el.

Jirásek leírásában a csehek honfoglalása a föld munkával történő meghódítása: erdőirtás, házépítés, állattenyésztés, méhészet. A történet térbeli közép-pontja a nevezetes Říp hegy, nem messze attól a helytől, ahol a Moldova belefolyik az Elbába. A Cseh medence közepén, 20-30 kilométerre Prágától északra. A mi Somlóhegyünkénél nem magasabb hegyről körbetekintve síkságot lehet látni, Csehország szívéét. Figyelemre méltó a történetben, hogy a honalapítás az ígéret földjére való megérkezést jelenti, a megtalált cseh haza a Kánaán képpel jelenik meg előttünk.

A lengyelek legendás ősapjának, Lech-nek a neve először egy csehországi krónikás (Dalemil) munkájában jelent meg a XIII. században. Nem sokkal ezután az ún. nagylengyelországi krónika (Kronika Wielkopolska) szintén bemutatta a két testvér, Cseh és Lech vándorlásának a történetét. Mielőtt ismertetném a lengyel honalapítás mondáját, röviden néhány szót magáról a Lech névről is, hiszen első ránézésre különbözik a lengyeleknek attól a népnévétől (Polak, Polonus, Polonais, Pole), amellyel saját magukat nevezik, s ahogyan más nyelveken hívják őket. Ugyanakkor megemlíteném, hogy a mi lengyel szavunk keleti szláv átvétel, még a régi nazálist is megőrizte, csakúgy, mint a lengyelek litván neve: Lenkas. Az eredeti népnév, melyet a keleti szomszédság használt

Lach-Lech volt, s föltehetőleg kapcsolatba hozható a mondában szereplő ősapa nevével.

A romantika korában a lengyelek számára – hiszen nem volt ekkor saját országuk – különösen fontos volt a történelmi emlékezet számontartása. A XIX. század első évtizedeiben a kor törekvéseinek megfelelően módszeresen kezdtek gyűjteni a népköltészet alkotásait, a meséket és a mondákat. 1837-ben jelent meg az egyik legnevezetesebb gyűjtemény Kazimierz Wladyslaw Wójcicki kiadásában. Később azután irodalmi földolgozások sora tette igazi közkinccsé a történelmi mondák anyagát. Újabb és újabb nemzedékek tanulták meg belőlük a lengyel múlt megbecsülését. A cseh Jirásekhez mérhető író nem készített összefoglalást a lengyel történelmi mondákból, így különböző válogatásokból ismerheti meg őket a nagyközönség. Magyarul az „Alvó lovagok (Lengyel regék és mondák)” című kötetből (Móra Kiadó, Budapest 1988).

A lengyel államiság, a lengyel keresztény kultúra két bölcsőben kezdett cseperedni: a Warta folyó vidékén, Poznan és Gniezno környékén, az ún. Nagylengyelországban és a Visztula felső folyásánál, Krakkó környékén, az ún. Kis-lengyelországban. A két területen nagyjából elkülöníthető két mondakör keletkezett. A lengyel honalapítás mondája Nagylengyelországhoz kapcsolódik, ahhoz a területhez, ahol a X. század végén megszületett a lengyel állam, ahonnan az első uralkodói dinasztia, a Piastoké ered.

A sásfészek története meséli el, hogyan talált hazára Lech vezér. Együtt vándorolt ősi hazájukat elhagyva a szláv törzsek serege. Élükön három testvér: Lech, Cseh és Rusz. Érdekes, hogyan jellemzi a monda a három vezért, hiszen nyilvánvaló, mind a hárman a nemzetüket képviselik. „Bár mind délceg a maga módján, színre, természetre mégis különbözőek: Lech nyílt és derűs kedélyű, Rusz hallgatag és zárkózott, Cseh nyughatatlan, élénk és mozgékony.”

Egyszer csak a vándorok útja egy földrajzilag pontosan meghatározható nagylengyelországi tájhoz érkezik: „Déltájban a had egy kisebb folyón kelt át, amelynek ezüstös szalagja a fák között jobbról-balról átszillanó tavacsákakát fűzte egyetlen láncolatba. (...) Tágas, szép völgy tárult a vándorok szeme elé. A távolban apró tavacsákkal övezett halmok emelkedtek. Terebélyes, vén tölgyfa állott a legmagasabbikon. Lechnek még a szeme is nevetett a szelíd vidék láttán.” Ekkor következik a csodás pillanat, ezüstös tollú sasmadár röpül föl előttük. Rusz az íjához kap, ám Lech visszatartja, s így szól: „Lásd, maga a legfőbb istenség, a villámok ura, a világlátó Swiatowid nyilvánvaló jelet küldött nekünk. Ezt a fehér sast népem címeréül rendeli, a tölgyfa mellett pedig fejedelmi váramat fogom felépíteni, amelyet a sásfészekről Gnieznonak (lengyelül a fészek: gniazdo) nevezek el.” Fölépült azután a vár, az első lengyel uralkodók, Mieszko és I. Boleszló székvárosa, a királyság első központja. A

honalapítás mondája egyben az első főváros alapításának a története, és magyarázat az első dinasztia címeréről, amely később az ország szimbóluma lett.

A lengyel eredettörténetben a vadászat motívumával is találkozunk, benne a királyi madár egy pillanatra elejtendő zsákmánynak látszik. Róla eszünkbe juthatnak azok a honalapítási mondák, amelyekben vadat űzve találják meg a hazát. Mindenekelőtt a mi csodaszarvas-történetünk, melyet a legtöbben Arany János földolgozásában ismernek. Aztán Moldva alapításának a mondája. Moldva címerében bölényfej található. Dimitrie Cantemir, a tudós fejedelem 1716-ban készítette el latin nyelven hazája bemutatását (*Descriptio Moldaviae*). Ebben a műben elmondja az országalapító Dragoș vajda történetét. A Máramarosból Moldvába vonuló Dragoșt és seregét úgy mutatja be, mint akik ősi szülőföldjükre térnek vissza. Vadászat ürügyén indulnak kelet felé, s útközben véletlenül egy vad bivaly akad az útjukba. Űldözni kezdik, így jutnak a hegyek lábáig és egy folyóig. „Mivel Dragoșnak Moldva névre hallgató kedvenc vadászkutyája még inkább reátámadott – olvassuk Cantemir elbeszélésében –, a vad itt tajtéktól borítottan a rohanó habokba vetette magát, ahol agyonynyilastak, azonban a menekülőt nyomon követő ebet is elragadták a gyors víz hullámai. Ennek emlékére a folyót Dragoș legelőbb nevezte Moldvának; a helyet, ahol mindezek végbementek, népe elnevezéséről Roman-nak mondtra, s a vad bivaly fejét új fejedelemsége címerül választotta.” A Nagy Lajos idején létrejövő moldvai vajdaságnak valóban Dragoș volt az első uralkodója, aki Máramarosból származott. Az alapítási mítosznak tekinthető történet magyarázatot ad arra, honnan származik az ország címere, és megvilágítja népetimológiával – a római származás tudatát erősítendő – az egyik moldvai város nevének értelmét.

A horvát honalapítás mondája azt a pillanatot helyezi a középpontba, amikor a horvát törzsek megérkeznek a tengerhez. Nem honfoglalásról, hanem a *horvátok megérkezéséről* beszélnek. A mondának Bíborbanszületett Konstantin bizánci császár és krónikás nevezetes műve (*De Administrando Imperio*) a forrása. A népszerű olvasmányá átalakított történet azzal kezdődik, hogy Fehér-Horvátországból fölkerekedik egy nemzetség, öt fiú – az egyiket Horvát-nak hívták – és két lány, hogy utódaival elinduljon Dalmácia felé. Tudni való, hogy Fehér-Horvátországnak – amiképpen a helynévanyag is tanúsítja – a Kárpáton túli területet nevezték, ahogy az a cseh honalapítási történetből is kiderült. A horvátok őseinek tehát a Kárpát-medencén keresztül vonulva kellett megérkezniük a tengerpart tájaira. Ott akkor, így a monda, az avarok uralkodtak. A horvátoknak évekbe került, míg honfoglalásukat véghez vitték, s ott maradtak köztük sokan az avarokból is. A múlt századi történelmi festészet nagyszabású tablókön mutatta be a megérkezést a tengerhez. Főlemelt karokkal állnak a horvát vezérek a sziklás parton, előttük zúg-morajlik az Adria. Nem véletlenül

kapcsolódik a honalapítás mozzanata a tengerhez. A VIII. és IX. század fordulóján a horvát állam a tenger melléken jött létre.

A szlavisztika tudománya a szláv népek őshazáját általában a Visztula és a Dnyeper közötti területeken föltételezi. A szlovák hagyományban jelent meg az az elképzelés, hogy a szlávok bölcsője, őshazája a Kárpátok, közelebről a Tátra vidéke. Alátámasztotta ezt a vélekedést az a tény, hogy a szlovák nyelv bizonyos tekintetben a szláv nyelvek „közepén” található, vagyis a nyelvcsaládnak az a tagja, amelynek a segítségével viszonylag a legkönnyebb megérteni akármelyik másik szláv nyelvet. Így lesz a Tátra a romantikus irodalomban olyan jelkép, amely a szlovákság ősiségét és szlávságát egyaránt kifejezi. Következésképpen a szlovákoknak nem volt szükségük honalapítási mítoszra. Ha a magyaroknak el kellett foglalniuk hazájukat, a Kárpát-medencét, a szlovákok itt voltak már, amikor ideérkeztek a magyarok, ők az őslakók, a magyarok pedig jöttek.

A magyarok honfoglalásának kétféle értelmezése alakult ki a szlovák hagyományban. Mondhatjuk úgy, hogy a történelmi tény két egymástól különböző interpretációjáról van szó, persze nem feledkezve meg arról, hogy a szlovák magyarázatok nem függetlenek a magyaroktól. A hungarus patriotizmus öröksége a közös haza különböző nyelvű lakóinak megbecsülését jelentette, így Timon Sámuelnek természetes, hogy *Imago antiquae Hungariae...* (A régi Magyarország tüköre... Kassa, 1733) című munkájában megemlékezik a nagy-morva birodalomról és a magyar honfoglalásról is, mintegy egymás mellé téve a két hagyományt, amelyekben nem lát egymást kizáró értelmet. Amikor viszont Bencsik Mihály Trencsén városát gúnyolva beszél egy latin nyelven kiadott röpiratában az országot fehér lóért áruba bocsátó Szvatoplukról, aki mintegy eljátszotta ezzel örökségét és népének jogait, Baltazár Magin válaszában azt magyarázza, hogy a szlávok neve (slovan) a szó (slovo) és a dicsőség (sláva) szavakkal hozható összefüggésbe, és nem alábbvalóak az ország többi népénél, hiszen valamikor nagy, dicső országgal bírtak. A későbbiekben – némi egyszerűsítéssel szólván – azt lehet mondani, egymás mellett létezett a szlovák hagyományban a meghódolás és a szövetség mítosza. Vagyis értelmezték úgy a magyarok honfoglalását, mint a szlovákság, sőt az egész szlávság tragédiáját. Így írtak, beszéltek a Nagymorva birodalom bukásáról, az ezeréves elnyomásról. De gyakran előkerült a másik értelmezés is, hogy ti. a Kárpát-medencébe érkező magyarok szövetséget kötöttek az itt élő szlávokkal, következésképpen Hungária, a Magyar Királyság közös haza, a szlovákoknak ugyanolyan jogon, mint a magyaroknak. A kilencszáz vagy ezer év közösen vívott harcokat jelent, a szlovákok éppúgy véreztek ezért a hazáért, küzdöttek szabadságáért, mint a magyarok. Épp ez teszi jogossá követelésüket, hogy részüket, a szlovák nyelv jogait, a területi autonómiát, megkapják. Az első változatban a honfoglaló ma-

gyarok barbár hódítók, akik elveszik a szlovákoktól hazájukat, a másik változatban magyarok és szlovákok együttműködő partnerek, egy közös hazá egyenrangú fiai. Nem kívánom részletezni, hogyan változott a szlovák és a magyar történelmi emlékezetben a „találkozás” értelmezése, mikor és melyikben volt az első, illetőleg a második divatban.

E vázlatos és korántsem a teljesség igényével készült áttekintés talán arra elegendő, hogy meggyőzze az olvasót: minden népnek – szomszédainknak is – megvannak a maguk történetei eredetükről, honalapításukról. Bizonyos mértékig ahhoz is segítséget nyújtanak, hogy árnyaltabb képet alkossunk róluk, hiszen ezek a történetek arról is vallanak, milyenek gondolják ők saját magukat. De talán még fontosabb az a tanulság, hogy mindegyik nép hasonló módon keresi a múltban is hazáját, és a honalapításról formált történetek egyiket sem jogosítják a másíknál többre.

Kötélékek átalakulásai: körülmények és sajátosságok szerepe az etnikumok formálódásában

Cornell, Stephen: *The variable ties that bind: content and circumstance in ethnic processes.* = *Ethnic and Racial Studies*, 19. vol. 1996. 2. no. 265-289. p.

Az etnikumok vizsgálatának kérdéseivel foglalkozó szociológiai irodalomban – Fredrik *Burth* munkássága nyomán – az utóbbi több mint két évtizedben uralkodóvá vált az a felfogás, miszerint az etnikumok elhatárolása, határaik mibenlétének és változásainak megismerése többet mond e csoportokról, mint ami az etnikumok határain belül található (azaz amit a kulturális identitásnak nevezünk). Az ennek nyomán kibontakozó elemzések alapján két irányzathoz sorolhatók.

Az egyik azoknak a külső és szituációs meghatározottságú tényezőknek a vizsgálatát helyezte előtérbe (ilyenek a politikai, gazdasági, szociális körülmények és viszonyok), amelyek alakítják az etnikumokat elválasztó határokat, és megadják azok jelentőségét, ami által végső soron megvilágítják az etnikai csoportok kialakulásának és fennmaradásának belső logikáját is. E kutatások konklúziója sok esetben azt sugallta, hogy az etnikai identitás lényegében az elsődlegesnek felfogott anyagi körülmények, helyzet és feltételek függvénye. Felfogása nyomán ez az irányzat a *circumstantialist* (vagy *situacionista*) nevet kapta.

A vele rokon másik irányzat a konstrukcionista (*constructionist*), amely nagyobb figyelmet fordított a körülményekre és feltételekre reagáló csoportok belső történéseire, vagyis arra, miként alkalmazkodnak identitásuk kialakításában (konstruálásában) a változó behatásokhoz az etnikumok. Ez az irányzat nem került szembe a *situacionisták* sajátos „materializmusával”, de gazdagította azt a kreatív, alkotó mozzanat feltárásával, az etnikumok aktív szerepének megvilágításával saját identitásuk alakításában.

Ez a két irányzat rengeteg vizsgálattal, adattal és elemzéssel cáfolta az etnikai identitás egyszer s mindenkorra adott, változatlan természetéről szóló tételket, és nagyban hozzájárult az etnikumok kialakulásának és a körülmények hatására (iparosodás, urbanizáció) végbemenő átalakulásának megértéséhez. Ennek során a kezdeti sommás feltételezéseket is árnyaltabb, valóságghűbb

megállapítások váltották fel. E két irányzat képviselői bizonyos szemléleti korlátoktól azonban nem tudtak megszabadulni. Az etnikai identitást nemigen tudták többnek és másként értelmezni, mint olyan hovatarozásként, amely konkrét érdekekből, kényelmi vagy érvényesülési meggondolásokból vezethető le. Ez nyilvánvaló ellentmondásban áll számos etnikum ragaszkodásával önmaga kollektív azonosságához és sajátosságaihoz, ami még akkor is kimutatható, amikor mindez ütközik a csoport tagjainak „objektív” érdekeivel. Az érdekek nyilván alakítják a kollektívák identitását, de ennek a fordítottja is igaz. Önmagunkról alkotott képünk (identitásunk) befolyásolja a külvilágról kialakított felfogásunkat s ezáltal érdekeink megfogalmazását is. Érdekeink befolyásolják cselekvésünket, az pedig mindenképp visszahat körülményeinkre, alakítja őket. Kettős folyamatról kell beszélnünk tehát.

Cornell a korábbi, az identitást a szituációhoz kötött változókkal magyarázó felfogások mellé helyezi saját koncepcióját, amelynek lényege az etnikai identitás *tartalmának* egyfajta rehabilitálása, újraértékelése. Nem alternatíváról van szó, hiszen elfogadja a két említett, instrumentalistának is nevezhető irányzat eredményeit a külső tényezők szerepét illetően, de mindezt elégtelennek tartja. Az etnikumon belüli folyamatokat az ő értelmezésében nem csupán a külső hatások, de nem is a belső (tartalmi) jellemzők határozzák meg, hanem a változók e két csoportjának *kölcsönhatásai*.

Az etnikum Cornell meghatározása szerint olyan társadalmi csoport, amelynek tagjaira másoktól megkülönböztető módon jellemző a valamely fokú közös eredet (származás) tudata és a jelenben vagy a múltban közösen birtokolt kultúra. A meghatározás egyik központi eleme a *kontraszt*, a másoktól való különbözőség mozzanata. Ez közvetlenül utal az etnikai identitás tartalmára: mik az összetevői annak, ami megkülönböztet, ami a másoktól elválasztó határon belül van? Cornell szerint ez a tartalom három dimenzióban értelmezhető, ezeknek mintegy a tengelyén ábrázolható. Az *érdekek*, az *intézmények* és a *kultúra* szféráját vizsgálva osztályozhatók és tipizálhatók az etnikumok aszerint, hogy e három tengelyen magas vagy alacsony, erős vagy gyenge értéket mutatnak-e fel. A három dimenzió más-más belső (etnikumon belüli) kötődéstípust jelenít meg, a csoport kohéziójának és cselekvésének más-más potenciális alapját. Az értékeket kontinuumként (folyamatos skálán változókként) kell felfogni aszerint, hogy melyik dimenzió mekkora fontossággal bír az adott közösség életében.

A három tengelynek megfelelően az etnikumok három ideáltípusa vázolható fel: az *érdekeken alapuló*, az *intézményi* és a *kulturális* közösségek, amelyeket az illető szféra dominanciája jellemez. A valóságban persze egyik sem létezik tiszta képletként, hiszen a legtöbb etnikum identitásában mindhárom tényező megtalálható, változatos mértékben és kombinációban. Az is előfordul, hogy mindhárom szféra gyengén, a csoport tagjainak életét alig befolyásoló mértékben van jelen (mint pl. a harmad- és negyedgenerációs amerikai bevándorlók

esetében), noha ők vállalják a csoporthoz tartozást. Ilyenkor *szimbolikus* közösségekről beszélhetünk.

A négy közösségtípust a szerző általában, tehát nem csupán az etnikai közösségekre nézve tartja érvényesnek. További szempont az, hogy a változók kombinációja egyénenként alakulhat, vagyis elvben egyazon etnikumon belül fellelhetők az érdek-, az intézményi, a kulturális, illetve a szimbolikus közösséghez tartozó személyek. Ezt az *oglala* indiánok különböző csoportjainak jellemzésével illusztrálja a szerző, akik mindannyian oglalának tartják magukat, ám ez a hovatartozás mást-mást jelent számukra, és nagyon eltérő módon nyilvánul meg az életükben. Azt is figyelembe kell venni, hogy e változók némelyike (különösen az érdekeké) igen kevésbé stabil: folyamatosan változik mind a közösséghez való egyéni viszony, mind a közösségek típusa szerint. Egy-egy pusztán szimbolikus közösség tagjai pl. eljuthatnak közös érdekek felismeréséig, majd a felismert érdekek alapján mobilizálódó csoportok szervezeteket, intézményeket hozhatnak létre, s így közös identitástudat alakulhat ki. Éppen ez zajlik mostanában az eredetileg különböző törzsekből származó amerikai indiánok esetében. Mindazonáltal az érdekekhez köthető egyéni viselkedés és közösségtípus a legkevésbé állandó. Ezzel szemben a kulturális alapú a legstabilabb. Arra is van példa (így a dél-afrikai teles *afrikaner* etnikum esetében), hogy egy érdek-, majd intézményi közösség tudatos stratégiákkal felgyorsíthatja a kulturális közösség, a saját kultúrával rendelkező etnikum kialakulását.

A közösségek stabilitásának foka egyúttal sebezhetőségüket is jelzi. A kulturális dimenziót nélkülöző közösségek érdekeik változása vagy intézményeik felszámolása esetén könnyen széthullanak, míg a közös kultúrát megőrzők átélhetik az ilyen időszakokat.

Balla Kálmán

Demokrácia és etnikai sokféleség: a nemzetközi élet új fő kérdése?

Inder Singh. Anita: *Democracy and ethnic diversity: a new international priority?*
= *The World Today*. 52. vol. 1966. 1. no. 20-22. p.

Mennyi etnikai különbözőséget képes egy állam magába foglalni? Hogyan tudják kezelni a változatosságot a demokráciák? Jugoszlávia és a Szovjetunió felbomlásával e kérdések sürgős választ igényelnek, hisz a fegyveres konfliktusok, melyek az államhatárok megváltoztatására törekszenek, az 1945 előtti Európa legfenyegetőbb konfliktusait idézik fel egy vakbuzgó, az „etnikai tisztogatás” jelszavát hangoztató nacionalizmus jegyében.

Ám a boszniai háború nyomán is világos lett, hogy a legelszántabb tisztogatás sem hozhat létre sem „etnikailag tiszta”, sem pedig stabil államot. Az et-

nikai sokféleség kezelése így nemcsak az utódállamok, hanem a nemzetközi közösség számára is fő kérdéssé vált, és az is marad.

Mihelyst a nacionalisták szecesszionisták lesznek, kivonulási-elszakadási vágyuk mindjárt dilemmát jelent a nemzetközi közösség számára. Ha viszont egy etnikai csoport diszkrimináció áldozata, akkor érthető a törekvése, hogy önálló nemzetállamot alkosson.

A világ mintegy kétszáz államának többsége azonban többnemzetiségű, s ha a több mint kétezer „nemzet” mind függetlenségre törekednék, s ráadásul erőszakos úton, az a jelenlegi nemzetközi rend teljes összeomlásához vezetne. Igaz, hogy a soknemzetiségű államok arra ítéltettek, hogy szüntelenül küzdjenek az elégedetlenségekkel és elszakadási törekvésekkel, de az eddigi szétválasztási kísérletek nem sikerültek. Erre vonatkozóan lásd az Írország megosztásából öröklődött észak-ír feszültségeket, s azt a különös fejleményt, hogy a muzulmán államként 1947-ben létrehozott Pakisztánban jelenleg kevesebb muzulmán él, mint Indiában.

Az etnikai és a politikai szándékok nem föltétlenül esnek egybe, sőt az egy etnikumhoz tartozó nemzet politikailag gyakran maga is megosztott. Kanadában a quebeci, Spanyolországban a baszk szeparatistáknak soha sem sikerült az elszakadáshoz szükséges többséget megszerezniük. A legtöbb nacionalizmus nem is eredendően szeparatista. Mozgalmaikat meghatározza a politikai környezet, amelyben megszületnek. Cselekvési kereteiket, pártalakítási lehetőségeiket az állam szabja meg, az etnikai feszültségek kezelésére pedig ugyancsak az állam vethet be olyan egymástól rendkívül eltérő erőket, mint a hagyományokra való hivatkozás vagy a piac működtetése.

Az „egy állam, egy nemzet”, azaz az államnak egy nemzetiségi csoporttal való azonosítása Prokrusztész-ágyának bizonyult minden olyan országban, ahol a népesség etnikailag vegyes, s az úgynevezett „uralkodó nemzet” erőszakolása az emberi jogok megsértéséhez, népirtáshoz és tömeges elvándorláshoz vezetett.

A Grúziában, Boszniában és Horvátországban zajló etnikai konfliktusok bebizonyították, hogy a kizárólagosságra törő etnikai csoportok fegyveres harcba keveredhetnek ugyan az egyazon területen élő más népcsoportokkal, de így sem tudják teljesen megszerezni a területeket, melyekre igényt formálnak. Az új államiságot követelő szakadók nemzetközi diplomáciai elismerése pedig csak növeli az etnikai ellenségeskedéseket.

Az etnikai különbözőségek kezelésének eszköze az lehet – ahogy erre már az I. világháború után ráébredtek a nemzetközi politika vezetői –, ha az államok és a kisebbségek közti kapcsolatokat szabályozzák. A Népszövetség és a Habsburg, az Ottomán és a Romanov birodalmak romjain létrejött új országok közti kisebbségi szerződések egyrészt igyekeztek a kisebbségeket védeni a diszkriminációtól, másrészt azonban tiltották nekik, hogy önálló államiságra

törekedjenek. A végrehajtást illetően azonban nem voltak hatásos eszközök az irredentizmus és a szeparatista igények elfojtására.

A II. világháború után a kisebbségi kérdés nem kapott prioritást a nemzetközi szervezetek napirendjén, s elképzelhetőnek tartották az etnikai különbségek kezelését az egyes többnemzetiségű államok keretein belül is. A polgári és politikai jogok 1966. évi nemzetközi szerződésében mindössze ajánlásként szerepel, hogy a kisebbségeket nem szabad megfosztani a szabad vallásgyakorlástól, nyelvhasználattól és a saját kultúra élvezésétől. A hidegháború megszűnése óta a nemzetközi szervezetek további új ajánlásokat tettek a többnemzetiségű államoknak az etnikai békesség növelése érdekében. 1991-ben az ENSZ kisebbségvédelmi albizottsága leszögezte, hogy a kisebbségi jogok védelmére a legmegfelelőbbek a jogi szabályzáson alapuló demokratikus keretek. Még ugyanabban az évben az Európai Biztonsági és Együttműködési Konferencia összekötötte a kisebbségvédelmet a jogok törvényes szabályozásával, független bíróságok és autonóm helyi adminisztrációk létrehozásával, általában a politikai pluralizmus megvalósításával.

A belátható jövőben ugyan ez lesz a nemzetközi alapelv a kisebbségi problémák kezelésére, de a szkeptikusok kitartóan hangoztatják, hogy az etnikailag annyira megosztott társadalmakban, mint a ruandai vagy a grúzai, a demokratizálás csak vágyálom marad. A demokrácia megvalósítását azonban az etnikai feszültségeken kívül egyéb tényezők, így a társadalmi-gazdasági egyenlőtlenségek, korrupció, külső intervenció ugyancsak akadályozhatják. Önkényuralmi államokban a demokrácia hiánya, az „oszd meg és uralkodj” elv érvényesítése csak súlyosbítja az etnikai különbségeket. Ezek kiéleződése nagyban hozzájárult a Habsburg és a Brit birodalom felbomlásához, a palesztin, a jugoszláviai és a posztsovjét helyzet kialakulásához.

A többnemzetiségű állam stabilitásához konszenzus szükséges, azt pedig csak demokratikus intézmények által lehet elérni. A demokrácia számít a konfliktusokra: olyan politikai berendezkedés, amely a különbözőségek nyilvánosságára hozását és ütköztetését feltételezi. A társadalmakban azonban az etnikai megosztottságokon kívül politikai pártok, társadalmi csoportok, valamint az egyén és az állam közötti érdekellentétek működnek, s maguk az etnikai csoportok sem monolitok politikai, ideológiai vagy kulturális tekintetben. Hogy a különbözőségek a társadalom gazdagodását szolgálják-e vagy szeparációhoz vezetnek, az azon múlik, hogy sikerül-e kezelni őket. A többetnikumú társadalmakban többféle, a változó körülmények következtében folyamatosan változó identitás létezik. Ezeket a változó identitásokat jónéhány demokrácia helyi, regionális és országos szinteken sikeresen magába tudta fogadni különböző politikai intézményei révén. Az egymást gyakran átfedő identitások rugalmas kezelése, az ügyesen kialakított választási rendszer Spanyolországban, a tisztán nyelvi alapon történő regionális parlamentek létrehozása Belgiumban járt

sikerrel. Ez a hajlékonyság hiányzott a szovjet, a jugoszláv és az afrikai diktatúrákból.

De elegendő-e a demokrácia egymagában? India példája mutatja, hogy különböző válfajai közül ugyan a politikai vezetők választanak, de egy bármennyire demokratikusnak deklarált kormányzat is szeparatista lesz, ha egyetlen nemzetiséggel azonosítja magát. Az eredmény irredentizmus, elszakadási törekvések és instabilitás. A Nehru által egykor megteremtett konszenzust Indira Ghandinak az egyes állami kormányokra gyakorolt szorításával felborították. De a választások bebizonyították, hogy az etnikai és a politikai nemzet nem feltétlenül esik egybe. Hiába képezik a hinduk a népesség majdnem 80 százalékát, a hindu nacionalistáknak még nem sikerült egyetlen, egész Indiára kiterjedő választást sem megnyerniük. Így hát az etnikai konfliktusok kezeléséhez nem elegendők az intellektuális és politikai pluralizmus eszméi, ha megvalósításukhoz nem találják meg a kellő politikai eszközöket.

Teljes demokrácia csakis a kisebbségi és emberi jogok biztosításával képzelhető el. A posztsovjét Grúzia példája arról tanúskodik, hogy a kizárólagosságra törekvő nemzetiségi politika olyan jogrendet hoz létre, amely a demokráciával összeegyeztethetetlen. A demokráciához hozzátartozik a kormányzásban való részvétel, az egyesülés és véleménykifejtés szabadsága és a törvény előtti egyenlőség. Ha a kisebbségek ezeket a jogokat megkapják, inkább tekintik magukat valószínű állampolgárnak, mint egy nemzetiségi csoport tagjának. A „kisebbségi jognak” és a „kulturális jognak” kevés értelme marad, ha nem kapcsolódik emberi jogokhoz, miközben a kisebbségi jogok elnyomása gyakran jár együtt az emberi jogok megsértésével.

A demokrácia egymagában – láttuk – nem garancia az emberi és kisebbségi jogok biztosítására, de nélküle e jogok elképzelhetetlenek. Ez a paradoxon magyarázza, hogy a demokratizálás, a kisebbségi és az emberi jogok kérdései mind az egyes államokon belül, mind az államközi viszonylatokban olyannyira fontossá váltak. Az Európa Tanács a különböző kormányokkal egyetértésben törekszik a helyi, a regionális és országos szinteken a demokrácia elveinek, a törvényes működtetésének, a regionális vagy kisebbségi nyelvek használatának lehetőséget biztosítani. Vita folyik arról, hogy hogyan lehetne több hatalmi erőt leosztani a regionális és helyi kormányzatoknak olyan módon, hogy a kisebbségek autonómiát élvezzenek, de ez ne bátorítsa őket elszakadásra, s hogy jobban érvényesüljön az Európa Tanács nemzetek fölötti (transnational) jogi-hatósági szerepe.

A hangsúly tehát a demokrácia, a személyiségi és kisebbségi jogok nemzetközi kiterjesztésére kerül, hisz az ENSZ Chartája azt mondja ki, hogy az ENSZ az emberi és az alapvető szabadságjogok érvényesítését mindenkire kiterjedően szándékszik garantálni. „A globalizmus és a nacionalizmus nem szükségszerűen ellentmondó tendenciák... Az egyes országokon belüli demokráciához az alapvető szabadságjogoknak a Chartában előírt módon való biztosítása szük-

séges. Ehhez pedig elengedhetetlen a kisebbségi jogok tiszteletben tartása és mélyebb megértése” – olvashatjuk Butrosz-Gháli egyik tavaly publikált nyilatkozatában. A közeljövőben a regionális béke megőrzése érdekében az etnikai konfliktusok demokratikus rendezése lesz a nemzetközi politika egyik fő kérdése.

Tokai András

Magyar-román és cigány-magyar együttélés a Székelyföldön

Egy más mellett élés. A magyar-román, magyar-cigány kapcsolatokról. Csíkszereda, 1996. Regionális és Antropológiai Kutatások Központja. 283 p.

A csíkszeredai kutatócsoport újabb izgalmas tanulmánykötete ad bepillantást a székelyföldi interetnikus viszonyokba. Benne – első ízben – egy magyarországi kutató, Csepeli György bevezetőjét olvashatjuk, kinek sorai empatikus megértésről tanúskodnak. Ő a kutató kollektíva vizsgálódásainak terepét így jellemzi: „(Erdélyben) százados szenvedés kellett ahhoz, hogy az egymásba ékelődött kultúrák idegvégződésai felszínre kerüljenek. Nyugat és Kelet itt nem egyszerűen egymás mellett, hanem egymásra rétegezve, egyazon léleken, egyazon kommunikációs áramban elválaszthatatlanul volt és van jelen.” Ilyen viszonyok közepette az erdélyi társadalomkutató szükségképpen válik antropológussá, mégpedig jelen esetben olyan kutatóvá, kinek központi vizsgálati helyzete a *találkozás* az egymástól eltérő kultúrák metszéspontjaiban. A csíkszeredaiak célja: az így létrejött ütközések kommunikációs aktusainak a vizsgálata, mert itt új jelentés születik és hal el.

A magyar kultuszminisztérium támogatásával megjelent kötet 11 írásából terjedelmi okokból ezúttal hármat szemlélünk. Mindhárom a találkozási helyzetek kommunikációs jelértékét elemzi, az egyik magyar-román, a másik cigány-magyar viszonylatban, a harmadik pedig a cigány etnikum rétegzettségét, elhatárolódásait illetően.

Bíró A. Zoltán és Bodó Julianna az ún. *kizárási* (A helyzet) és *bekebelezési* (B helyzet) technikák működésére derít fényt a többségi magyarok (helyiek) és a kisebbségi románok (idegenek) etnikumközi kapcsolataiban.

Az A helyzet színtere egy székelyföldi kisváros általános iskolája. Itt a felső tagozatban 1985-ig az oktatás nyelve – az ún. nemzeti tárgyak kivételével – magyar volt. Ettől kezdve fokozatosan egyre több tárgyat tanítottak románul, s mind több magyarul nem tudó román pedagógus került az iskolába. A folyamatot irányító politikai szándék mindenki előtt ismert volt (erőszakos nyelvi homogenizáció), ám a helyi magyar pedagógusok úgy tettek, mintha elhinnék, hogy az idegenek pusztán új kollégaként, s nem az említett akarat valóra vál-

tóiként érkeztek közéjük. A helyzet prediszpozíciót hozott létre tudatukban, minél fogva úgyszólván közömbös volt számukra, hogy az újonnan érkezettek milyenek is valójában.

A helyiek magatartásában fontos szerep jutott az ún. *közeledési gesztusoknak*: a négy szemközti találkozások során azonban ezek kizárólag az idegen személyiségére irányultak, miközben az e helyzetekben megnyilvánuló negatív etnikai jegyekről nem vettek tudomást. A közeledési technikák másik típusát nyilvános térben alkalmazták: látványos gesztusokkal, nagy hangerővel dicsérték az idegen valamelyik személyes tulajdonságát. Ez a megoldás impliciten mégis az idegen etnikai hovatartozására helyezte a hangsúlyt: lám, mi méltányoljuk a románok pozitív tulajdonságait.

A közeledési gesztusoknál természetesen sokkal gyakoribbak és összetettebbek voltak az ún. *eltávolítási gyakorlatok*. Ezek egyik típusa belső helyzetekben valósul meg, csak helyiek vesznek bennük részt. E helyzetek jelentésértelmezése kimondottan az idegenre irányul, témája leggyakrabban a megjelenés és a viselkedés. Célja az, hogy az idegenek és a helyiek közötti eltérések hangsúlyosan etnikai jegyekként jelenjenek meg még akkor is, ha a konsztraszt kijelölése olykor az engedékenység álarcát ölti: „Amikor idekerült, egyáltalán nem tudott viselkedni és öltözködni, de 2-3 éve, amióta közöttünk van, megtanult egyet s mást.”

Az eltávolítási gyakorlatok másik típusát *relációs helyzetekben* alkalmazzák a helyiek: ezeknél a helyiek részvétele mellett szükség van az idegenek bevonására is. A szituáció nyilvános térben zajlik le, s a helyzet sem annyira zárt, mint a belső esetén. A kiindulási mozzanat egy hiba, amit az idegen vét (pl. előtérbe lép az ajtón vagy durván, harsányan beszél). Ehhez a helyiek közül valaki – *saját viselkedése révén* – azonnal jelentést rendel. Egy olyan helyzetet alakít ki, amely összetevőit tekintve hasonló az eredeti szituációhoz, és ezekben a keretekben látványosan ellenkező módon cselekszik (pl. az idegen harsányságát feltűnően halk beszéddel, finom gesztusokkal ellentételezve). A nyelvi korlátok miatt ezekben a szituációkban különös szerepe van a nem verbális kommunikációs eszközöknek.

A tanulmányban közölt B eset az ún. *bekebelezési technikát* mutatja be. A színhely egy ötezer lelkes színmagyar székelyföldi falu, ahová román (idegen) erdészeti felügyelőt helyeznek. (Rajta kívül korábban itt három idegen élt összesen: ők a rendőrök.) Foglalkozását tekintve a lakosság zöme fazekas, s az égetéshez szükséges tetemes famennyiség miatt az erdőfelügyelő különleges helyzetet élvez. A helyiek és az idegen közötti találkozási alkalmak alapját ez a körülmény határozza meg.

Az ún. relációs helyzetekben a helyiek viselkedése arra irányult, hogy ígéretet csikarjanak ki az idegenből a számukra kedvező döntéshez. Az általuk teremtetett (nem formális) szituációk színtere a kocsmá vagy a helyiek lakása, ahol a beszélgetésekben legalább ketten-hárman vettek részt. A kommunikáció so-

rán a magyarul alig-alig tudó idegen megpróbált nyelvileg is igazodni a helyiekhez (akik kérésére, de csak akkor, románra fordították a szót), tört magyar nyelven, gesztusokkal, mimikáival bekapcsolódni a társalgásba. A helyiek sohasem korrigálták a rossz kiejtést, az inadekvát szóhasználatot, az igyekezetet pedig állandóan abból a célból akceptálták, hogy az idegen a falu „részének” tekintse magát. De eközben nem fogadták el a felügyelő személyiségjegyeinek összességét, hanem csak azokat, amelyek beleillettek az általuk létrehozott szituációba. A helyzetből adódóan a hatóság képviselőjének idegen volta fokozatosan halványodott, s egy új helyi identitás körvonalazódott számára.

Ezt a folyamatot erősítette az ún. *belső helyzetek* integrációs gyakorlata. Az idegenre vonatkozó bizalmas, egymás közötti értékelési eljárások célirányosabbak voltak a relációs helyzetekben alkalmazottnál: az észlelt elemek közül azokat emelték ki, amelyek a felügyelő idegenségét eltüntették, ugyanakkor a helyiekhez való hasonlóságát hangsúlyozták. Különösen méltányolták a nyelvi igazodásra irányuló igyekezetet, és általában pozitívumnak tekintették azt is (tisztá, csendes beszédű stb.), ami körükben átlagos, természetes tulajdonságnak számított. (Gyakran minden alap nélkül és az idegen valódi szándékától függetlenül.) Gyengéit, hogy pl. lassan tanulja a magyar nyelvet, sem személyes inkompetenciaként értékelték: „Nem az ő hibája, hogy ilyen.”

Oláh Sándor cigány-magyar kapcsolatokról, illetve a cigány közösségek belső tagolódásáról írt tanulmányai azt igazolják, hogy a gazdasági viselkedésmód az egyén és a társadalom viszonyának kulturális kifejeződése.

A cigány témákat bevezető tanulmány (Cigány-magyar kapcsolatok) a többségi magyarok cigányságról alkotott képét vizsgálja egy 1 500 lelkes székelyföldi faluban, ahol 200 cigány él. Az itteni cigányok anyanyelve magyar, sőt az 1992-es népszámlálás során kivétel nélkül magyar nemzetiségűnek vallották magukat. Többségük alkalmi munkából tartja fenn magát, de néhány család – életformáját, életvitelét, azaz gazdasági tevékenységét tekintve – a többségi társadalomba integrálódott. A szociális kapcsolatok terén azonban még ennek a szűk rétegnek sem sikerült integrálódnia, beilleszkednie.

A székelyföldi cigányság átfogó szociológiai elemzése még várat magára. A vizsgált faluközösség cigányságát bevezetesképp jellemezve Oláh Sándornak ezért néhány általános vonás leírásával kell beérnie: a helyi cigány közösségek hierarchikus szerveződésűek, a státusokat, szerepeket elválasztó határvonalak élénken működnek, s előrejelzik, behatárolják a lehetséges rokonsági, vérségi kapcsolatokat stb. – jóllehet a hierarchia alapjául szolgáló foglalkozásbéli sajátosságok mára nagyobbreszt eltűntek.

Az itteni cigányok szimbolikus ranglistáját az ún. *házi* cigányok vezetik. Közülük kerültek ki a „mozsikások” és a kovácsok. Utánuk következnek az ún. *kalányos* cigányok, akik földműveléssel és kézművességgel foglalkoznak. E két felső csoport térbeli elhelyezkedése diffúz módon, a magyar településhálózatban elszórtan jelenik meg, sőt házaikat a külső szemlélő alig tudja meg-

különböztetni a magyarok otthonaitól. Az „elit” véleménye szerint utánuk következnek az ún. *restás* cigányok (bádgosok, edényfoltozók), s a képzeletbeli rangsor végére a *sátoros* és a „*patakbali*” cigányok kerülnek.

A szerző utalásszerűen, de jelzi, hogy ennek a mikrostruktúrának megingott a gazdasági alapja. Azt, hogy ez a változás milyen hatást gyakorol a cigányok értékorientációjára, implicite olvasható ki elemzéseiből. A *Szimbolikus elhatárolódás egy település cigány lakói között* c. tanulmányban megszólaltatott házi és kalányos („elit”) cigányok szavaiból kiderül: számukra a „magyaros élet” a követendő példa, s az alattuk elhelyezkedő cigány rétegek jellemzésére kizárólag negatív sztereotípiák szolgálnak. Az elit a negatív kép minden elemének pozitív ellenpárját kívánja birtokolni (szorgalom, becsületesség, tisztaság stb.), élesen elhatárolódva az alsóbbrendűnek tekintett cigányoktól. Értelmezésükben az értékek legfelső polcán morális értékek helyezkednek el, s a vagyoni elismeréssel kapcsolatos normák másodlagosak. A recenzens számára mindebből az következik, hogy a cigány elit tudatában egy mára tiszta formájában nem létező, idealizált és archaikus faluközösség szerepel etalonként.

A cigány elit elhatárolódásának célja: a magyarok képzetében pozitív reprezentáció kialakítása, ám nem a cigányokról általában, csupán öröklük.

Így azután szinte természetes (visszatérve a cigány-magyar viszonyt elemző tanulmányhoz), hogy az egymás mellett élést aszimmetrikus viszonyok jellemzik: a cigányokkal szemben a többségi magyarok saját csoportjukat minden élethelyzetben és megnyilvánulásban a kisebbségi csoport fölé helyezik. Ez a negatív attitűd leggyakrabban a verbális kommunikációban nyer kifejezést. Igaz, előfordul, hogy a cigányok is distanciát igyekeznek érvényesíteni. A mindennapi kapcsolatok néha elhalványítják a merev szembenállást, de a kulturális eltérésekből fakadó alapok tartósan munkálnak.

A saját csoport elleni legsúlyosabb vétség a vegyes házasság (nemcsak a magyaroknál!), sőt alkalmasint – a többségi csoportban – az eseti kapcsolat vagy annak gyanúja is (a „cigány vér” megszegyenítő stigmája által, amely hosszan él a nemzedékek emlékezetében). A cigányokkal való gyakori pénzügyi-gazdasági együttműködés is gyanakvást szül. (Egy magyar gazdálkodó védekezése: „Pedig dehogy szeretem a cigányokat, én a pénzt szeretem.”)

A két csoport világának sorozatos elhatárolódása a valóság eltérő értelmezéséből, azaz az eltérő kultúrából következik. Oláh Sándornál: „A különböző kultúrák közötti ’átjárás’ legfőbb akadály, ha az egyik közülük saját interpretációit kizárólagosnak, egyedül érvényesnek tételezi.” Példái, esetei azt mutatják, hogy a „valóságinterpretáció” jelentős különbségekkel jellemezhető mindkét csoportban, így – való igaz – eltérő erősséggel, de mindkettőben kimutathatók a distanciára való törekvés jelei.

Cholnoky Győző

Társadalmi átalakulás a szlovákiai romák körében 1989 óta

Mann. Arne B.: *Sozialer Wandel bei den Roma in der Slowakei seit 1989.*
= *Südosteuropa*, 45. Jg. 1996. 3. H. 267-280. p.

Referált szerzőnk a szlovák kormány mellett működő Kisebbségi Tanács tagja; az elmúlt években több nemzetiségi tematikájú publikációja jelent meg.

A mai Szlovákia területén a XIV. századtól kezdve lehet romák nyomait észlelni. Míg Nyugat-Európában a romák a XV. és XVIII. század között kegyetlen üldözésnek voltak kitéve, e régióban szerencsésebben alakult a sorsuk. A Habsburg és a török birodalom határvidékein mindkét szembenálló fél értékelte az olcsó munkaerőt. A városok a XVI. századtól engedték meg romák számára a betelepülést, ugyanekkor zenészként vagy kovácsmesterként a magyar nemeség is szívesen látta őket birtokain. E régóta letelepült életmódot folytató romák leszármazottai képviselik a mai szlovákiai romák 90-95%-át. A maradékot a XIX. században a mai Románia területéről bevándorolt úgynevezett *oláh* cigányok (vlahike roma) teszik ki. Kis számban előfordulnak a *sintik* is, akik a második világháború éveiben menekültek ide a csehországi német üldözés elől.

A világháború utáni csehszlovák állam nemcsak hogy megtagadta a romák önálló etnikai csoportként való elismerését, hanem ráadásul nyílt asszimilálásukra törekedett. E politika lényegét az 1958-as központi bizottsági határozat foglalta össze (A cigány lakosság körében végzendő munkáról), majd ezt követően született meg a 74/1958. számú törvény „A nomadizáló személyek tartós letelepítéséről”. E törvény alapján 1959 februárjában a hatóságok hozzáláttak az oláh cigányok kényszerletelepítéséhez. Az 1965-ös kormányhatározat pedig előírta a roma települések felszámolását, hogy a romákat széttelepítsék, főként a már korábban is a romák legfőbb felvevőhelyét jelentő csehországi részekbe. Így a mai csehországi 150 ezres roma népesség pár százalék kivételével szlovákiai megyékből került mai lakóhelyére.

Az asszimiláció alátámasztására gyakran elhangzott az a nézet, hogy a romák elődei Indiában sem rendelkeztek saját kultúrával, nyelvük fejlettségi színvonala pedig nem lépi túl a hétköznapi beszéd igényét. Így a cigánykérdés egy elmaradott társadalmi réteg problémájaként manifesztálódott, melynek megoldásához a megfelelő lakás és a konkrét helyzetben szükséges szociális támogatás elégséges lesz. A roma lakosság feladata e nézetrendszer szerint nem lehet más, mint eddigi kulturális modelljének feladása, a nem roma népességbe való hiánytalan beolvadás. Ezért azután szó sem lehetett roma szótár vagy más roma nyelvű kiadvány megjelentetéséről, a romák kulturális aktivitásának (ének, tánc stb.) támogatásáról.

Az 1990-es népszépszámolás kis híján 254 ezer romát regisztrált, azonban az összeírtak nem maguk nyilatkozhattak etnikai hovatartozásukról, csak a

számláló biztos tett a kérdőíven olyan jelet, mely az épp összeírtak általa minősített hovatartozását fejezte ki.

Ilyen körülmények közt, ilyen történelmi háttérrel különösen nehéz a roma népesség körében a közös származásból és etnikai történelemből fakadó identitástudatot generálni. Egyfajta összetartozási tudatuk inkább azt fejezi ki, hogy a társadalom perifériájára szorult, hátrányos társadalmi státuszú csoport tagjai. Ezt erősíti a szlovák nyelv szóhasználata, mely a román megjelölésére a „cigan” szót használja, mely egyben a „csaló, hazug” tulajdonság kifejezésére is szolgál. E külső feltételek a romák belső tartását is jórészt felőrölték: apátia, perspektívavesztés, dekulturáció terjedt el a körükben. A tehetségesebb romák esetében gyakori, hogy igyekeznek mielőbb és minél egyértelműbben szakítani roma múltjukkal, s integrálódni a nem roma népességbe.

A rendszerváltozás után sok tekintetben elérkezett az „igazság órája” – számos korábban vallott dogmáról kiderült, hogy használhatatlan. Ugyanakkor a társadalom egésze a fragmentálódás irányába indult el, s a romák körében is számos politikai irányzat kapott lábra. A romák legújabb történelmében feltétlenül mérföldkőnek minősíthető a szlovák kormány 153/1991. számú határozata, mely először ismerte el a romák etnikai sajátosságát, s adta meg nekik az etnikai kisebbség státuszát. Az 1991-es népszámláláskor maguk a romák dönthettek etnikai hovatartozásukról, s a roma kifejezés is elismertté vált. A szlovák kulturális minisztérium hivatalosan harminc roma szervezetet tart nyilván, illetve ad nekik anyagi támogatást. Miután azonban a romák tapasztalatlanok voltak a pénzügyi nyilvántartás és elszámolás terén, hiányosságok mutatkoztak. A minisztérium emiatt több szervezet támogatását felfüggesztette. Az anyagi támogatás egy része roma kiadványok megjelentetését teszi lehetővé (ábécés könyv, roma költészeti antológia stb.). 1991-ben időszakos kiadványt indítottak (*Romano lil nevo*), majd 1992-ben gyermekeknek szóló lapot (*Lului*). Valójában rendszeresen csupán a *Roma* című havi lap jelenik meg. A kormányzat takarékosági intézkedései veszélyeztetik az épp csak beindított roma tévéadást. Említést érdemel kulturális téren az 1992-ben Kassán alapított *Romathan* elnevezésű színház is.

Az oktatás fokozatos fejlesztését alapozhatja meg a nyitrai pedagógiai főiskolán létrehozott roma tanszék, mely a leendő tanárok képzését segíti elő (roma és nem roma hallgatókat egyaránt képezve). Kassán megpróbálkoznak a nullo-ladik iskolai évfolyam klubszerű megszervezésével, roma történelmi olvasókönyv összeállításával – csak legyen mindehhez elég a minisztériumi támogatás.

Nehezen alakul ki a munkaügyi minisztérium megfelelő hatásköre, mint-hogy a kormányzat abból indul ki, hogy a munka világában nem kíván különleges roma programokat elindítani, ami egy társadalmi csoportnak a többiek rovására történő kedvezményezését jelentheti. E megközelítés nem számol ama sajátos roma kisebbségi mentalitással, mely a pénzzel való takarékos gaz-

dálkodást szinte nem ismeri (ami a kézben, az a szájba...), s a romák gyakorta embertelen életkörülményei közt széles körben elterjedt alkoholizmust sem látja olyan társadalmi problémának, mely különleges hozzáállást igényelne. Pedig vannak jó kezdeményezések, mint például a körmöcbányai próbálkozás, ahol a szociális támogatást nem pénzben, hanem természetben adják (iskolakönyvek, gyerekruhák megvásárlása). A romákat legsúlyosabban az érinti, hogy 1989 után a gazdaságban meredeken csökkent a képzetlen vagy alig képzett munkaerő iránti igény. Ráadásul a korábban a romák gyakorlati problémáiban segítő szociális munkatársi hálózatot is feláldozták a takarékoság oltárán.

A legnehezebben leküzdhető akadályt a mai szlovák társadalom előítéletei jelentik. Sok helyütt a vendéglőkbe és presszókba be sem léphet egy roma lakos. Olyan városka is akadt, ahol a polgármester 1993-ban a roma lakosok számára kijárási tilalmat léptetett életbe. Még rosszabb, ha az országos politika populista erői az ilyen diszkrimináció támogatására mernek vállalkozni, ahogy Mečiar kormányfő tette, amikor 1993 szeptemberében a társadalmilag és mentálisan nem értékes rétegek reprodukciójának megakadályozására szólított fel. S. Wiesenthal, a bécsi Zsidó Dokumentációs Központ vezetője e megnyilatkozást a náciéhez hasonlította. Nem mennek ritkaságszámba a romák ellen elkövetett atrocitások sem. A nem roma népesség a romákban hajlamos munkakerülő és parazita elemeket látni, s ezen az alapon a szkinhed mozgalom számos véres támadást hajt végre ellenük (például egy 18 éves roma fiatalembert leütöttek, benzinnel lelocsoltak és felgyújtottak).

Más mentalitást igyekszik elterjeszteni a brit Know How Fund támogatásával végrehajtott programban a Helsinki Csoport. Vezető pszichológusok tartanak a hivatalnokok és rendőrök számára továbbképzéseket a romákkal szemben megnyilvánuló előítéletek ellensúlyozására. A roma gyerekek támogatását vállaló alapítvány Kelet-Szlovákiában nulladik évfolyamokat szervez. A fővárosban INFOROMA néven tudományos tájékoztató központot hoztak létre, ahol a téma irodalmát gyűjtő szakkönyvtár alapjait is lerakták. A római katolikus egyház is több programmal igyekszik az elesett roma népesség segítségére. Különösen a szalézi rend tevékenysége érdemel e vonatkozásban elismerést.

A roma politikai élet konszolidációja hosszabb időt igényel. 1995 nyarán nyolc pártjukat tartották nyilván. A roma politikusok még nem minden esetben képesek az egész etnikai csoportban, annak képviselőiben gondolkodni. A roma népesség belső irányvesztése abban is tetten érhető, hogy a legalább 300 ezres létszámukból csupán 80 ezren vallották magukat romának a népszámlálás alkalmával. A politikai széttagoltság pedig ahhoz vezetett, hogy egyetlen pártjuk vagy képviselőjük sem jutott be a parlamentbe. Az 1994 májusában Smolenicén tartott nemzetközi konferencia (Romák Szlovákiában és Európában) nyomán a szlovák kormány is tett néhány lépést a roma problémák áttekintése ér-

dekében. A megoldatlan helyzetben küzdő rétegek gondjaival megbízott kormányképviselő azonban nem roma, s ezért a romák nem igen várnak sokat e lépéstől.

A sok tekintetben reménytelen szociális helyzet hosszabb történelmi folyamat következménye, ezért a változás is csak kitartó, hosszras erőfeszítések nyomán kezdődhet meg.

Sonnevend Péter

Lengyel népcsoport Németországban

*Kranz, Jerzy: Na marginesie konferencji o Polonii w Niemczech.
= Więź. 39. rok. 1996. 5. no. 164-171. p.*

A Német Szövetségi Köztársaságban különféle múltú lengyelek élnek. Vannak közöttük őshonosok, a második világháború közben ide hurcoltak, de később sem hazatértek, németként áttelepültek, s itt lengyelségükre ráébredők, politikai és kenyérkereseti okból emigráltak. Más osztályozás szerint: német állampolgárok, kettős állampolgárságúak és csak lengyel állampolgársággal rendelkezők (az utóbbiak száma 280 ezer).

A német, illetve a kettős állampolgárságú lengyelek számára az 1991. június 17-én megszületett német-lengyel jószomszédsági és együttműködési egyezmény biztosít mozgásteret, minthogy a szerződő felek leszögezik, hogy „a kisebbségekre vonatkozó nemzetközi standardoknak megfelelő jogok és kötelezettségek” realizálására vállalkoznak e problémakör kezelése érdekében. Az egyezményhez csatolt német külügyminiszteri levél értelmében a Németországban élő lengyel állampolgárok jogi védelme messzemenően közelít a német állampolgárságú lengyelekéhez.

Ennek ellenére a németországi lengyelek helyzete megosztottságuk, szervezetlenségük és egymás közötti torzsalkodásaik miatt eddig nem volt túlságosan kedvező. Persze a német bürokrácia és közvélekedés sem kedvezett a lengyeleknek. A bürokrácia kényelmes és indifferens volt irányukban: sok illetékes tisztviselő egyáltalán nem volt tisztában a német-lengyel egyezményben vállaltakkal. A közvélemény pedig leginkább a teljesen integrálódott külföldiekkel rokonszenvez. Eközben azonban hangsúlyozni kell: az elnémetesítés nem eleve elhatározott program, még kevésbé kormányprogram.

Ha a lengyel kormányservek és a németországi lengyelek egyszerre lépnek fel a kötelezettségek teljesítése érdekében, akkor a német állam hajlandó pozitív irányban módosítani a magatartását, mint ahogy erre számos példa hozható fel a közelmúltból.

Ezt a cselekvési stratégiát a lengyel kormányservek és a németországi lengyelség némely képviselője demagóg módon utasítja el. Ők a német-lengyel

egyezményt aszimmetrikusnak és újra tárgyalandónak tartják, mivel benne a németországi lengyelek nincsenek kisebbségként aposztrofálva, hanem csak lengyel népcsoportként. Mondják: ha egyszer az egyezmény lengyelországi német kisebbségről beszél, miért nem adja meg ezt a rangot a németországi lengyeleknek? Ezzel a ténnyel érvelni azonban nem lehet, ui. az egyezmény vice-verza ugyanazokat a jogosítványokat tartalmazza, s az eltérő megjelölés csak a német alkotmány miatt van, az ui. nem ismeri a nemzeti kisebbség fogalmát.

Ez a demagógia általában is a lengyel kormányzat gyengeségét mutatja a külföldi lengyeliséggel való törődés terén, más szavakkal azt, hogy nincs olyan „főhivatal”, amely e tekintetben átfogóan kompetens lenne. Illetve több is van, s így nem csoda, hogy sok bába közt elvész a gyerek, azaz a lengyel kisebbség ügye.

Ugyanakkor a németországi lengyel népcsoport is jelszavak mögé próbálja rejteni saját megosztottságát. Ezek a hangok azon a konferencián is megpróbálták a tisztánlátás késleltetését, amelyet f. évi január 8-9-én az emigrációval és a határon túli lengyelekkel foglalkozó szenátusi bizottság rendezett „Lengyel etnikai csoport Németországban” címmel. Azonban – szerencsére – többen voltak azok, akik reálisan szemlélik és ítélik meg ezt a kérdést. Ez talán annak is köszönhető, hogy a múlt év végén – a Németországi Lengyel Tanács létrehozásával – egy csúcsszervezet alakult a különféle szervezetek aktivizálására és összefogására.

A konferencia a „hogyan tovább” kérdéskörben abban állapodott meg, hogy a német-lengyel egyezmény elégséges alapot biztosít a Németországban élő lengyelek kisebbségi jogainak érvényesítéséhez; miközben nem hanyagolható el a lengyel kormányzat anyagi, szellemi-erkölcsi támogatása, a németországi lengyel kisebbségnek kell leginkább megküzdenie a jogok érvényesítéséért; szükség van kohéziót erősítő programokra (összejövetelekre, nyelvtanfolyamokra, vallásgyakorlási alkalmakra stb.), hogy a németországi lengyeliség tagjai minél sikeresebben álljanak ellen a korántsem erőszakolt – természetesen, de Németország gazdagsága miatt is kívánatosnak látszó – asszimilációnak.

Futala Tibor

Lengyelek a németek szemében. Visszatekintés az utóbbi 250 évre

Ziemer. Klaus: *Dwa stereotypy. Polska w oczach Niemców – wczoraj i dziś.*
= *Wież.* 39. rok. 1966. 5. no. 14-29. p.; Feldmann, Eva: „Wyobrażam sobie Polaków
bardziej polskimi.” = *U.ott.* 30-35. p.; Niewiadomski, Andrzej: *Nasi za granicą.* = *U.ott.*
41-51. p.; Marschall, Christoph von: *Jak widzą Niemcy integrację Polski z Europą* =
U.ott. 52-61. p.

A Kisebbségkutatásban már jeleztük (1996. 2. sz. 156-159. p.), hogy a *Wież* című folyóirat sorra kívánja venni a lengyel állam szomszédai körében kialakult „lengyelség-kép” bemutatását. A folyóirat 1996. évi 5. számában a németek vélekedéseiről szóló írások kaptak publicitást.

Általános érvényű megállapítás, hogy az utolsó 250 év folyamán a németiség különféle népcsoportjai és államalakulatai körében soha nem alakult ki teljesen egységes kép a lengyelekről. A legtöbbet a közvetlen szomszédok, mindenképp a poroszok foglalkoztak velük, s ha vannak – és vannak – közszájon forogó sztereotípiák róluk, azokat is a földrajzi helyzet alakította ki.

A lengyelek megítélése hol negatív, hol meg pozitív. Koronként hol azok, hol pedig ezek az értékelések kerültek felszínre, váltak uralkodóvá. Anélkül azonban, hogy akár az egyik, akár a másik irányzat véglegesen diadalmaskodott volna.

Kezdetben a negatív vélekedés inkább a lengyel államot érintette, miközben egyes elemei csak fokozatosan tolódtak át a nemzetre. Pl. Nagy Frigyes 1740-ben a lengyel trónról azt jegyezte meg, hogy éppen úgy meg lehet vásárolni, mint bármi más árucikket. Amikor aztán – az ország első felosztását követően – 1772-ben megszemlélte a neki juttatott lengyel régiót, azt mondta, hogy nem talált ott mást, mint sívó homokot, fenyőerdőket, pusztaságokat és zsidókat. E nyilatkozat háttérben már ott érezhető a burkolt magyarázat, hogy ti. mindez a „kedvezőtlen nemzeti tulajdonságok” számlájára frandó.

A „liberum veto” és következményei fölötti rosszállásában a tudós Georg Forster egy 1784-ben írt levelében alkalmazta először a „polnische Wirtschaft” kifejezést, amely később széles körben terjedt el mindenféle balul vitt folyamat-esemény megjelölésére.

Heinrich von Treitschke történész 1879-ben azt bizonygatta, hogy egyetlen nemzet sem bukott meg kiérdemeltebben, mint a lengyel. A Napoleon ellenes harcokat dicsőítő porosz költő, Ernst Moritz Arndt is felettébb rossz véleménynyel volt a lengyelekről: „A lengyelek fátuma a könnyelműség, az úrhatnamság és a rendtelenség. A városokban mocsok, nélkülözés és zsidók – sehol fegyelem, rend, szorgalom és munkában való ügyesség.”

A Poroszországnak juttatott lengyel területekre vonatkozóan August Wilhelm Schlegel és Goethe is a lakosság elnémetesítése mellett szállt síkra, az

utóbbi azért, hogy „az alacsonyabb néposztályok kulturáltsága növekedjék”. Az 1830/31. évi ún. novemberi felkelés leverésének summázataként a német költőfejedelem pedig így nyilatkozott: „A lengyelek egyébként is elpusztultak volna, el kellett pusztulniuk gondolkodásmódjuk rendetlensége miatt.”

A német rendszereségen nevelkedett Marx és Engels is, korábbi rokonszenvét feladva, ugyancsak elitélőleg vélekedett a lengyelekről. Pl. Engels 1851-ben azt írta Marxnak, hogy „a lengyelek pusztulásra ítélt nemzet; a történelem során semmi mással nem tűntek ki, mint háborús és ostoba öldöklésekkel”.

Az eddig felsoroltak a lengyelekről kialakult negatív sztereotípiá forrásvidékét mutatják be. Eszerint a lengyel nemzet gazdaságilag és társadalmilag egyaránt az elmaradottak, a civilizálandók kategóriájába tartozik. Nagyjából a negatívval párhuzamosan a pozitív sztereotípiá is ekkoriban alakult ki. Ez a lengyeleket – a sorra elbukott felkelések magatartásaiból kiindulva – bátraknak, derekasaknak és lovagiasaknak tartja. A pozitív kép elsősorban a katolikus németek – a bajorok és a rajnaiak – körében hódított, akik olyannyira nem kedvelték a protestáns poroszokat, hogy a silány, jellemtelen emberek szinonímjaként használták e nemzetségnevet.

E kétféle megítélés egészen az első világháború végéig szokványossá vált a némettség körében. Legfeljebb a német elitnek voltak árnyaltabb állásfoglalásai az országról, népről és elitjéről.

Azokon a volt lengyel területeken, amelyek 1871-ben Németországhoz kerültek, csendben, ámde módszeresen folyt a lengyelség asszimilációja. Viszont amikor az újjászületett Lengyelországhoz jelentős német területeket csatoltak át, annál hangosabb lett a némettség tiltakozása, amit a sajtó egészen a második világháború kitöréséig folyamatosan szított és manipulált. A korábbi negatív sztereotípiában szereplő tulajdonságok és tulajdonságjelzők köre kibővült és útszélivé durvult. Minimálisan agresszivitással, harciassággal illették mind a kormányt, mind a lakosságot.

Lengyelország 1939. évi eleste után a németek a lengyelséget a helóta nép pozíciójába taszították. Bormann szerint Hitler a következőképpen vélekedett a lengyelekről: „A lengyel, ellentétben a német munkással, a legnehezebb fizikai munkára született. Ebben a szlávországban semmi többet nem lehet felfedezni, mint ami természete szerint benne van. A németnek dolgos, célratorő természete van; másként áll a dolog a lengyellel: természete szerint lomha, kényszeríteni kell a munkára.” Bormann még hozzáteszi: „Azokat a lengyel vezetőket, akik még vannak, még ha ez kegyetlenség is, meg kell ölni.” Egyébként Hitler a pozitív sztereotípiá egyetlen komponense – a vitézség – erejéig kivételt tett a lengyelek kedvezőtlen megítélését illetően. 1939. szeptember 19-én a következőket mondta: „Szeretnénk ebben a pillanatban átadni a lengyel katonáknak azt, ami megilleti őket. A lengyel számos helyen férfiasan küzdött. Alsó szintű parancsnokai kétségbeesett erőfeszítéseket tettek, a közép szintűek

kevésbé voltak intelligensek, a felső szintűek pedig rosszak, kritikán aluliak. Szervezésük lengyel szervezés volt.”

A németek lengyelelles atrocitásait világszerte nagy felháborodás kísérte. Egyebek mellett ezeknek lett következménye, az Odera-Neisse vonalától keletre eső német területek elvesztése, illetve az ott élő németiség kitelepítése, amit német részről, a korábbi atrocitásokat mintegy feledve égbekiáltó bűnnek tartottak. Különösen bosszantotta őket, hogy lengyel részről a szóban forgó területeket „újra felszabadítottaknak” nevezték.

A német-lengyel viszony ezért a hatvanas évek közepéig nemcsak állami, hanem közvéleményi szinten is kimondottan ellenséges volt. A negatív sztereotípiák tulajdonság- és jelzőkészlete tovább bővült (cinizmus, kiegyensúlyozatlanság, szeszélyesség, a valóság érzékelésére való alkalmatlanság stb.). A megbékélés csupán 1965-ben az evangélikus egyház memorandumát követően vette a kezdetét. Csakhamar a lengyel és a német katolikus püspökök levélváltása is hozzájárult e folyamat elmélyítéséhez. Állami szinten Bonn „új keleti politikája” egyengette az utat a két nemzet közötti viszony rendezése felé. Willy Brandt térdre hullása a varsói gettó-emlékmű előtt morálisán tartalmat is kölcsönzött a politikai erőfeszítéseknek.

Az NDK a német-lengyel viszony speciális terrénumává vált. Itt egyfelől ugyancsak virulensek voltak a lengyelelles sztereotípiák, másfelől pedig erőteljes hangsúlyt kapott a két nép barátsága az egy táborba való tartozás okán. Később e kvázi barátság elvezetett a szabad határátlépéshez, aminek következménye lett, hogy a lengyelek amit lehetett, mindent felvásároltak az országban. A kelet-németek mindezt nehezen tűrték, miközben azért a viszonylag szabadabb lengyel viszonyok tetszettek nekik.

A Szolidaritás évei a németeket a negatív sztereotípiák feladására kényszerítették, mondhatni: csodájára jártak a lengyel bátorságnak és következetességnek. Ám ez a lelkesedés és pozitív értékelés csakhamar lelohadt, főként a végtelen sztrájkok sora vált szemükben szálkává.

Politikailag Lengyelország különösen azóta fontos az NSZK számára, hogy a köztük lévő határ egyszersmind „rendszerhatárrá” is vált. A németek számára kívánatos lett, hogy keleti szomszédjuk stabilizálódjék. A német-lengyel külkereskedelmi kapcsolatok értéke 1995-ben haladta meg először az orosz-lengyel kapcsolatokét. A német mezőgazdaság gyakorta alkalmaz lengyel szezonmunkásokat, ami persze „csökkenti” a lengyelországi munkanélküliséget.

1991 júniusában írják alá a két állam közötti jószomszédi és barátsági egyezményt, amely a kisebbségi problémákat is rendezi. Ennek ellenére a német közvélemény jelenleg sem különösen szívélyes a lengyelek iránt. Elsősorban azt írja a lengyelek számlájára, hogy közülük kerülnek ki a legaktívabb autótolvajok és a lopott gépkocsikat a határon átszobolók. Egy ilyen mellékesnek látszó körülmény alkalmasnak bizonyult arra, hogy ismét felbukkanjanak a lengyelséget lebecsülő és elítélő jelzők. Érdekes módon a múlt emlékeivel kevésbé

megterhelt ifjúság sem szimpatizál túlságosan a lengyelekkel, miközben a többség nem is érdeklődik irántuk (évente mindössze 60 ezer német és lengyel fiatal vesz részt a „képjavítás” érdekében szervezett rendezvényeken).

Ám az ismétlődő közvéleménykutatások trendjeiben mind az egész német populáció, mind pedig a német ifjúság vonatkozásában találhatók pozitív elmozdulások. Ahhoz azonban, hogy „a sztereotípiák tartós változáson menjenek keresztül, hosszabb, jóval hosszabb időre van szükség”.

Ami pedig Lengyelország európai integrációját illeti, a német politika részéről felettebb pozitív ígéretek hangzanak el. Ám mindinkább kiderül: az átmenet során Lengyelországnak mindenekelőtt saját magán kell segítenie.

Futala Tibor

Akik túléltek a holocaustot. (Egy USA-ból elindított kezdeményezés első szlovákiai eredményei)

Salner, Peter: Svedectvo tých, ktorý prežili holocaust. (Informácie a prvé poznatky z výskumu.) = Slovenský národopis, 43. roč. 1995. 4. no. 445-460. p.

1979-ben Hartmann professzor (University of Yale) egy oral history projektet indított el annak érdekében, hogy a holocaustot túlélő különböző országokbeli zsidók videokamera előtt tegyenek tanúságot akkori szenvedéseikről és megáláztatásaikról. Az akciót a *Fortunoff Video Archive of Holocaust Testimonies*, University of Yale, New Haven koordinálja, s egyben gyűjti a keretében keletkezett videofelvételek eredeti példányát. Eddig közel 3 ezer felvétel gyűlt össze az archívumban.

Szlovákiában a Šimecka-alapítvány vállalkozott az akció megvalósítására, amelybe több tudományos intézetet vont be. Eddig 43 interjú sikerült elkészíteni. A tanulmány szerzője 33 olyan interjú alapján von le következtetéseket az akciósorozatból, amelyek megszületésében maga is részt vett. Az elemzett halmaz 3 ezer 778 percnyi felvételt tett ki, aminek átirása kb. ezer szabványos szövegoldalt igényelne.

A videofelvételek elkészültét a tanúságtevők szubjektív megnyilvánulásai teszik nehezzé, gyakorta megrendítővé. Közülük sokakat zavar a nyilvánosság lehetőségét sugalló kamera, az emlékezés közben akaratlanul feltörő indulat, illetve a vele járó sírás, sírógörcs, valamint az első, fésületlen megfogalmazás próbatétele. Ez utóbbi gátlás magyarázata: korábban a legtöbb túlélő sem nyilvánosan, sem a családban nem beszélt az időszak rettenetes élményeiről. Mindössze a „profi” nyilatkozóknál nem lépett fel érzékelhető gátlás.

Az interjúkészítés technikája több mozzanatból áll. Mindenképpen szükség van az előzetes kontaktus megteremtésére. Eközben azonban nem szabad részletekbe menni, mert előfordul, hogy az emlékező a tényleges felvétel közben nem hajlandó megismételni azt, amit korábban már elmondott. A második szakasz maga a felvétel, amely két moderátor és a felvételt készítő jelenlétében, általában közömbös helyszínen folyik. Eközben nagy fokú empátiát kell tanúsítani (sírásszünetek, a kamera időnkénti kikapcsolása, lehetőség a korábban elmondottak korrigálására, a visszavonásra és kiegészítésre, a lehető legkevesebb közbeavatkozás stb.). A felvételt egy informális kommunikációból álló „levezetésnek” kell követnie, hogy a tanúságtevő megnyugodjék, esetleg újabb kiegészítési-módosítási, törlési kívánságokat terjeszthessen elő. Legvégül kiegészítő anyagokat kell csatolni az interjúhoz (esetleges publikációk, hivatalos dokumentumok, fényképek, levelek, tv- és rádióriportok a tanúságtevőről vagy környezetéről).

Az eddig elkészült interjúk tanúsítják, hogy van, aki rövidebb zárt mondanivalóját (a legrövidebb interjú 33 percig tartott), s van olyan is, aki hosszasan emlékezett (a leghosszabb interjú 365 percet vett igénybe). Az átlagos tartam kb. 2 óra.

Az emlékezők között a nők vannak túlsúlyban (21:12). Jelenleg valamennyien Pozsonyban és Kassán élnek, miközben többségük kisvárosi és falusi környezetből származik. (Három olyan alany is szólt sorsáról, aki annak idején a Magyarországhoz tartozó Felvidéken élt.) Vallási tekintetben az elemzett minta változatos képet mutat: ortodoxok, valamiféle felső hatalomban hívők és ateisták egyaránt találhatóak benne. Mint ahogy cionista és baloldali beállítottságúak is. A tanúságtevők szülei túlnyomóan földművesek, kis és közepes nagyságú üzlettel rendelkező kereskedők voltak.

A tanúságtétel megannyi egyénileg motivált esemény-nézetet tükröz. Mindazonáltal vannak a vallomásoknak közös vonásaik is. A háború előtti viszonyokat (már akik koruknál fogva emlékezhetnek rájuk) a meghatározó többség a zsidóság vonatkozásában kedvezőnek, toleránsnak tartotta. Persze voltak negatív kivételek is. A városokban több volt belőlük, mint falusi környezetben.

1939 és 1945 között a helyzet diametrálisan változott meg, miközben más és más élményeik vannak a táborok körülményei között túlélőknek és azoknak, akik hamis papírokkal, illetve bujkálással mentették meg az életüket. Ez utóbbiaknak több „jó szava” van a törzslakosságról.

A túlélést a tanúságtevők nagyobb része véletlennek, szerencsének tartja. Az isteni gondviselés is többször szerepel a vallomásokban. E téren megint a hamis papírral élők és bujkálók a „másként vélekedők”, ők ugyanis bizonyos mértékben a maguk ügyességét és körültekintését is megemlítik a szerencsés végkifejletet illetően.

A dolgozat szerzője a tanúságtevők interjúiból jellemző részleteket is közöl munkája mellékleteként. Ezekből a tematikusan elrendezett (a) A holocaust

kezdetei; b) Transzportok, koncentrációs táborok; c) Szlovákia; d) Felszabadulás, hazatérés] részletekből különösen a családok szétszakítása, a szülők elvesztése, Mengele ténykedése, a megaláztatás sokfélesége és a szlovák állam „mezei hadának”, a Hlinka Gárdának szereplése lép elő a legfájóbb és soha el nem felejthető emlékként.

Futala Tibor

Regionalizmus és nacionalizmus Isztriában

Jahn. Jens-Eberhard: Istrien im Spannungsfeld zwischen Regionalismus und Nationalismus. = Halbjahresschrift für südosteuropäische Geschichte, Literatur und Politik, 8. Jg. 1996. 1. H. 40-54.p.

Isztria területe, egyetlen olasz helység kivételével, Jugoszláviához, illetve megszűnte után négyötödrészt (mint önálló közigazgatási egység) Horvátországhoz, egyötödrészt pedig Szlovéniához tartozik. Fiume (Rijeka) város és a Kvarner-szigetek sora történetileg kapcsolódik a háromezer négyzetkilométernyi kiterjedésű és 200 ezer lakosú félsziget régiójához.

Isztria sokféle etnikum szűkebb hazája azóta, hogy Róma által birtokolt földjére a népvándorlás a szlávokat is odasodorta, majd járványok pusztításai után Itáliából és a távolabbi Balkánról vonzott letelepülőket. A történetileg formálódott etnikai pluralitás a Habsburg uralom végéig nagyjából fennmaradt. A leendő változások előszele azonban már a XIX. század végén, az olasz és a délszláv nacionalizmus előretörésével fújni kezdett. A nacionalistákkal szemben már ekkor hallatták a hangjukat a regionalisták is, akik a táj plurietnicitását és multikulturális karakterét kívánták megőrizni, nem utolsósorban a keveréketnikumok és dialektusok (mint pl. a ma is még 500 lelket számláló isztrio-román etnikum és nyelv) érdekében. A probléma már az osztrák korszak népszámlálásai során élesen kiütközött: a valóság szétfeszített minden nyilvántartási keretet, és mindenki által kisajátítható, megbízhatatlan adatfelvételt eredményezett.

Az olasz és a szláv háttérű etnikai főcsoportok eredetileg elkülönültek egymástól a városiasabb parti és a falusias belső övezetek szerint. A két szférát markáns szociális különbségek is elválasztották egymástól, s ezért a szláv körzetekben a bizalmatlanság és féltékenység támadt a „partiakkal” szemben. A „part” elszívó-asszimiláló hatása ugyanakkor erőteljesnek bizonyult. Az 1918 utáni olasz nemzeti, majd kifejezetten nacionalista politika mindezt külső eszközökkel is segítette. Az olasz nacionalista elszántságot tükrözi a békeszerződésekben szabad államnak deklarált olasz-szláv autonomista párttöbbségű, végül mégis egyszerűen anektált Fiume esete. Az olasz fasiszta rendszer egyéb-

ként 1923-ban eltörölte a szláv anyanyelvi oktatás lehetőségét, 1929-ben a kisebbségi nyelvű liturgiát is betiltották, nem kevésbé a kisebbségi egyesületeket, szövetkezeteket („bonificia nazionale”).

A félszigetet 1945-ben, régi vágyának beteljesüléseként Jugoszlávia kapta meg, provizóriumként kiegészítve a kettéosztott trieszti övezet déli részével. Fiuméhoz hasonlóan a lakosság többsége itt is az autonómiát követelte. A triesztiiek álmokat szőttek egy, a Júlia-Alpok és Karszt-hegység egészét is magába foglaló trieszti-isztriai szuverenitásról. Ehelyett 1954-ben a nagyhatalmak véglegesítették Trieszt kettéosztását, később a város kétoldalú jugoszláv-olasz megegyezés keretében vált újra olaszá.

A Jugoszláviához került Isztriából azonnal megindult az olaszok elvándorlása: néhány év alatt nagy részüknek hűt helye lett. De a mozgás nem csak az olaszokra korlátozódott. Az 50-es évekre a régi lakosságszám mintegy a felére csökkent. A veszteséget később több forrású jugoszláv letelepítés pótolta, ami jelentősen átalakította a továbbra is plurietnikus kép színösszetételét.

Isztria mai etnikai képét a főbb autochton csoportok: horvátok, szlovének, olaszok és sok-sok balkáni, illetve közép-európai néptörödékek leszármazottai alkotják, a jelentékeny arányú kevert és bizonytalan etnikumú lakossággal egyetemben. Az autochton főcsoportok nyelvhasználata lényegében elvesztette egykori dialektusformáit; a standard nyelvek vették át pozícióikat. Az 1991. évi horvát népszámlálás (Isztria négyötöd részére vonatkozóan) 58%-nyi horvát, 7% körüli olasz, 16,3% „regionális” arányt mutatott ki. Ezek gyökeresen új adatok az 1981-es jugoszláv adatokhoz képest (horvát: 72%, olasz: 3,6%, „regionális”: 1,7%); bennük a valóság különösebb változása nélkül alakult át mind a horvát-olasz arány, mind a „regionális” összetevő, a tényleges identitás bátrabb vállalásának dokumentálásaként. Sokatmondó az 1991-es „regionális” adat falusi-városi övezet szerinti bontása is: 22,6 és 11,6%. Ez minden bizonynyal a vidéki autochton koncentráció árulkodó jele. A részadatokban természetesen a szerbek (4,0-4,5%), a szlovének (1,5-1,6%) és más, töredék-egyedi, illetve meghatározatlan identitású „egyéb” isztriaiak (16,8-16,9%) is szerepelnek, 1981-1991 között – mint a fenti megoszlásokban látható – meglehetősen stabil számokkal. A „regionális” mellett ez az „egyéb” arányszám is fölöttébb elgondolkodtató.

Az új, önálló Horvátország szuverenitásának kivívásával együtt viszont felújította nemzeti ideológiáját is, ami Isztriára nézve egyáltalán nem kedvező. Hogyan reagál erre a régió? Az 1992-es parlamenti választások során minden körzetben az Isztriai Demokratikus Egyesülés, vagyis a regionalisták pártja győzött, ezzel biztosította az övezeten belüli befolyását. Ám a hatalmi centrum minden módon keresztezi, gáncsolja kisebbségpolitikai programját (pl. az át-fogó kétnyelvű oktatás bevezetését). A regionális politika lehetőségei behatároltak, hiszen a horvát nemzetiség ma már abszolút többséget képvisel Isztriában is. A horvátok állnak az olyan hazafias kampányok mögött, mint a Krajina

felszabadítása idején saját isztriai század kiállítása és kiemelkedő harci sikere, illetve a győzelmi mámor itt is megrendezett népnünpélye. Ugyanez az erő könnyűszerrel némíthatja el a regionalista taktika olyan változatait, mint az egyébként költő és szociológus, L. Bogliun-Debeljuh vezető pártpolitikusé, aki szerint Isztriában nem horvátok, olaszok vagy szlovének, hanem „isztriaiak” és „nem isztriaiak” (allocthonok) között húzódik választóvonal. Kérdés, hogy Bogliun-Debeljuh asszony elvont definíciói („Az isztriaiság a régió etnikai-kulturális ismérveinek kifejeződése. Az isztriai olasz identitás etnikailag legmarkánsabb, meghatározó valósága is ez. Isztria mint régió döntő sajátossága: a kollektív plurietnikus típusú etnikai identitás és interkulturalitás, függetlenül az etnikai heterogenitásától. A jelenlegi autochton isztriai lakosság mint plurietnikus corpus: Isztria kollektív etnicitása...”) nem egyféle isztriai ellen-nacionalizmus kezdeményeként veendő-e?

A horvátosítási tendencia apró, de nagyon is konkrét lépései is jól érzékelhetők. Az isztriai pedagógusellátás céljaira 1961-ben megnyílt horvát és olasz párhuzamos képzés feltételeire szabott polai képző 1994-től már csak szakosított olasz osztállyal működik. Az 1995-96-os tanévtől rendelet tiltja a horvát nemzetiségű tanulók beiratását kisebbségi tannyelvű iskolába.

Isztria mindenestre eléggé kényes pont az adriai térségen belül az európai átalakulás szempontjából. Vitás kérdések állnak fenn vele kapcsolatban: az új szlovén-, illetve horvát-olasz határ elismerése az 1975-ös osimo-i jugoszláv-olasz egyezmény alapján, a kölcsönös polgári kárpótlás az 1943-54 közötti eseményekből kifolyólag stb. Érzékeny és veszélyes a helyzet: az olasz politikai élet 1994 körüli kilengése (Berlusconi-Fini-Bossi-kabinet) elég volt ahhoz, hogy hangot kapjanak olasz irredenta követelések. Isztria jövőjét – erőszakos törekvések helyett – a regionalitás és a kultúrák nem csupán kölcsönös tiszteletben tartását, de interaktív kölcsönösségét is erősítő interkulturalizmus hagyományai mentén kell építeni.

Komáromi Sándor

Oroszország árnyékában: Közép-Ázsia független köztársaságai

Menon, Rajan: In the Shadow of the Bear. Security in Post-Soviet Central Asia. = International Security, 20. vol. 1995. 1. no. 149-181. p.; Starr, Frederick S.: Making Eurasia Stable. = Foreign Affairs, 75. vol. 1996. 1. no. 80-92. p.

A Szovjetunió felbomlása nyomán hatalmi úr és egyfajta stratégiai bizonytalanság alakult ki Közép-Ázsiában. Ez a helyzet globális veszélyeket is rejt magában, hiszen a régiót képező öt függetlenné vált egykori szovjet köztársaság hatalmas térséget tölt ki a Kaszpi-tenger és Kína nyugati tartományai között.

Kazahsztán, Üzbegisztán, Kirgizisztán, Türkmenisztán és Tadzsisztán együttes területe közel 4 millió négyzetkilométer, gyorsan növekvő lakosságuk lélekszáma pedig 50 millió körül jár. A közép-ázsiai régió (amelyhez tágabb értelemben hozzátartozik a sok mindenben hasonló gondokkal küszködő Afganisztán is) határos Oroszországgal, Iránnal, Kínával és Pakisztánnal. Négy eltérő kultúrájú, gazdaságú, hagyományú, de egyaránt jelentős geopolitikai súlyal rendelkező térséget köt össze: Európa, az iszlám, a Távol-Kelet és az indiai szubkontinens világát.

Az öt köztársaság történetének utóbbi másfél évszázada az orosz dominancia jegyében telt. Ennek a korszaknak nagyjából felét-felét teszi ki a cári, illetve a szovjet birodalmi uralom. A térségben élő (s az iráni nyelvet beszélő tadzsikok kivételével a török nyelvcsaládhoz tartozó) népek ellenállásának megtörsését és teljes alávettségüket jelképezte Taskent elfoglalása 1865-ben, Szamarkandé 1868-ban. Igaz, a türkméneket (akkori nevükön turkománokat) csak 1881-ben hódította meg az orosz birodalom. Az ellenállás az 1917-es bolsevik hatalomátvételt követő polgárháborús években ismét fellángolt, a szovjet rendszer azonban a következő évtized során megszilárdította uralmát a térségben, noha a *haszmacsok* csapatai egészen a 30-as évekig gerillaharcot folytattak ellene.

A térség államait ma elválasztó, akkor még belső határokat Sztálin hivatalnokai húzták meg a Kremlben a második világháború előtti évek során, vajmi keveset törődve az etnikumok elhelyezkedésével. Ennek nyomán a térségben az etnikai és állami határvonalak keresztezik egymást, mindegyik államban jelentős nemzeti kisebbségek élnek. Az 5 milliós Tadzsisztánban közel 2 millió üzbég él, Kirgizisztánban félmillió, Kazahsztánban és Türkmenisztánban egyaránt több mint 300 ezer. Üzbegisztánban viszont jelentős a kazahok és a tadzsikok száma (1-1 millió, de az utóbbiak saját becslése szerint több mint 3 millió). Annak ellenére, hogy a 20 milliós Üzbegisztán a térség legnépesebb, legfejlettebb központi fekvésű állama, a szomszédsági határokon túli üzbég kisebbségek államközi konfliktus középpontjába kerülhetnek bármelyik érintett ország nem kívánatos (diktatórikus, szélsőségesen nacionalista) irányú belső fejlődése esetén.

A kisebbségek közt sajátos helyet foglal el a betelepítéssel és spontán beáramlással kialakult mintegy 10 milliós orosz diaszpóra, amelyből 6,2 millió él Kazahsztánban, majdnem egyenlő számban a 6,5 milliós kazah lakossággal. Az orosz nacionalisták területi igényeinek máris állandó hivatkozási alapja az, hogy a köztársaság északi és keleti (az Oroszországgal közös 3500 kilométernyi határ mentén fekvő) tartományaiban az oroszok a lakosság többségét képezik. De csaknem egymilliónyi vannak a 4 milliós Kirgizisztánban, s legalább másfél milliónyi Üzbegisztánban is. Megindult ugyan az oroszok kivándorlása, különösen az elszigetelt szórványokban élőké, illetve az egzisztenciájukat elveszítőké (pl. az orosz hadsereghez kötődő személyeké), ám az orosz

kisebbség jövője Moszkva és az új államok viszonyán, valamint ez utóbbiak belső viszonyainak alakulásán múlik elsősorban, ami még a jövő kérdése. A térség államai azonban aligha nélkülözhetik az orosz szakembereket, ha valóban fejleszteni kívánják gazdaságukat vagy védelmi erejüket. Oroszországgal szembeszállva ezt aligha tehetik meg, hiszen pl. tisztikaruk még ma is 90%-ban orosz (illetve szláv, az ukrán és fehérorosz származásúakat is ideértve), és ez az arány igen jelentős az ipari és gazdasági szakemberek körében is.

A térség stabilitásának tényezői közt kiemelkedő fontosságú az orosz belpolitikai fejlődés, a hosszabb távú moszkvai stratégia iránya Oroszországnak a térségben betöltendő szerepét és a FÁK-államokhoz való viszonyát illetően. Ebben mindenképp latba fog esni a „közel-külföldön” élő orosz kisebbségek helyzete. Jelcin elnök és korábbi külügyminisztere, Kozirjev több ízben is szorgalmazta különleges státus megadását a FÁK-államok orosz kisebbségeinek, beleértve a kettős állampolgárság lehetőségét is. Ezt az érintett államok mind eddig elutasították, nyilván tudatosítva azt a széles körű beavatkozási lehetőséget, amelyet a helyi oroszok efféle státusa formálisan, legitim módon is biztosítana Moszkvának. Az orosz demokratikus kormányzat megerősödése csökkenené, gyengülése viszont fokozná egy neoimperialista, intervencionista moszkvai politika kialakulását.

A régió belső stabilitása további kulcsfontosságú tényezője a helyzet alakulásának. Ennek legfontosabb eleme a központi fekvésű Üzbegisztán, egyrészt a szomszédságaiban élő üzbég kisebbségek, másrészt pedig népessége és gazdasági súlya folytán. Itt él a régió moszlimjainak 49%-a, összlakossága és gazdasági termelése pedig meghaladja a kirgiz, a tadzsik és a türkmén állam összesített értékeit. Különösen a tadzsikisztáni üzbégek lakta területeken keletkezhetnek szeparatista mozgalmak, amelyek ösztönzése történelmi okoknál fogva csábító lehet Taskent számára. Indoklást pedig a mindmáig polgárháborús tadzsik helyzet kínálhat. A potenciális üzbég irredentizmustól van félnivalójuk a kirgizeknek is, miután a határ menti Os tartományban feszültség jellemzi az üzbég kisebbség és a többségi etnikum viszonyát.

Bizonytalanság forrása lehet továbbá az iszlám fundamentalizmus, hiszen a kommunista rendszer bukása nyomán vallási újjászületés tapasztalható, amely összefügg a nemzeti identitás hivatalosan támogatott erősítésével. Igaz, az iráni típusú radikalizmus valószínűségét csökkenti az, hogy a térségben a szunnita irányzat egyeduralkodó, illetve hogy az iszlám befolyása mellett igen erősek a hagyományos nemzetségi, törzsi és regionális kötődések is. Végül: a szovjet korszakban befolyásos világi gondolkodású értelmiség alakult ki. Mindemellett a gazdasági átalakulás terhei (társulva a magas népszaporulattal), az infláció és a munkanélküliség nyugtalanság forrásai lehetnek.

Természeti kincseinek (földgáz, kőolaj, érc) köszönhetően Kazahsztán, Üzbegisztán és Türkmenisztán egyaránt vonzza a külföldi befektetőket, így jó esélye van a gazdasági fejlődésre. A szegényebb Kirgizisztánt nyitott politikája

óvhatja meg a feszültségektől. Tadzsikisztánban viszont a belső megbékélés és a stabil kormányzat hiányában még a területi integritás sem tekinthető szavatoltnak.

A régió külső kapcsolataiban Oroszország befolyása belátható időn belül megmarad, és mással aligha helyettesíthető. Üzbegisztán a központi és legerősebb állam ugyan, de egy körülötte csoportosuló regionális szövetség mégsem valószínű, éppen a szomszédoknak az üzbégek túlzott megerősödését illető aggályai miatt. Irán és Törökország regionális vezetői ambíciói (más-más okokból) meghiúsultak. Kína és India sem képes az oroszok helyébe lépni.

Az orosz atomfegyvereket ugyan már kivonták a térségből (Kazahsztánból), ám az öt FÁK-tagállam közeljövője számos biztonsági kockázatot tartogat, mégpedig elsősorban belső stabilitásuktól függő mértékben. A kiegyensúlyozott belső fejlődéssel gyakorlatilag azonos jelentőségű a térség államai szempontjából az orosz politika alakulása. A két tényező lehetséges változatait mérlegelve különféle forgatókönyveket vázolnak fel az elemzők.

Lényegében négy forgatókönyv valósulhat meg Közép-Ázsiában a Moszkvához fűződő különleges kapcsolatok függvényében: 1. kiegyensúlyozott jószomszédi viszony mindegyik fél demokratikus fejlődése esetén; 2. veszélyeztetett fejlődés egy agresszív, neoimperialista moszkvai fordulat esetén; 3. az orosz beavatkozás fokozott valószínűsége a régióban elharapózó zűrzavar esetén; és 4. mindkét oldalon hatalomra jutó szélsőséges nacionalizmusok konfliktusos, válságterhes uralma a legrosszabb esetben.

Óvatos optimizmusra adhat okot az, hogy a jogos bírálatok ellenére – a polgárháború sújtotta Tadzsikisztán kivételével – nem történt súlyosabb visszaesés a polgári és nemzetiségi jogok terén a régióban. A gazdasági reformok irányzata sem tört meg, miközben azok óvatosabb tempója eddig sikeresen szolgálta a szociális megrázkódtatások elkerülését. Végül biztató az is, hogy noha a gorbacsovi nyitás éveitől kezdve mindegyik országban előfordult nemzetiségi és szociális indítékú helyi zavargások, azok nem terjedtek át más területekre.

Balla Kálmán

A katalánizmus és a katalóniai migráció

Naik, Miret: Le catalanisme et le système migratoire catalan. Interrogations en cours de recherche. = Revue Européenne des Migrations Internationales, 12. vol. 1996. 1. no. 53-75. p.

A szerző készülő doktori disszertációja személyes beszélgetések alapján vizsgálja a katalán nacionalizmust, amelyet jól fejlettnek és a többenél kevésbé agresszívnek tart. Céljait ez békésen tudta elérni, annak dokumentálásaként, hogy

az identitásra való törekvés nem okoz okvetlenül konfliktusokat. Ezért is nevesi tárgyát katalánizmusnak.

A migráció eddig előbb Spanyolországból, azután külföldről folyt. Katalónia már régóta befogadó ország. 1870-1970 között Spanyolország egyéb tartományaiból 2,3 millió ember érkezett ide, kivándorlás pedig alig volt, ami a tartomány kiugró gazdasági fejlődésének köszönhető. Immigránsoknak leginkább csak a spanyolokat nevezik, a máshonnan jöttek általában külföldi lakosok, bár újabban néha nekik is kijár az immigráns megnevezés.

Katalónia 1714-ben került teljesen spanyol fennhatóság alá, ami egyszerűen nemzeti elnyomást is jelentett. Ez így maradt 1979-ig, a demokrácia győzelméig. A nagy bevándorlás következménye, hogy ma Katalónia lakosságának 50%-a immigráns. Az országon belül csak a baszk és a galíciai terület volt még ilyen befogadó.

A katalánizmus a szerző szerint történetileg állandó jelenség. Belőle fejlődött ki a múlt században a katalán megújulás vagy újjászületés, amely elsősorban a nyelvhez kötődött. 1926-ban zárult le a nyelvi norma létrehozása.

Egyébként már 1892-ben felvetődtek azok a politikai követelések, amelyek végül is a mai nagyfokú autonómiához vezettek. A Franco-korszak után ugyan különböző politikai pártok alakultak, de ezek egyfajta nemzeti konszenzusra jutottak a nemzet általános kérdéseiben, beleértve a Katalán Néppártot is, a korábbi rendszer egyetlen maradványát. A szóban forgó párt követeléseit a bevándorlók ugyancsak elfogadták, miközben azért a katalánok körében idegengyűlöletre valló megnyilvánulások is előfordultak. Ezek azonban már csak azért sem voltak túl gyakoriak, mivel a mai társadalom 75%-a a bevándorlók gyermeke vagy rokona.

A faluról a városba való elvándorlás már a középkor óta ismert jelenség volt. A XX. században a gyors gazdasági fejlődés különösen súlyos munkaerőhiányt idézett elő. Az első nagy lökést a gazdaságban az 1888-as barcelonai világkiállítás adta meg. Az ekkor bevándorlók végleg itt maradtak. 1877-1900 között összesen 80 ezren. Murciaiaknak nevezték őket az egyik kibocsátó tartomány nevére. A lakosság 4,2%-át tették ki. Elsősorban a fővárosban és környékén telepedtek meg.

Az első világháború idején a hadiipar felfutása, azután az 1929-es második világkiállítás, a metrohálózat továbbépítése adott újabb impulzusokat az immigrációnak. Előbb évi 22 ezer, 1920-30 közt már évi 32 ezer volt a bevándorlók átlaga. 1930-ban már ők tették ki a lakosság 18%-át. A polgárháború idején Katalónia a köztársaságiak oldalán harcolt. Utána megint megnőtt a bevándorlás, most Xarnegosnak nevezték el e populáció egyedeit.

Amióta a spanyol gazdaság 1959-ben nyitott a világ gazdaságra, nemzetközi vállalatok telepedtek le itt (Fiat, Bayer), s ezek jelentős számú kvalifikált munkaerőt vonzottak a régióba. Egy másik kategóriát tesznek ki a jól szituált nyugdíjasok, akik német, francia, olasz, angol, amerikai létükre végleg itt telepedtek

meg. A nyugdíjasok elzárkóznak a helyi lakosságtól, második generációjuk nem él itt.

A gazdasági fejlődés következtében az egyes régiók közti különbségek nagyrészt már kiegyenlítődték, ezért az országból jövő immigráció abbamaradt. A harmadik világból jövő bevándorlás számára Katalónia sokáig csak átmeneti ország volt, egy állomás az észak-európai országok felé vonulásban. Amióta azonban azok elzárkóznak, Katalónia célország lett. Minthogy e bevándorlók többnyire illegálisan dolgoznak, számuk meghatározása nehéz. Egy becslés szerint 294 ezren vannak, egy másik szerint 88-132 ezren. Általában fele részben Afrikából és Latin-Amerikából származnak, különösen sokan Marokkóból. 1990-ben legálisan 17 ezer marokkói dolgozott itt, de egy 1991-es felmérés szerint valójában 50 ezer. A jobb gazdasági helyzetben lévő latin-amerikai országokból azonban időközben csökkent a bevándorlás, mert amióta ott megdöntötték a diktatúrát, már nem kaphatnak spanyol menedékjogot.

Kérdés, hogyan alakul a katalóniaiak nemzeti identitása. Az innen sem hiányzó rasszista bőrfejúek mind spanyolok. A szerző négyfajta érdemi változattal különböztet meg: 1. van jobboldali antinacionalizmus (mármint a katalánnal szemben), ez a francóista tábor; 2. az anakronisztikus nacionalizmus nyelvi jellegű, a spanyolok ellen irányul, mert őket a Franco-rendszerrel azonosítják; 3. a baloldali antinacionalizmus minden burzsoá nacionalizmust ellenez; 4. a neonacionalizmus a befogadás és az integráció híve, jelszava a terület rekatalonizálása, a spontán kulturális szimbiózis, amit a franciák akkulturációnak mondanak. A régi spanyol bevándoroltak utódai ezt elfogadják. 1979 óta viszont katalán törekvés figyelhető meg a kulturális hegemoniára, de lehetőleg konfrontáció nélkül.

A nagyarányú bevándorlás ma újra felveti a kisebbségek kulturális azonosságának fenntartását. Ma a spanyol-katalán kétnyelvűség az általános. Az oktatásban a katalánt részesítik előnyben. A Franco-időkben persze a katalán nyelvű oktatás tilos volt. A régi spanyol bevándorlók ma vehemensen katalán érzületűek, de a családban még a spanyol járja. A harmadik világból érkezők a két egyenrangú nyelv közül inkább a spanyolt választják. Az illegálisan lakók pedig jórészt analfabéták is, így az egyik nyelvet sem tudják kellő színvonalon megtanulni. Viszont van olyan is, aki katalánnak érzi magát, pedig nem tudja a nyelvet. A spanyol szülők viszont boldogok, hogy gyerekeik jól élnek és katalánok. Az európai származásúak is elzárkóznak az integráció elől.

Ha a kontinuitás és az innováció kettősségében vizsgáljuk a kérdést, akkor azt kell mondani, hogy kontinuitás az innovációban. Az egész helyzet most van alapvetően átalakulóban. Csak azt lehet kívánni a katalánoknak, hogy maradjanak katalánok. (A szerző láthatóan a territoriális jellegű nemzeti identitás mellett van, ami egy francia folyóiratban igazán természetes, különösen, ha a szerző valószínűleg katalán is.)

Niederhauser Emil

Próbafevételek a (cseh)szlovákiai magyar irodalomról 1818-1995

Filep Tamás Gusztáv – Tóth László: Próbafevételek a (cseh)szlovákiai magyar irodalomról 1918-1995. Pozsony, 1995. Kalligram. 165 p.

Filep Tamás Gusztáv és Tóth László tanulmánykötete a csehszlovákiai magyar irodalom fogalmát értelmezi újra. Az esszék, tanulmányok, vázlatok a (cseh)szlovákiai magyar irodalom határait jelölik ki újra, szempontokat adva az egyes korszakok eszme- és irodalomtörténeti háttéréhez. Az 1918-tól napjainkig nyúló korszakrajzokat szerencsésen egészítik ki az egyes alkotók (Szaltnai Rezső, Peéry Rezső) portréi.

„Az irodalom peremvidékeinek” a közírás és a tudományosság, valamint a bölcsélet 1919 és 1945 közötti termését is számbaveszi az egyik tanulmány.

A csehszlovákiai magyar irodalomba sorolják mindazokat az alkotókat, akik átélték a kisebbségivé válás élményét, s életük egy részét Csehszlovákiában töltötték, s amikor már nem ott éltek, akkor is őrizték az összetartozásuk tudatát. Azokat az alkotókat is ide kell sorolni, akik azon a területen születtek, amelyen a csehszlovákiai magyar irodalom létrejött, s publikációik révén vagy egyéb módon résztvevői voltak a csehszlovákiai magyar irodalmi kontextusnak. Ők a nyelv vonatkozásában is tágítják a határokat, hiszen azokat a gyér számú német vagy cseh nyelvű munkákat is a csehszlovákiai magyar irodalom körébe sorolják, amelyeket csehszlovákiai magyar írók írtak. A határokat tehát úgy vonják meg, hogy kik tartottak fenn élő kapcsolatot a közösséggel, amelyik a csehszlovákiai magyar irodalmat magáénak vallotta. Amennyiben szükség van ezekre a határookra.

Régi irodalomtörténeti közhely, hogy az utódállamok magyarsága irodalmi életének kibontakozásához dús helyi hagyományrétegekre lett volna szükség, s hogy ezek a hagyományok csak Erdélyben voltak meg, a Felvidéken és a Délvidéken hiányoztak. A másik az előzővel derűs ellentmondást képez. Nevezetesen: a felvidéki magyar szellemi élet tartalmas művelődéstörténeti hagyományokra támaszkodhat, Baróti Szabó Dávidtól kezdve Kazinczy Ferencen, Pázmány Péteren keresztül egészen a XX. századig vissz azoknak a sora, akik e tájon éltek és dolgoztak. Ezek a történelmi hagyományok azonban nem voltak felújíthatók. A kelet- és nyugat-szlovákiai magyarságot évszázadokon át eltérő kultúrhatások érték. Ezenkívül a századfordulón az irodalmi élet tényezői Bu-

dapesten koncentráálódtak. Ez feszültséget teremtett a vidék, a kulturális régiók és a főváros között. A hagyományokra az új történelmi szituációban ott is csak részlegesen lehetett támaszkodni, ahol az intézményrendszer és a sajtó megmaradt. A századfordulón kibontakozott decentralizációs mozgalom keretében azonban több helyütt kulturális önszerveződési folyamatok indultak. Így alakult meg a pozsonyi Toldy Kör, a kassai Kazinczy Társaság, a komáromi Jókai Egyesület. Igény és szándék azonban nem került összhangba teljesítményükkel, bár kétségtelen, hogy jelesebb alkotók (Sziklay Ferenc, Jankovics Marcell, Kersék János, Sárosi Árpád, Rácz Pál) jelenlétükkel az irodalmi élet folytonosságát biztosították.

E gárda mellé – vagy inkább velük szemben – sorakozott fel az 1918-as polgári demokratikus forradalom és az 1919-es Tanácsköztársaság derékhadát képező írók, publicisták csoportja (Barta Lajos, Ignóty, Forbáth Imre, Jarnó József). Ezt az első korszakot bizonyos dilettantizmus jellemezte, bár ez nem pusztán minőséget, hanem jelleget, sajtóösszefogást (a nem szakmabeli mivoltot) jelez. Az úgynevezett dilettánsokat és az emigránsokat az különböztette meg egymástól, hogy a dilettánsok lényegében kimaradtak a Nyugat és a triász (Ady, Móricz, Szabó Dezső) irodalmi, nyelvi, politikai forradalmából, szemben az emigránsokkal és azokkal a helyi fiatalokkal, akik a századfordulón születtek, de a háborús élmény relativizálta világképüket, s az elbizonytalanodás következtében nem alkottak nemzedéket (Szvatkó Pál, Vozári Dezső stb.).

Az emigránsok a magyar politikai mezőny polgári radikális vagy szocialista szárnyához tartoztak, akiket Magyarországon a Horthy-rezsim önigazolási kísérlete egy csoporttá mosott össze, valójában azonban sokszor nagyon éles konfliktusok voltak közöttük. Ezek azonban Csehszlovákiában jobbra elhalványodtak, mert a közhatalom már olyasféle demokratikus elveket hirdetett, amelyeket ők otthon akartak megvalósítani. Az emigránsok és a dilettánsok hírlapi csatározásai gazdag pamfletirodalmat hoztak létre, amelyek sokkal inkább politikai, semmint esztétikai problémák köré csoportosíthatók. Tévedés az állítás, hogy az emigránsok a csehszlovákiai magyar irodalom megteremtése ellen léptek volna fel. Sokkal inkább a regionalizmus, tehát éppen a magyar irodalom széttagolása ellen emeltek szót, s általában sokkal szorosabb kapcsolatot teremtettek a határon túlra szorult más nemzetiségek kibontakozó irodalmával, mint amilyen a második világháború utáni korszakban volt.

A dilettánsok konzervativizmusa viszont elsősorban értékeket igyekezett védeni, s ezeknek az értékeknek a tartható volta elsősorban attól függött, hogy a modern világkép mennyire volt alkalmas a megváltozott világ, az új társadalmi-történelmi-politikai fejlemények leírására és az általuk felvetett problémák megoldására. A mélyebb alapokat ők is egyre emelkedettebb eszmeiségben keresték, amelynek kulcsszava éppúgy a humanizmus, mint az emigránsok programjának. A magasabb szellemiség azonban nem feltétlenül irodalomképző erő

sem egyik, sem másik táborban, viszont ez részben magyarázza a kettő közötti ozmotikus mozgást.

A kisebbségi irodalomtörténet első korszakának differenciálódási pontjait (Szvatkó Pál alapján) *A hagyomány felemelt tőre* c. tanulmány (Filep Tamás Gusztáv) a következőképpen jelöli ki: emigránsok és dilettánsok harca 1919-1924-ig; a speciálisan csehszlovákiai magyar ideológia kimunkálásának szakasza 1924-1929 között; majd a begyűjthető értékek felsorakoztatásának kora, az úgynevezett kritikai korszak 1929-1933 között; majd negyedikként az 1933-1938-ig tartó szakasz, mely az egyéni utak, egyéni alkotási módok kimunkálásának szakasza.

A peremmagyarok a háború idején c. vázlat a felvidéki magyar magatartást elemzi, amelyet Fábry Zoltán még ma is érvényes szavaival foglal össze a szerző: „Mikor a radikális népi-etnikai nacionalizmus hullámai forrósították fel körülöttünk a levegőt, csak megálltunk, csak maradtunk fájoán éber tudatos gyökerekkel, mintegy tanúként az új világban, nemesemberek, várjobbágyok, földesurak, polgárok sarjaként, változatlan magyaroknak Szlovákiában. Helyzetünk maga is szerepre kötelezett: ez a szerep csak szívós, magabízó hallgató és tudatos lényeknek nem túlságosan terhes és roskasztó. Az embernek a tizennyolcadik század nagy eszményéről, az autonóm ember bátorságáról kell valamit magában hordoznia.” (A vádlott megszólal)

Az 1945-1948 közötti esztendőök a „hallgatás éveiként” éltek és élnek a köztudatban. A legutóbbi kutatások azonban fényt derítettek arra, hogy a csehszlovákiai magyar kultúra és szellemiség a második világháború után a folytonosság megújításának szándékával indult. Törvényes lehetőségek híján azonban a magyarországi (kivételes esetekben szlovák) sajtótermékek hasábjaira és a második nyilvánosságba szorult vissza, esetenként illegális úton vagy szájhagyomány útján terjedt.

Jónéhány helyen tovább folyt a magyar nyelvű tanítás. Földalatti szervezetek és egyesületek jöttek létre. A két legjelentősebb fóruma a Csehszlovákiai Magyar Demokratikus Népi Szövetség és a Magyar Végrehajtó Bizottság. Orgánumaik a *Gyepű Hangja*, illetve az *Észak Szava* c. közlönyök. Páratlan művelődéstörténeti érdekességnek számít az érsekújvári és környéki fiatalok művészeti-irodalmi szemléje, a *Menedék*. Budapesten jelent meg az *Új otthon* (1947-1949) és a Csehországba deportált magyarok tájékoztatását szolgáló *Jó Barát* (1948-1949).

Felvirágzott a memorandum és az esszéirodalom Szalatnai Rezső, Peéry Rezső, Sas Andor, Szőke István, Décsy Gyula tollából. A lírai csúcsteljesítmény pedig a Pozsonyból Magyarországra menekült Kövesdi Lászlóé (*Jégmadarak*, Szeged, 1947), de jelentős még Duba Lajos *Viharos idők* c. kéziratosa verseskötete és Czímer Péter „hírversei”, helyzetrajzai. A szépprózának, drámának s egyéb művészeti ágaknak és műfajoknak nem kedvezett az idő.

A felkészült, erős történelmi és nemzeti-kisebbségi küldetéstudattal bíró, tapasztalt értelmiség, illetve gazdasági-politikai vezetőréteg nélkül maradt csehszlovákiai magyarság szellemi életének újjászervezésére zömmel új, faluról jött tapasztalatokkal alig rendelkező értelmiségre maradt. Így a csehszlovákiai magyarság jóval védtelenebb és kiszolgáltatottabb lett, mint egyéb, polgárságukban erősebb népcsoportok. „Az írott magyar szóra szomjas nemzetiség varázserővel hívta létre irodalmát...” (Duba Gyula). A felkészületlenség, az ösztönösség, a kiszolgáltatottság csapdái egészen a nyolcvanas évekig erőteljesen kísértettek.

Az ötvenes évek második felére, hozzávetőlegesen 1958-ig, alapjában véve kialakult a csehszlovákiai magyar művelődésnek az a szerkezete, amely azután az 1989-es fordulatig – lényegét tekintve – nem sokat változott.

„1956 volt az első repedés azon a bizonyos bástyán, és mi egyenesen abból a repedésből hajtottunk ki.” – mondta Tőzsér Árpád egy interjúban. 1958-ban indult az *Irodalmi Szemle* és vele egyidőben a F fiatal magyar költők antológiájában színre lépett Tőzsér Árpád, Cselényi László, Zs. Nagy Lajos és Simkó Tibor. De hozzájuk tartozik az esztéta Konczol László, a szobrász Nagy János és a fiatalon elhunyt festő, Bacskai Béla, az operaénekes Kovács Lajos és a színházi rendező Beke Sándor.

A csehszlovákiai magyar irodalmi élet és művelődés differenciálódásának, minőségibbé válásának jelei a hatvanas években kezdtek mutatkozni. A cseh és a szlovák szellemi életnek az 1968-as reformok idején jó esélye volt arra, hogy valamelyest közeledjen a nyugat-európaihoz.

A hatvanas évek közepe táján már új nemzedék jelentkezett, új történelmi élményekkel (Bábi Tibor, Ozsvald Árpád és mások). Az ő verseikben magányuk feloldását kizárólag a szótól, a költészettől várták.

A hetvenes évek költői (Egyszemű éjszaka, 1970) és prózaírói (Fekete szél) műveiben már nyoma sincs a provincializmusnak, a korszerűtlenségnek, lírával felcicomázott faluromantikának, amely a korábbi évek termését elsősorban jellemezte.

A hevenes és a nyolcvanas évekre datált lírai és prózai kibontakozás pedig együtt és külön-külön is nagy szerepet vállalt az „elszigeteltség vagy egyetemesség” csehszlovákiai magyar dilemmájának feloldásában, s munkásságukkal a magyar kisebbségi irodalom alapértékeit sikerült létrehozniuk.

A kötetet Tóth László Irodalmi Szemlééről szóló esszéje és a szlovákiai magyar irodalom legújabb nemzedékéről, annak hat alkotójáról (Győri Attila, Czákó József, Mórocz Mária, Fábíán Nóra, Z. Németh István, Csehy Zoltán) szóló tanulmánya zárja.

Kovács Olga

„Isten nevében...” – új jugoszláv háborús folklór

Colović, Ivan: „In Namen Gottes...” – Halbjahresschrift für südosteuropäische Geschichte, Literatur und Politik, 8. Jg. 1996.1. H. 31-40. p.

A jugoszláviai háború kitermelte a maga kollektív harci költészetét: katonadalok, indulók, hősénekek, politsongok születtek nagy számban. E – bizvást folklór jellegű – vers- és daltömeg (bár általában konkrét személyek, olykor ismert költők jegyzik egyes darabjait) feltűnően nagy szerepet biztosít a vallásos motívumoknak, legyenek azok valamely felekezet elemei vagy a „hősi” mondánival emelkedett, kvázi vallásos vonatkozásai. A szövegek mindkét esetben a „haza”, a „nemzet”, a „nép” fogalmainak eszmekörében fordulnak a vallási képzetekhez és képekhez: Isten, hit, egyház, templom, szentség, tömjén, örökmécs stb. Mindez a haza, a nép iránti rajongó szeretet, hűségfogadalom kifejezésére vagy az értük vállalt harc magasabb elrendelésének hangsúlyozására szolgál. Íme: „Szent Száva zászlaja alatt...”, „Milošević a Messiásunk”, „Tudj-mant küldte nekünk Isten, hogy Horváthon szabad legyen” stb. Ilyen és hasonló szerb és horvát textusokat összehasonlítva kitészik a mondandó teljes – közhelyesen sematikus – azonossága. Eltérések csak a római, illetve az ortodox hitélet adta formaelemek tekintetében fordulnak elő.

Némelyik versezet a harci ellenfél megbélyegzésére, ostromozására tér rá a másik felekezet elutasítása ürügyén. A keresztény jelleg azonban egyesíti is a szerb és a horvát hitet az iszlám és a moszlimok ellenében. Az ilyen összefogás dalai ritkák, inkább a mindenki mindenki ellen szempontja tükröződik bennük: „Szabadítsd meg, Isten, Horvátországot a maffiától, a szabadkőművesektől, a csetnikektől, a kommunistáktól, a bosnyák fundamentalistáktól.” A horvát-bosnyák frontszövetség óráiban pedig mindjárt nem is számít a hitbéli szakadék: „Gyönyörű hazánk szabad lesz, Isten és Allah nevével a horvát (!) így kívánja.”

Ez az idényyszerű vallásos-hazafias harci folklór alapján véve propagandaköltészet, amely az egymással harcban álló népek küzdelmét a vallási eszmény analógiája révén „szent” kötelezettségként igazolja egy definitív nemzeti-heroikus politikával való kötelékben. E kötelékek szerint a nemzet és egyházközösség, az Isten és népszellem, a haza és templom, a haza és teremtett világ egymás szinonímái. A nemzet-vallás rituáléja hézagtalan. Szentekben és mártírokban sincs hiány. A születés, halál, feltámadás, áldozatiság és üdvözítés misztériuma teljes: az elesett hősök vére táplál és szentel, az egyénben vesztés élet a közösséget felemeli, az anyák fiait elevenen és holtan kollektív tulajdonná lesznek, sorsuk az Isten és a haza kezében! A harcolók: elhivatottak, „szent” harcosok, mint a Grál lovagjai. A „hős” és a „hős”-anya a hús-vér lét körén kívül álló jelkép. A katona „búcsút vett” a szerelmtől, most már a fegyver a

„kedvese”, s az erdő „öleli” őt: „Majka mi je suma sumadina / draga mi je puska karabinka”. A fellengzős mű-erotika, ha jól meggondoljuk, a nemzet-vallás kultikus értékeiből a halál kultuszát célozza meg.

A folklórpropaganda tulajdonképp nem mond mást, mint az ismert politikai beszédek és vezércikkek. Meg kell hagyni: az utóbbi alaplíműfajok is bőséggel merítenek a folklórból mondandójuk „nemzeti” hiteléül, legfeljebb ezek a klasszikus folklórból merítenek (szerb és horvát térfélen az azonos, közös hagyományból, egymás ellen). Az új folklór műkedvelő örömeiben csak újrakölti ugyanazt. A kíséző szerszám régen is, most is: a guzla, amit a politikusok és a hadvezérek a csaták szüneteiben ugyanúgy kezükbe vesznek, mint a főhivatású dalnokok. Hadd utaljunk csak Radovan Karadžić úr ezirányú privát életére.

Komáromi Sándor

Kétnyelvűség és identitás a magyarországi németek körében

Komlósi-Kniph, Elisabeth: *Bemerkungen zur Zweisprachigkeit und Identität der Ungarndeutschen. = Südostdeutsche Vierteljahresblätter, 2. Folge, 45. Jg. 1996. 127-131. p.*

A mai Magyarország nem többnyelvű övezet, ennek ellenére vannak részben saját nyelvükön beszélő kisebbségei. Az országban nincs átfogó kétnyelvűség sem, de sok a két nyelven beszélő egyén, akár a kisebbségek körén kívül is. A kisebbségi kétnyelvűség lényegében funkcionális elvű: a két nyelv „munkamegosztásban” áll egymással, minthogy a beszélő a más-más beszédkörnyezeti szituációknak rugalmas módon és teljes értékűen képes megfelelni. A német kisebbség vonatkozásában ez ma sok tekintetben realitás.

A kétnyelvűség lehet elsődleges, azaz családi keretből adódó szocializáció eredménye, elérhető továbbá tervszerű, irányított tanulással. Ekkor az *első nyelvhez* utólag társul *második nyelvként*, akár az anyanyelvi teljesség szintjéig. Egy félig-meddig elsajátított második nyelv esetében a kétnyelvű helyzet azonban nem áll be, ezért az ilyen beszélő nem tekinthető kétnyelvű egyénnek. Az elégséges készség e tekintetben viszont nehezen minősíthető.

A családi eredetű, szituatívan fejlődött kétnyelvűség a magyarországi németek legidősebb generációjában tipikus. Esetükben a foglalkozás, a társadalmi kommunikáció során megtanult köznyelv (országnyelv: Landessprache) a második nyelv, a saját nyelv egyértelműen az első. Ám már gyökeresen más a helyzet a középgenerációknál: egyéneik nagyobb részénél a német már sem funkcionálisan, sem pedig időrendileg nem az első nyelv. Elsőként a magyar lépett a helyébe. A németet, ha alapelemeiben „magukkal hozták” is, a szocializációs alapkörön kívül sajátítják el magasabb szinten (ha egyáltalán elsajátítják). A legfiatalabb nemzedék családi szocializációjában viszont már elemi szinten sem kap lehetőséget a saját nyelv. A németet, és annak is az irodalmi-standardnyelvi változatát, csakis másodikként szerezhethi meg ez a nemzedék.

A német, mint kisebbségi nyelv helyzete, szerepe egyébként még elsőnek említett nyelvi talajon is korlátozott. A domináns gazdasági-kulturális környezet magyar nyelvi kommunikációs súlya annyira meghatározó, hogy a modern élet új elemei, fogalmai magyar nevükkel szüremkednek be a kisebbségi nyelvhasználatba. A sztereotíp magyar kifejezés tolakszik előtérbe, noha az adekvát fordítás is adott volna, szóképzési szinten pedig a grammatikai készlet teljes

értékű megoldást is kínálna. Az ok: hiányzik vagy inaktív erősségű a standardnyelvi mintája e szavaknak és képzett formáknak. Az eredmény: a német kisebbségi kommunikációt mind több magyar betételem tarkítja.

Milyen fokú hát a német kisebbségi kétnyelvűség hatékonysága a kisebbségi identitás szempontjából? Számba véve az identitástudat fő forrásait – a saját nyelvet, családi-környezeti szocializációt, öröklési kontinuitást, illetve a többségi társadalom viszonyulását –, nem könnyű erre válaszolni. A „két nyelv – két identitás” mindenesetre nem adekvát modell. Kettős identitás nyelvi szempontból akkor áll fent, ha az mindkét nyelv oldaláról koherens, ha a két nyelv egyenlően kompetens. Ez nem kívánja okvetlenül meg a készségek abszolút módon azonos, egyenrangú szintjét, de feltételezi a beszédhelyzet követelményei szerinti készségazonosságot a német helyzetben a beszédhelyzet adott köréhez, a megértési terület adott kiterjedéséhez képest. Ezzel a megengedéssel a magyarországi németek elég széles körben vállalhatják a kétnyelvűséggel egybekapcsolódó kettős identitást, legalábbis a korosabb nemzedékek szintjén. Egyértelműen negatív a tapasztalat ezzel kapcsolatban (konkrét felmérések Pécsen és Baján) pl. az érettségiző korosztálynál: az iskolázás során másodlagosan elsajátított német számukra nem funkcionál kisebbségi identifikációs nyelvként, nem épül rá kettős identitás. A megkérdezett diákok csak a nagyszülőket sorolják a kétnyelvű, illetve kettős identitású kategóriába. Vajon a kisebbségi oktatás-nevelés célkitűzései és elvárásrendszere a ludas-e ebben, avagy a valóság sokkal bonyolultabb az elméletnél? Annyi bizonyos, hogy a nyelvtudás teljességi fokozatai az egyén életútján különböző kapcsolódásban és különböző időben szervesülnek identitástudati tényezővé. Ma, amikor a makrokörnyezet legalább annyira inspirálja a némettanulást, mint a kisebbségi helyzet, a szélesedő német nyelvhasználat a kommunikációs második nyelv funkcióbővülésére is tágabb körű esélyt és ígéretet jelent a kisebbségi tudatú és hagyományú egyének körében. Természetesen az identitástudat más forrásainak mozgósításával párhuzamosan.

Komáromi Sándor

Kinek (nem) jó a kétnyelvű oktatás?

*Lanstyák István: Kinek (nem) jó a kétnyelvű oktatás?
= Irodalmi Szemle, 39. évf. 1996. 5. sz. 80-90. p.*

A kétnyelvű oktatás fogalmát nemcsak a laikusok értelmezik többféleképpen, hanem a szakemberek is.

Tágabb értelemben minden olyan oktatási formát kétnyelvűnek szokás tekinteni, amelynek egyik célja a diákok kétnyelvűsítése. Ilyennek tekinthetjük

a Szlovákiában a jelenlegi magyar tanítási nyelvű iskolákat, hiszen intenzív szlovák nyelvoktatás is folyik bennük az alapiskolák első osztályaitól kezdve.

Szűkebb értelemben akkor szoktak kétnyelvű oktatásról beszélni, amikor az iskolában két nyelv használatos tanítási nyelvként, ide főleg a két tannyelvű iskolák különféle típusai tartoznak, pl. az ún. „alternatív iskolák” is.

Még szűkebb értelemben az olyan oktatást is lehet kéttannyelvűnek nevezni, amelyet a két nyelv egy órán való váltogatása jellemez. Szlovákiában ilyen iskolatípus nem él.

A két nyelvnek az oktatásban betöltött szerepe szempontjából három fő oktatási formát különböztethetünk meg. Először azt, amelyben a másodnyelv kizárólagos vagy erősen uralkodó szerepet játszik, másodszer azt, amelyben a két nyelvnek nagyjából egyforma a súlya, harmadszor pedig azt, amelyben az első nyelv kap kizárólagos vagy erősen uralkodó szerepet.

Az oktatás nyelvi célja szempontjából a következő kétnyelvű programtípusokat lehet elkülöníteni: anyanyelv-visszaszorító programok (nyelvi befulladás, átirányítás); kétnyelvűsítő programok (többségi gyerekek számára, hogy a kisebbség nyelvét vagy más idegen nyelvet tanuljanak); anyanyelv megtartó programok (elszigetelés vagy „nyelvi emyő”).

A szlovákiai magyar iskolák körében mind a kétnyelvűsítő, mind az anyanyelv-visszaszorító programokra lehet példát találni. A kéttannyelvű iskolák főképpen az olyan gyermekek számára eredményesek, akiknek az anyanyelve az adott ország többségi nyelve, vagy a nyelv státuszát tekintve vele egyenrangú, bár kisebbségi nyelv.

Arra, hogy a ritka szerencsés helyzetű kisebbségek is nemegyszer az anyanyelvi oktatást részesítik előnyben, jó példa a szlovákiai magyarokkal sok tekintetben hasonló helyzetű finnországi svédek esete. Eszerint a nyelvi kisebbségek esetében az anyanyelvű oktatásnak valójában máig sincs alternatívája. Amit Szlovákiában a minisztérium alternatívaként ajánl, mi több, erőltet, még akkor sem lenne sikeres, ha szlovák anyanyelvű gyerekek esetében alkalmaznák a magyar nyelv megtanulására, mivel ez az oktatás módszertanilag nincs megfelelően megalapozva. Finnországban a kéttannyelvű iskolák tanárai másfél éves továbbképzésben vesznek részt a Vaasában működő egyetemen. Ugyanitt tíz kutató foglalkozik a kéttannyelvű oktatás különféle elméleti és módszertani aspektusaival, állandóan vizsgálva e programok hatékonyságát.

Hangsúlyozni kell azonban, hogy az anyanyelvi iskolákban nem lehet elsődleges vagy egyedüli cél az anyanyelvmegtartás. Számos külföldi kutatás bizonyítja, hogy az anyanyelvmegtartás előfeltétele a másodnyelv sikeres elsajátításának.

Mivel a kétnyelvű oktatás célja két nyelv megtanítása, ahhoz, hogy a célt konkretizálni lehessen, tisztában kell lenni azokkal az alapvető kérdésekkel, amelyek az emberi nyelvnek nyelvi egyvelegségével függnek össze. A stan-

dardnak, nyelvjárásinak, szaknyelvinek vélt nyelvi változat a tényleges nyelvhasználatban szinte mindig „közveleg”, azaz nyelvi egyveleg.

Az anyanyelvi iskola legnagyobb előnye, hogy lehetővé teszi az anyanyelv többféle változatának elsajátítását, illetve használatát és képessé teszi a diákot arra, hogy mindig megérezze, hogy adott helyzetben meddig mehet el az alapnyelvváltozat normáinak megsértésében.

A szlovákiai magyarok által használt nyelvváltozatnak vagy egy olyan sajátos dimenziója, amely az anyaországi beszélők esetében hiányzik, nevezetesen, hogy a kétnyelvű beszélők nyelvhasználatát nemcsak egyik vagy másik nyelven belüli nyelvi egyveleg, hanem a két nyelv között is van – beszélőnként vagy csoportonként eltérő mértékű és jellegű – átjárhatóság, vagyis a kétnyelvű beszélők mindkét nyelve „közveleg”, nyelvi egyveleg, ún. köztes nyelv (interlanguage). Ilyen a szlovákiai magyarok által beszélt kisebbségi anyanyelvváltozat, de ilyen a magyar standard szlovákiai változata is. Vagyis a nyelvi egyveleg az a „csatorna”, amely az egyik nyelv elemeit közvetíti a másik felé.

A kétnyelvű „közveleg” jellegzetes típusa a fordítás. A másodnyelvű szöveg arra készíti a kétnyelvű beszélőt, hogy a célnyelv normáitól eltávolodva a másodnyelvhez közeledjen. A tankönyvek nagy része ún. szolgai fordítás, ami által olyan nyelvi egyveleg jön létre, amelyben erőteljes az eltolódás a másodnyelv normái felé. A tankönyvi szövegek elsajátítása, memorizálása pedig az illető szaknyelvnek (nyelvi rétegnek) a magyarországi szaknyelvtől való eltávolodásához vezet.

Ha még az alapvetően egynyelvű tankönyvi szövegek is egy- és kétnyelvű magyar nyelvváltozatok létrejöttéhez vezetnek, nem nehéz elképzelni, milyen hatással lenne a szlovákiai magyar nyelvre a szaktárgyak szlovák nyelvű oktatása. Ez nem csupán spekulatív következtetés, hanem a szerző és munkatársai által végzett felmérés eredménye is. A válaszokból egyértelműen kiderül, hogy a diákok szemében a szlovák nyelvű társalgás csupán „szükséges rossz”, eszköz arra, hogy a két nyelv keverését elkerüljék.

Ami a szlovák nyelvet illeti a szlovákiai magyarok közösségében, az a valószínű nyelvhasználat síkján nem kevésbé közveleg, mint a magyar. A szlovák nyelv a szlovákok körében is számtalan eltérő változatban él. Az eddigi másodnyelv oktatás legnagyobb hibája az volt, hogy nem a mindennapi beszélt nyelvi változatokat részesítette előnyben, hanem egy olyan irodalmi nyelvet tanított, amelyet valójában a szlovák anyanyelvűek sem igen használtak. Így a szlovákiai magyar diákok szlovák nyelve a nyelvhasználat gyakorlatában éppúgy kétnyelvű közveleg, mint a magyar, és ezt az iskolának is tudomásul kell vennie.

A kétnyelvű oktatás szakembereinek mindenekelőtt tisztázniuk kell, hogy a kétnyelvűség milyen fajtájának kialakítását tartják kívánatosnak. A kétnyelvűségnek ugyanis számos válfaja van, s bennük a két nyelv viszonya és helyzete más és más. Ha az anyanyelvet tartjuk fontosabbnak, akkor legmegfelelőbb az

a típus, amelyet az anyanyelv dominanciája és a két nyelvrendszer egymástól való viszonylagos függetlensége jellemez, vagyis egyrésztől az ún. domináns, másrésztől pedig az ún. koordinált kétnyelvűség. A domináns kétnyelvűség az anyanyelvi oktatással érhető el, a koordinált kétnyelvűség pedig olyan másodnyelv-tanulási módszert igényelne, amely az anyanyelv közreműködését minimálisra csökkentené.

Amennyiben a kisebbség hosszú távon is fenn akar maradni, az iskolának anyanyelvi dominanciára kell törekednie.

A kétnyelvű oktatással kapcsolatban a kérdés elméleti síkon sem az, hogy ez az oktatási forma jó-e vagy rossz, hanem az, hogy milyen körülmények között, kinek a számára jó vagy rossz. Az idegen nyelven való tanulás az erős anyanyelvi dominanciájú kisebbségek esetében csak akkor volna alkalmazható, ha a két nyelv az adott régióban teljesen egyenrangú volna, s az ilyen kétnyelvű oktatásban a többségi gyermekek is részt vennének. Ez persze még kiegyensúlyozott kétnyelvűség esetén is, ha tömegmétrétekről van szó, könnyen válhata nyelvcsere előszobájává. Valószínűleg ez tartja vissza a finnországi svédeket is a kéttannyelvű oktatás bevezetésétől.

Ami a nyelvvesztés szakaszában élő kisebbségeket illeti, ezek számára már a többségi a domináns nyelv, így ez az ismeretszerzés leghatékonyabb eszköze. Itt az egyes tantárgyak anyanyelvi oktatása azt a célt szolgálja, hogy körükben gyorsabban szilárduljon meg anyanyelvüknek feledésbe merülő rendszere. A kéttannyelvű oktatásra a szlovákiai magyarság egyes csoportjainak is szüksége volna, pl. szüleik anyanyelvét már nem beszélő pozsonyi, nyitrai, zoboralji, kassai elszlovákosodott gyerekeknek. Csakhogy az oktatási minisztérium nem a szlovák, hanem csupán a magyar gyermekek számára propagálja ezt az oktatási formát.

Kovács Olga

Az okcitan nyelv jelenlegi helyzete

Kremnitz, Georg: Zur Situation des okzitanischen heute. = Europa Ethnica, 52. Jg. 1995. 4. H. 147-156. p.

A hatvanas évek óta minden – egyébként részleges – felmérés arról tanúskodik, hogy mind kevesebben és mind szűkebb funkcionális céllal használják az okcitant. A Languedoc-Rousillon régióban végrehajtott körkérdés alapján állítható, hogy az 1945 után születettek már csak mint második nyelvet beszélik a francia mellett. Itt különbség állapítható meg a természetes kommunikáció útján elsajátítók és az iskolai oktatás eredményeként beszélők közt. Az iskolában a gyerekek mind szerényebb induló nyelvtudással látnak hozzá az okcitan elsajátításához. Míg huszonöt éve a nyelvtanulásra feliratkozók esetében a már

ismert nyelv jobb elsajátítása volt a tipikus cél, ma gyakorlatilag a nyelv alapjainak megtanulása motiválja a jelentkezőket. Elmondható az is, hogy néhány évtizeddel ezelőtt az okcitan ismerete gyakorlatilag a franciáéval azonos szinten mozgott, mára viszont igencsak háttérbe szorult. Megtanulását – negatív irányban – olyan tényezők is alterálják, mint az angol vagy az arab nyelvnek mind elterjedtebb oktatása-ismerete.

Nem csekély hatást gyakorol az okcitan nyelv romló esélyeire a demográfiai helyzet változása. Például meglehetősen erős migráció tapasztalható a hagyományos okcitan vidékekről Észak-Franciaország irányába, miközben onnan is települnek be az okcitan térségbe. Emellett számos letelepülőt Észak-Európából vagy épp Észak-Afrikából az üdülés lehetősége vonz ide.

A nyelvhasználat ezen felül összefügg az életmóddal. Az okcitanul jól beszélők is inkább csak a hagyományos foglalkozások – a mezőgazdaság és a kézművesség – vonatkozásában élnek tradicionális nyelvükkel. Megállapítható, hogy minél inkább jövőorientált valamely foglalkozás vagy szakma, annál kisebb az esélye az okcitan használatának.

Ezen felül az iskolai oktatás célrendszere is befolyásolja az okcitan használati körét. Ma a nyelvoktatás sokkal inkább a hallást és beszédet, mintsem az írást és olvasást erősíti, így ennek elszegényítő következményeit az okcitanul megtanulni akarók is tapasztalják.

Összefoglalva a fentieket: felmerül a kérdés, ha ennyi minden hat az okcitan fennmaradása ellenében, akkor miben lehet bízni, s egyáltalán van-e esélye e nyelv reneszánszának?

Érdekes módon éppen a politika szintjéről volt tapasztalható az elmúlt negyedszázadban érdeklődés az okcitan iránt. Az 1945-ben alapított Institut d'Etudis Occitans számos olyan személyiség színrelépését segítette elő, akik igen sokat tettek máris az okcitan nyelv jövőjéért. Voltak túlzások is: L. Alibert például a baszk nyelvet is okcitanként kívánta kezelni. A hatvanas évek elején okcitan írócsoport alakult. 1964-ben lényegében politikai célzatú sztrájk indult az okcitan vidék problémáinak megismertetése és tudatosítása végett. E mozgalom erősen kötődött az akkori szélsőbalhoz. A hetvenes években kitört a languedoci „borháború”. Ekkoriban több más regionális mozgalom jelszavait is okcitanul fogalmazzák meg (például: volem viure al pais = vidéken akarunk élni). Az 1981-es baloldali győzelmet az okcitanisták nem látták előre, s így a Szocialista Párthoz és Mitterand elnökhöz csak laza szálakkal kapcsolódtak. Az új elnök választási kampányában hangoztatta ugyan a „különbözésre való jogot”, de ennek csekély gyakorlati következménye lett. Csupán az 1986-os választások előtt hozta létre a kormányzat a Conseil National des Langues et Cultures Regionales elnevezésű tanácsot, mely – nevének megfelelően – a regionális nyelvekkel és kultúrákkal lett volna hivatva foglalkozni. Az érintettek azonban inkább pofonnak érezték már a létrehozás módját is – minekutána a tanács gyakorlatilag semmit nem intézve vagy végezve nyomtalanul kimúlt.

Mindez annak is betudható, hogy a centralista hagyomány megszakítása korántsem egyszerű dolog: már az 1789-es forradalom vezetői is pillanatok alatt visszatáltak erre az ancien régime által hagyott örökségre. Ilyen állami hagyomány mellett, és mert a nyelvi kisebbségek nem rendelkeztek kellő nyomásgyakorló erővel, igen szerény eredményeket lehetett csak elérni. A hetvenes évek zajos mozgalmai után a baloldali hatalomátvitel egy rövid pillanatra illúziókat ébresztett, hogy utána annál átfogóbb legyen a csalódottság érzete. Az okcitánista személyiségek is visszahúzódtak a magánéletbe.

A baloldali kormányzat mindazonáltal tett egy hosszú távon lényeges szerkezeti lépést. Egy 1982 márciusában hozott törvény a régiók kompetenciájának jelentős kibővítéséről intézkedik. Ezen új lehetőségeket a többieket megelőzve aknázták ki Languedoc-Rousillon és Midi-Pyrénées régiókban, majd felzárkóztak a többiek is. Így a regionális kultúrpolitika teret nyitott az okcitán és baszk nyelv használatának. Lényeges az államhatárokon átnyúló kapcsolatok építésének új lehetősége is. Az olyan kulturális-tájékoztató intézmények, mint a CIDO (okcitán dokumentációs központ) vagy az 1995-ben Pyrénées Atlantiques megyében létrehozott kulturális központ, sokat tehetnek a regionális erőfeszítések megvalósítása érdekében. Még a nyolcvanas évek elején létrehoztak egy nemzetközi egyesületet is (Association Internationale d'Études Occitanes). Viszont semmiképpen sem sikerült kialakítani az okcitán összetartozást tápláló tudatot. Kérdés, hogy az atomizálódás tendenciáival az érintett régiók mit tudnak szembeállítani? Ez a kérdés a mitternad-i korszakot követően formálódó kulturális politikához is szól.

A nyolcvanas években hivatalos statisztikák szerint mintegy 66 ezer gyerek tanulta iskolában az okcitánt, s ez a szám máig nem igen változhatott meg. 1995 májusában megjelent egy okcitán nyelvű hetilap (La Setmana), mely egyelőre sikeresnek tűnik. Más téren (könyvkiadás, daléneklés, színház) is további erőfeszítések szükségesek. Az okcitán mozgalom sokat vár az egyesült Európától, az EU-tól, ahol például Katalónia sikerrel törekszik a régiók szerepének növelésére.

Sonnevend Péter

A magyar-szláv nyelvi érintkezések

Zoltán András: *A magyar-szláv érintkezések kezdetei és fázisai.*
= *Életünk*, 1996. 6-7. sz. 634-648. p.

A mai magyar nyelv legtöbb idegen eredetű elemét a szláv jövevényszavak teszik ki. Az Értelmező Szótár és a Szófejtő Szótár statisztikai feldolgozása szerint, szókincsünkben 9,36% szláv eredetű tőszó található, ami megközelíti a finnugor eredetű tőszavaink arányát (10,10%), és több mint kétszerese a török (4,95%) és csaknem kétszerese a német (5,43%) eredetűeknek. Mivel a szláv eredetű tőszavak többsége meglehetősen régóta használatos nyelvünkben, egy-egy szláv eredetű tőszó származékaival és összetételeivel együtt többnyire népes szócsaládot alkot, pl. tiszt: tisztel, tiszteleg, tisztelendő, tisztelet, tisztelet-példány, tiszteletreméltó stb. Hasonlóképpen népes szócsalád alapjául szolgál a barát, kormány, család, csinál, ruha, dolog és még sok más régi szláv jövevényszavunk.

A tulajdonnevek körében is igen gyakoriak a szláv eredetű szótövek. Mivel számos méltóság-, foglalkozás- és népnévből később családnév lett, márpedig ezek között sok a szláv eredetű vagy szláv tőből magyar képzővel alkotott szó, ezért leggyakoribb családneveink jelentős része szláv szótövet tartalmaz: Kovács, Asztalos, Mészáros/Mensáros, Bodnár, Kádár, Molnár, Takács, Császár, Király, Német(h), Horvát(h), Oláh, Olasz, Görög, Lengyel stb. A keresztnévek közül a névstatistikák előkelő helyén szerepel a szláv eredetű László és a szláv közvetítésű Miklós. Helyneveink közül szláv szótövet tartalmaz a Csongrád, Nógrád, Visegrád, Balaton, Szeleste, Rábca, Répce stb. Köznévként vagy személynévként meghonosodott szláv elemekből magyar névadással keletkeztek: Szombathely, Nagyszombat, Dunaszerdahely, Bakonyszentkirály stb. A szláv eredetű szótöveknek a magyarban a megterheltségük is igen magas.

A szláv eredetű szavak kutatásával először egy szláv (dalmáciai horvát) származású humanista polihisztor, Verancsics (Verantius) Fausztusz foglalkozott. 1595-ben Velencében megjelent ötnyelvű szótárában 305 horvát-magyar szövegyezést közöl, amelyek magyar párja szerinte a horvátból került a magyarba. Ezeknek többségéről a későbbi kutatások is igazolták a szláv eredetet, pl.: ablak, abrak, ábrázat, abroncs, apáca, bába, barát, beszéd, bodza, borostyán stb. A szláv-magyar nyelvhasználat korai szakaszának történetét Gáldi László írta meg 1955-56-ban.

A magyar nyelv szláv jövevényszavainak modern értelemben vett tudományos vizsgálatát is szláv tudós, a szlovén Franz Miklosich (1813-1891) indította el. Szótárszerű feldolgozása annyira hiánypótló munkának bizonyult, hogy le is fordították, és 11 folytatásban közölte a Magyar Nyelvőr 1882-ben. Miklosich azonban magyarul nem tudott, s ezért forrásai sokszor félrevezették: 956 szót tárgyaló anyagának körülbelül egyötöde téves szófejtés. Jelentősége mégis abban áll, hogy hibáival mintegy kiprovokálta a magyar tudományos szlavisztika kialakulását.

A hazai szlavisták sorát Asbóth Oszkár (1852-1920) nyitotta meg. Számos szófejtése mellett 1907-ben felvetette szláv jövevényszavainak rétegződésének kérdését is, és részletesen foglalkozott a magyar keresztény terminológia szláv elemeivel. Őt követte Melich János (1872-1963), aki a teljesség igényével kezdett hozzá szláv jövevényszavaink feldolgozásához, de *Szláv jövevényszavaink* c. munkájának csak az első kötete készült el. A második, illetve a harmadik kötet a szláv jövevényszavak teljes szótára, illetve hangtani feldolgozása lett volna. Torzóban maradt a Gombocz Zoltánnal közösen indított hatalmas vállalkozása is, a Magyar etimológiai szótár (1919-1944). A *honfoglaláskori Magyarország* c. könyve ugyancsak jelentős szláv anyagot tartalmaz (Bp. 1925-1929). A folyóiratokban még számos témába vágó publikációja jelent meg.

Szláv eredetű jövevényszavaink etimológiai vizsgálatának eredményeit végül is Kniezsa István foglalta össze *A magyar nyelv jövevényszavai* c. munkájának első köteteként (Bp. 1955). Ez a mű az eddigi kutatások legteljesebb kritikai szemléjének bizonyult, s így minden további kutatás kiindulási pontjává vált. Kniezsa könyvében a biztosan szláv eredetű szavak száma 1252, ebből 484 a köznyelvi, 694 a tájnyelvi és 74 az elavult szó. A mű második fele csaknem 400 kétes eredetű szót vizsgál. Ezek egy részének szláv eredete valószínű ugyan, de kifogástalanul nem bizonyítható. Ugyanitt kapott helyet több mint 400 olyan szó, amelyet korábban valaki szláv eredetűnek tartott, de a későbbi kutatás ezt egyértelműen megcáfolta.

Igen jelentőset alkotott Kniezsa István a helynévkutatásban is. *Magyarország népei a XI. században* (1938) c. tanulmánya a honfoglalást követő korszakra nézve nélkülözhetetlen. A szláv eredetű helynevek vizsgálata alapján arra a következtetésre jutott, hogy a honfoglalás előtti slávok nyelve a Dunántúlon a kaj-horvát-szlovén jellegű délszláv volt.

Kniezsa szláv jövevényszótára (SzJsz) ma is a legátfogóbb képet nyújtja szláv jövevényszavainkról, bár megjelenése óta számos további szavunkról bizonyult be, hogy szláv eredetű. Hadrovics László, Kiss Lajos, Gregor Ferenc gazdagította sok új szláv szófejtéssel az etimológiai irodalmat. Kutatási eredményeik részben már beépültek a magyar szókincs eredetét bemutató újabb nagy szótárakba (TESz., EWUng., FNEsz.).

Szláv jövevényszavaink mennyisége – láttuk – messze meghaladja minden más ismert nyelvből átvett szavaink számát. E kétségtelen tény jelentőségét az-

zal szokták kisebbiteni, hogy noha a szláv hatás összességében valóban nagy volt, az egyes szláv nyelvek (orosz, bolgár, szerbhorvát, szlovén, szlovák, cseh, lengyel, ukrán stb.) külön-külön nem gyakoroltak nagyobb hatást a magyarra, mint bármely más nyelv, amellyel történelmünk során érintkezésbe kerültünk. Sajátos módon Kniezsa is eképpen vélekedik, de rögtön hozzát teszi, hogy „az anyag természete a legtöbbször ezt a széttagolást nem teszi lehetővé”. Egyes esetekben meg lehet mondani azt, hogy bizonyos szó csak bolgár lehet (mezs-gye, mostoha, rozsda stb.) vagy szerb (gatya, parittyá, kótyavetye, paprika), a szavak túlnyomó többségénél azonban kevés támpontunk van arra vonatkozólag, hogy „vajon a szó északról vagy délről került-e a magyarba”. Ez a felfogás érvényesül, bár némileg tompítva, a legújabb feldolgozásokban is (Kiss Jenő: A magyar nyelv. = A magyarságtudomány kézikönyve. Bp. 1993.).

Nem kétséges, hogy régi szláv jövevényszavaink többsége a honfoglalás körüli időkben került be nyelvünkbe. A kérdés csupán az, hogy a IX-X. század fordulóján beszélhetünk-e a mai értelemben vett, egymástól jól megkülönböztethető szláv nyelvekről. A szláv nyelvek eredetét és állapotát vizsgálva a honfoglalás körüli időkben arra a következtetésre jutunk, hogy az ősszláv nyelv a rendkívül archaikus balti ág leánnyelvének tekinthető. Valószínű, hogy a balti és a szláv még a Kr. u. első századokban is egymásba átmenő nyelvjárások láncolatát alkotta a Balti-tengertől a Kárpátok északi lejtőjéig, amely terület déli részén, a Visztula felső folyásától a Dnyeper középső folyásáig terjedő keskeny sávon alakult ki a Kr. u. V-VI. sz. fordulójára az ősszláv nyelv, amely már márkánsan különbözött a baltitól. A rendkívül gyors szláv expanzió azzal is magyarázható, hogy a szlávok viszonylag rövid idő alatt nagy létszámú, eredetileg nem szlávul, hanem részben ismeretlen nyelven beszélő népességet asszimiláltak. Ennek következtében a szláv szótagstruktúra egyszerűsödésnek indult, ami aztán rendkívül alkalmassá tette a szlávot, hogy afféle közvetítő nyelvvé váljon, amely egyrészt könnyen elsajátítható, másrészt beszélői a térség összes országában jelen vannak és nyelvi közvetítőként alkalmazhatók. A szlávok VI-VII. századi széttelepülése bizonyos nyelvjárási differenciáláshoz is vezetett. A magyar honfoglalás idején a Kárpát-medencében és környékén nem beszélhetünk a mai értelemben vett önálló orosz, bolgár, szlovén, szlovák vagy szerbhorvát nyelvről, hanem csupán késői ősszláv dialektusokról. Ezt példázza többek között az ógyházi szláv (ósszláv) létrejötte és korai története is.

A Kárpát-medencét már az avar korban szláv gyűrű vette körbe, s a IX. századra ez a gyűrű már több betüremkedést is mutat: szláv régészeti lelőhelyek és régi szláv helynevek találhatók a Dunántúlon, az Alföld déli részén, Erdélyben, a Dunának a Dunakanyarig terjedő szakaszától és az Északi-középhegységtől északra. Így a honfoglaló magyarok nem csupán a peremvidékeken, hanem az ország belső területein is kapcsolatba kerültek szlávokkal. A nyelvi kapcsolat egyszerre volt tehát szubsztrátum jellegű és marginális is. A szubsztrátum jellegből adódóan a régi szláv jövevényszavak többsége nem csak egy

régióhoz kötődik, tehát nem tájszó, hanem közkeletű az egész nyelvterületen (barát, gerenda, gomba, dolog, lanka, rend, tompa stb.). A nyelvhatáron azonban marginális kapcsolatok is előfordultak (vajda). Ezek egyébként már a honfoglalás előtti időkben is léteztek, s még a délorosz sztyeppéken kezdődtek (tanya, terem, lengyel, dorong, galamb, gerenda, konkoly, lencse, lanka, munka, péntek, parancsol, pisztráng, szent, szombat, szerencse; a helynevek közül: Berente, Dombró, Zombor). A korai szláv jövevényszavak hangalaki változásai között – a magyar nyelv hatására – bizonyos törvényszerűségek is megfigyelhetők.

Régi jövevényszavaink és korai szláv helyneveink alapján bizonyítható, hogy legalább két nyelvjárást beszélt a honfoglaláskor az itt talált szláv lakosság. Az egyiket pannóniai szlávnak nevezik, és feltehetően átmenetet képezett a kaj-horvát-szlovén és a morva-szlovák között, de egyikkel sem azonosítható teljesen. E nyelvjárás beszélői teljes egészében beolvadtak a magyarságba, nyelvjárásuk főbb jellemzői csak a magyar nyelv szláv jövevényszavaiból következtethetők ki.

A másik a bolgáros jellegű déli szláv dialektus, amely a helynevek tanúsága szerint az ország központi vidékein (a Budai-hegységtől a Bükkig, valamint a Vág völgyétől az Ipoly völgyéig) terjedt el. Az e nyelvjárást beszélő szlávok a honfoglalást követően részben a magyarságba, részben pedig északabbra vonulva (szorulva?) a szlovákságba olvadtak be. Ez egyfajta magyarázatot ad a közép-szlovák nyelvjárások egyes déli szlávos jegyeire, másrészt azokra a magyar tájszavakra, amelyek a szlovákkal szomszédos magyar nyelvterületen vannak elterjedve, de szláv előképük magából a szlovákból nem, hanem csak a déli szláv nyelvekből mutatható ki. Ugyanakkor ez a jelenség választ ad arra is, hogy egyes bolgáros jellegű szláv jövevényszavaink miért terjedhettek el az egész magyar nyelvterületen.

A szláv szubsztrátum az ország belső területein és a szláv szomszédság a peremvidékeken széleskörű szláv-magyar kétnyelvűséggel járt, ami oda vezetett, hogy a magyarság kezdetekben a nem szláv külvilággal is elsősorban szlávul érintkezett, és a külvilág számára is szláv nyelvi közvetítéssel volt megközelíthető.

A magyar nyelv keresztény terminológiája szláv elemeinek sokat vitatott kérdése is arról tanúskodik, hogy bárhonnan indult is a keresztény missziós tevékenység, a szláv volt a természetes közvetítő nyelv.

A XII. sz. után új szakasz kezdődött a magyar-szláv érintkezésekben, mert ettől kezdve a különböző szláv nyelvekből átvett jövevényszavaink egymástól már nyelvenként különíthetők el. A hazai szlávokat a magyarban továbbra is összefoglalóan „tót”-nak nevezték még sokáig, de e fogalom mögött nyelvileg már különböző népek rejtőztek (szlavóniai horvátok, szlovének, szlovákok). Ezek a nyelvi érintkezések már valóban kölcsönösök voltak: a magyar nyelv is nagy hatással volt a környező szláv nyelvekre, de kisebb mértékben a távolabbiakra is. Ez a szakasz máig tart, annak ellenére, hogy Trianon után a ma-

gyar és a környező szláv népek kölcsönös egymásra hatása más jelleget öltött: az intenzív nyelvi kapcsolatok színtere magyarországi szempontból nézve külföldre került.

A cikket alapos ajánló bibliográfia egészíti ki.

Kovács Olga

A romániai magyar sajtónyilvánosság korlátai

Horváth István: A romániai magyar sajtónyilvánosság és korlátai. + Magyarai Tivadar: A sajtó önállóságának kérdése a romániai magyar köztájékoztatás esetében. = Korunk. 3. foly. 7. évf. 1996. 1. sz. 39-47. p.

A két írás közös alapkérdése, vajon miért hiányzik a romániai magyar közélet és közszereplés bírálata a magyar sajtónyilvánosságból.

Még egy olyan ország ismeretében is, ahol a sajtónyilvánosság gyakorlata hagyományosnak és begyakorlottnak mondható, létezik egy *alternatív nyilvánosság: a köztudat*. A romániai magyar életben nagyon gyakori jelenség a sajtónyilvánosság és a köztudat közötti jelentős eltérés. Ez csak részben magyarázható azzal, hogy különböző sajtóforrások információi között eltérések vannak, mert legyen bármilyen kimerítő és pontos a sajtó tájékoztatása, a köztudat – legalábbis annak egy része – alternatív magyarázatokat alakít ki, sokszor magát a sajtót használva fel a rémhírek forrásául. Aztán tapasztalatainak, félelmeinek megfelelően valószínűsíti, magyarázza az eseményeket.

A köztudat sokszor több társadalmi folyamatot és sztereotíp szemléletet kapcsol össze arról, hogy általában hogyan alakulnak a dolgok. Másszor a köztudat és a sajtónyilvánosság közötti eltérés az önkorlátozó nyilvánosságnak tulajdonítható. A köz által tudott információk nem kerülnek a köznyilvánosság szférájába. Pl. ha a sajtó tényszerűen mutatja be két, kisebbségi közügyekkel foglalkozó szervezet működését, ám egy korlátozottabb réteg számára közismert és nyilvános helyzetekben is tapasztalható feszültségekről említést sem tesz, akkor az említett nyilvánosságnak csak az ún. alternatív formája alakul ki. Minél távolabb van valaki a történésektől, annál zavarosabbak lesznek ezek az alternatív tudások. A baj nemcsak az, hogy ezeknek a nagy magyarázó értékű „mitologikus” tudásoknak a valóságértéke kicsiny, hanem hogy a köztudatot nem ellensúlyozza olyan leíró, magyarázó, a sajtónyilvánosság által megfogalmazott tudás, amelynek a valóságértéke ennél lényegesen nagyobb.

Minderre a konfliktuskerülés normája a magyarázat, mely a közszereplőkkel szemben megfogalmazott elvárás, de nem jellemzője a közszereplők tényleges viselkedésének. A feszültségek valamilyen formában kifejeződnek, de a közszereplők által megfogalmazott egység kötelez, így legalább arra vigyáznak, hogy a viták ne kerüljenek nyilvánosság elé. Amit azonban elvárnak a közsze-

replóktól, a sajtótól korántsem. A sajtó egyfajta cinkossággal teret ad ugyan bizonyos vitáknak, egyszerismind a függetlenség illúzióját is táplálja, de messzemenően nem teljesíti a dolgoknak, jelenségeknek a sajtónyilvánosság általi megértését. A romániai magyar sajtónyilvánosság nem csak azért korlátozott, mert elfogadja az egység illúziójának mindenkéffélőti fontosságát, hanem mert elfogadja azt is, hogy a konfliktusok tükrözése még kiszolgáltatottabbá tenné a magyar kisebbséget, és a magyarság elárulását jelentené.

Ez a vélekedés persze rövid távon igaz, minthogy az ilyen jellegű tájékoztatás nyersanyagot szolgáltatathatna a romániai magyarság képviselőinek delegitimálásához. A kérdés azonban az, hogy a delegitimizáció, illetve ennek kísérlete milyen mértékben támaszkodik a romániai magyar sajtóra. A szerző szerint nem a romániai magyar sajtó az, amely az érveket szolgáltatja, hanem maguk a támadásokat megfogalmazó politikusok, újságírók, sajtótermékek építik fel, találják ki azokat az érveket, amelyeket beépítenek a delegitimizációs stratégiákba.

De ez nem hatékony módszer a román sajtó más képviselőivel szemben sem, hiszen ha a magyarok többsége nem a román sajtóból értesült volna az RMDSZ-en belüli polarizációról, hanem a romániai magyar sajtó értelmezte volna a vitákat, akkor mindezt nem támadásként élték volna meg a magyarok, azaz pontosan úgy, ahogy arra a romániai magyar sajtó reagált, mégpedig meg is maradva ezen a szinten, rontva saját hitelét és erősítve az ellenségeskedést és az önkorlátozó sajtónyilvánosság legitimációját.

Mindezek persze szorosan összefüggnek a romániai magyar sajtó önállóságának kérdésével is. A sajtóintézetek gazdasági önállótlanúsága ismert tény. A tömegkommunikációs eszközök viszonylag nagy részének alapítványi-egyesületi, anyaországbeli vagy (román) állami kötöttségei vannak.

A tömegkommunikációs intézmények szervezeti-emberi környezetét vizsgálva pedig egy partikuláris szakmai szabályok szerint működő modelltől lehet beszélni, melyben az önállóság rendszerint viszonylagos elkülönülést jelenthet. Ezt a helyzetet tekintve a romániai magyar tömegkommunikáció viszonylag önálló. Az önálló intézményes keretnél ugyanis erősebben köti a kisebbségi társadalom sajátos intézményes tere. Ennek esetében viszont hiányzik az országonként megnyilvánuló közösségek legitimizációs alapja, így a romániai magyar civil szervezetek együttese alkot sajátos, közös azonosságból osztozó intézményi környezetet.

A romániai magyar ételmiségi-közéleti elit fejezi ki ennek a civil társadalomnak az érdekeit az általa meghatározott formában. Mivel a kisebbségi helyzetben, valamint a kommunizmusban az irodalmi elit került a közéletben helyzeti előnybe, a romániai magyar tömegkommunikációt áthatja bizonyos irodalmi szerepvállalás, és innen származik a közbeszéd poétizált jellege is, valamint a szubjektivitás túlsúlya az újságírásban. Sajtótörténeti és történelmi okokból a romániai magyar tömegkommunikációt bizonyos sajtószakmai elvárások hiánya jellemzi, amelyet

bevált relativizáló, átértelmező ténykedéssel pótolnak. Ez a véleménynyilvánítás korlátlanágának érzetét kelti. „Így a sajtószakmai elemek átértelmezésével a média elveszítheti a tipikus médiafunkciók ellátásához szükséges szakmai és (intézményes) önállóságát.”

Ebben az állapotban aligha képzelhető el, hogy a romániai magyar tömegkommunikáció a más, de az övével összefonódó intézményi körben mozgó közéleti szereplőket a maguk különbözőségében szerepeltesse, esetleg bírálja, azaz hogy az elit által megjelenített általános, osztársadalmi viszonyulás egyes részeit kétségbe vonja, vagy legalábbis átértelmezze. Pl. a kolozsvári Bartók-fesztivál megnyitója után egy a művelődési közéletben ismert személy kérde egy fiatal újságírótól, miért nem írnak arról, hogy néhány ünnepi felszólaló szövege tele volt méltatlan közhelyekkel, olcsó metaforákkal. Ezt az önállótlan, személyes összefonódásokhoz szokott sajtó – mondta a megkérdezett –, ünneprontásnak minősíti, s úgy véli, hogy ezzel a román sajtó malmára hajtja a vizet. A kizárólagos ünneprontó viszont Funar, aki tiltakozik a fesztivál magyar nyelvű plakátjai ellen. Akik a romániai magyarság identitására és helyzetére visszavezetett legitimációs eszmekörön belül vannak, azok megnyilvánulásai legitimnek tekintettek, s e körön belül viszonylag egyformának minősülnek. Funar viszont kívül van ezen a körön, az ő különbözősége bírálható.

Mivel a közszereplők bírálatának minden eddigi kísérlete az elit jó részének rábólintásával történt vagy az elit körében tevékenykedők párviadala volt, sajtószakmai szempontból a bírálói készség a sajtóban nem elsődleges és egyértelműen érvényesített követelmény.

Hiányzik tehát egy önálló, saját szakmai intézményes körét meghatározó technokrata sajtóelit, amelynek fő célja a „közéletiség önálló eljáráskészlettel való” értelmezése.

Kovács Olga

Kisebbségkép a kolozsvári sajtóban

Székely Kriszta: Kisebbségkép a kolozsvári napisajtóban.

= Korunk, 3. foly. 7. évf. 1996. 1. sz. 100-106. p.

Napjainkban a valós világ helyét a tömegkommunikációs eszközök láttatta világ veszi át, így veszélyessé és félelmetessé növekedhet a tömegmédia szerepe és felelőssége a társadalomban.

A kisebbségeknek, a nem román nemzeti közösségeknek a romániai sajtóban megjelenített képét vizsgálva, hamar egyértelművé válik, melyek azok a „paraméterek”, amelyek alakítják a róluk megkívánt imázst. Romániában egy ígéretes kezdet után a többség–kisebbség párbeszéd a kommunista rendszerek elfojtotta nemzeti indulatok felélédeése miatt hamarosan patthelyzetbe került, s a

lényegében pszeudokommunista rendszer, egyéb ideológia híján a nemzeti érzelmekre hatva, nacionalizmussal manipulálva igyekeznek átmenteni, fenntartani magát. Érdeke az állandó veszélyérzet gerjesztése, amelyben külső okokra hivatkozva, a mesterségesen kreált ellenségre mutogatva igazolja önnön létjogosultságát. Ebben a hatalom partnere a román média jelentős része.

A nyelvi közlemény nemcsak egyszerűen információhordozó, hanem a tények bemutatásának egyféle módja is. A szövegek tehát állnak egyrészt a tartalomból, másrészt egy lélektani-logikai síkon értelmezhető műveletből, amely a leíró közleményt modalizálja. Ezért mind a román, mind a magyar tömegkommunikációban az állandóan mércének emlegetett nyugati médiamodell, az eseményeknek objektív, csupán a hírérték jellege szerinti reagálása, nem elsősorban professzionalizmus kérdése. Hiszen mind a közlő, mind pedig a befogadó szemlélete előítéletektől átitatott. Ezért a tömegkommunikációs eszközök – önkéntelenül avagy rájuk kényszerítetten – továbbra is olyan téves, sok ponton hamis „szomszédképet” szuggerálnak, amely újabb konfliktusokat gerjeszt, újabb sebeket üt.

A *Szabadság* és román „testvérlapja”, az *Adevarul de Cluj* hasábjain a kolozsvári Mátyás-szobor elleni ásatásos merénylettel kapcsolatosan napvilágot látott írásokat elemezve megfigyelhető annak a hírlapírói attitűdnek fő jellemzője, amely évek óta uralkodik a romániai újságírásban. Nevezetesen a magas hőfokú érzelmi töltet, mely elsősorban a pánikkeltést szolgálja. A demokrácia látszatának fenntartása érdekében megsokasodnak benne a névtelen vagy pszeudonímmal szignált írások, sugallva, hogy ez az általános közvélemény. Azok a történelmi visszapillantások, amelyek többnyire a két nép közötti negatív élményekre hivatkoznak, s ezáltal legitimálják a pillanatnyi helyzetet, ugyancsak megsaporodnak.

Mindkét lap esetén a szobor ügygel kapcsolatos írások fő célja az olvasók feltétlen meggyőzése volt. Az *Adevarul* egyáltalán nem törekedett arra, hogy a másik fél érveit is ismertesse. A magyarok és a románok közt az előítéletek olyan mértékben befolyásolják mindkét félnél a „szomszédról” alkotott képet, hogy ez a kezdeti olvasói vélemény nagymértékben hozzájárul ahhoz, hogy az összes negatív hír az olvasókban a hitelesség érzetét keltse. A *Szabadság* újságíróinak rögtönzött közvéleménykutatása igazolja is ezeket a megállapításokat. Az olvasókba sulykolt magyarázat, miszerint a magyarok azért ellenzik az ásatásokat, mert attól félnek, hogy olyan bizonyítékaik kerülnek elő a román nép kontinuitásának, amelyek ellenében egyszerűen nem tarthatnak igényt Erdély földjére, hiszen végül is ez a cél – befogadókra talált. Mint ahogy az az önámítás is, hogy „az egyének szintjén megértjük egymást”. Nyilatkozatok az iménti kétféle vélekedés alátámasztására: „Akik itt vannak, mind irredenták, a román nép ellenségei. Politikai ügyet csinálnak az archeológiai ásatásokból.” „Azért félnek az ásatásoktól, mert tudják, hogy azok majd kiderítik az igazságot. ...A szobor ellen különben semmi kifogásom sincsen.” „Csendben és békes-

ségben élénk, ha ezt a Tökés hagyná.” „Neki köszönhető a két nép közötti feszültségek. Van nekem magyar barátom, olyan kedves számomra, hogy tíz románért nem adnám.”

Az információk torzítására, az elsősorban szubjektív szempontok szerinti szelektálásra, amelyet mindkét fél a maga érdekei szerint gyakorol, kitűnő példa a Demokratikus Konvenció nyilatkozatának a két újságban való közlése is.

A lapszerkesztés arzenáljában a cikkek elhelyezési politikája szintén nagyhatású eszköz. Míg a Szabadság mindvégig egyre nagyobb terjedelmében az első oldalon tartja forrón az eseményeket, addig az Adevarul de Cluj más esz-közhöz folyamodik. Más belpolitikai eseménnyel, ezúttal a tanügyi törvény vitájával összekapcsolva és közöttük képtelen összefüggéseket teremtve ad egyre nagyobb teret a szobor ügynek.

A román médiában tehát elsősorban a dichotomizáció jelensége kísért: a kisebbség és a többség közötti szakadéknak, az értékrend eltérőségének a hangsúlyozása, amely mindenekelőtt és leggyakrabban a szándékosan hiányos információterjesztésnek tulajdonítható. A célba vett romániai magyar kisebbség pedig akarva-akaratlanul is tökéletes partnernek bizonyul ebben a macska-egér játékban. A kisebbségbarát közhangulat megteremtését, a nemzeti kisebbség fennmaradásának esélyeit csakis a demokrácia, a jogállamiság intézményrendszere teszi lehetővé.

Kovács Olga

A nyugat-bácskai Jézus Szíve-kultusz

Silling István: A nyugat-bácskai Jézus Szíve kultusz és társadalomtörténeti vonatkozásai. = Hid, 60. évf. 1996. 2-3. sz. 220-226. p.

Az egyetemes egyháztörténet sokat foglalkozik Jézus Szíve tiszteletével, de a népi vallásosság szakirodalmában nem található olyan leírás, amely Jézus Szívének, a szeretet szinonímájának kultuszáról szólna.

Az őseghház központi kultusza a Jó Pásztor volt. A középkoré pedig a ferencesek által terjesztett keresztjárás. A Jézus Szíve-tisztelet a XVIII. sz.-ban keletkezett. Alacoque Szent Margit víziójában Jézus szeretettől lángoló szívét látta, s hallhatta e Szív titkait. Így kapta küldetéses feladatul a Szent Szív tiszteletének terjesztését és ünneplését.

Ebben az időben Cornelius Jansen leuveni hittudós és hívei mozgalmat indítottak – a jezsuita úzust bírálva – a gyakori áldozással szemben. A jezsuiták szerint azonban ami Isten fiának szívében – az érzelmi és lelki élet központjában – lakozik, a Szent Szív tiszteletében fejeződik ki. S a jézusi szeretet magunkhoz vétele éppen szentáldozáskor történik. Ezért támogatták és bátorították Alacoque Szent Margitot és kolostorát a Jézus Szíve-kultusz terjesztésében.

Így váltak általánosan elterjedté a jezsuiták által bevezetett júniusi Szent Szív-ünnepségek. Az egész egyházra érvényessé és kötelezővé IX. Pius pápa tette őket 1856-ban.

A török elnyomás alól a Kárpát-medence déli végei a XVII. század kezdetére szabadulnak csak fel, s ekkor kezdett ismét keresztényekkel benépesülni a Délvidék. Jézus Szívének tisztelete korán jelentkezik ezen, a zömmel római katolikusokkal újra benépesülő területen. Kilenc, a mai vajdasági Bácskában alapított templom patrocíniuma lett Jézus Szíve (Futak, Mosorin, Sóvé, Torzsa, Királyhalma, Zenta, Cservenka, Tavankút, Apatin). További négy helyen szenteltek kápolnát a Szent Szív tiszteletére az egyházmegyei jezsuita befolyás jeleként. Ma már nem áll a mosorini templom, de új épült Topolyán, a kápolnák közül pedig kettő pusztult el.

Magyarokanizsán (Kanjiža) található a legnagyobb és legszebb vajdasági szabadtéri Jézus Szíve-ábrázolás, egy bronzszobor, a kolozsvári Szeszák Ferenc műve.

A nyugat-bácskai templomok zömében van Jézus Szíve oltár képpel vagy domborművel díszítve. A jezsuita szerzeteseken és a Kalocsán tanult lelkészeken kívül az 1860-ban alapított női rend, a Miasszonyunkról elnevezett Kaloicsai Szegény Iskolanővérek tagjai is terjesztették a megyében a Jézus Szíve-kultuszt.

Zarándokhellyé azonban egyik bácskai Jézus Szíve-templom sem vált, bár a zentai templom búcsújára a környező falvakból is érkeznek hívek. A főleg sokácok lakta Szond kápolnáját ugyancsak fel-felkeresik a szomszédos Szilágy és Doroszló búcsújai. Jézus Szíve ünnepén itt még ma is miséznek horvátul és magyarul, régebben németül is.

A nyugat-bácskai Prigrevica (Szentiván) temetőjében áll Rónay István pap és költő síremlékének maradványa, mely valaha nagyon szép Jézus Szíve-emlékmű volt, talapzatán a költő verseiből vett magyar, német és latin idézetekkel.

A júniusi Szent Szív ünnepeken mindennap elmondják a templomokban a Jézus Szíve-litániát, általában a napi mise után.

Észak-Bácska vidékein az úrnapi körmenet négy sátra közül az egyikben Jézus Szíve-oltárt állítanak fel. Szilágyiban a keleti, mindenkor piros színű virágokkal díszített sátorban Jézus Szíve-szobor áll az oltáron. Ebben az alig száz éves kicsi faluban Jézus Szíve-legények vitték a hordozható szobrot. Öltözékük polgári volt, csak a vállukon átvetve viseltek fehér szalagot, melyre „Jézus Szíve, szeretlek én” szöveg volt hímezve. Kapuszinán (Bácskertes) Jézus Szíve a XVIII. sz.-tól kezdve örvendő méltó tiszteletnek. A reggeli szent misét sokan látogatják, s Jézus Szíve tiszteletére ún. nagy kilencedet tartanak. A kapuszinai Szent Anna templomban Jézus Szívének mellékoltára van, a J. Kessler bécsi festőművész stefansdomi ismert képének másolatával. A júniusban naponta elhangzó Jézus Szíve-litániát itt régebben minden újholdi vasárnap, mostanában a hónap első vasárnapján szentségimádás és szentségkitétel közben mondják el. A templom-

ban áll még egy szép Jézus Szíve-szobor is, s a 13 templomi lobogó közül 7-re Jézus Szíve-képet varrtak. A templom egyik boltívét tövisszorosúval övezett lángoló szív díszíti.

A monostorszegi régi oltárterítők közül is kettőnek a közepére hímeztek lángoló szívet aranyfonállal. Az újabb terítőkbe szintén Jézus Szíve motívumot szőttek a sokác asszonyok.

A kapuszinai temetőben több síron is látható Jézus Szíve-ábrázolás, a márvány síremlékeken pedig gyakori a „Jézus Szíve könyörülj rajtunk!” befejező szöveg. Ez a fohász éppen az üdvözülés reményét fejezi ki, melyet Jézus az ő Szent Szíve tisztelőinek ígért. A falu házainak tisztaszobájában is sok helyen függ Jézus Szíve-olajnyomat, s szinte mindenhol található egy-két porcelán vagy gipszfigura, mely a Szent Szívet ábrázolja. Vannak olyan családok, amelyek felajánlották magukat Jézus Szent Szívének. Ezeknél a házaknál egy méternél is magasabb szobrok találhatóak, kis oltárként virággal és gyertyával díszítve a júniusi ünnepeken.

Újabb szokás a nászmiséken a „Jézus Szíve szeretlek én...” kezdetű egyházi éneket dalolni. Temetéskor a sírnál a pap és a kántor, újabban néhány asszony is a „Jézusom édes Szíve” kezdetű éneket énekli.

A használatban lévő, Szabadkán, illetve Magyarországon kiadott imakönyvekben egyébként számos, a kultusz fennmaradását segítő dicsőítő éneket, imát, litániát találhatunk Jézus Szívéről.

Kovács Olga

Miről tanúskodik a mezőberényi és tótkomlói szlovákok dalkészlete?

Krekovičová, Eva: Koexistencia etnik versus akulturácia v spevnosti Slovákov v Mad'arsku. = Slovenský národopis, 44. roč. 1996. 1. no. 74-77. p.

A referált közlemény szerzője 1991 és 1992 folyamán helyben tanulmányozhatta a mezőberényi és tótkomlói szlovákok dalkészletét, s több száz dalt elemzett. Többségük lejegyzett formában maradt fenn, ui. századunk 40-es éveiben sorra-rendre szűntek meg a szóban forgó kisvárosi környezetben a népi dalolási alkalmak (tollfosztás, kukoricafosztás stb.). Mostanában a lejegyzett és publikált dalok előadása – énekkarok, dalárdák és énekesek révén – reneszánszát éli, ami öröndetes fejlemény.

Az elemzett készlet a XIX. század harmadik harmadától a XX. század közepéig reprezentálja a két település szlovákságának dalait. Benne is tükröződik a többségi magyar társadalom kultúrája és nyelve felé haladó deklináció folyamata, illetve annak utolsó, asszimiláció előtti fázisa.

Az elemzés előfeltételezése, hogy nyelvi enklávékban egyfelől bizonyos archaizmusok konzerválódnak, másfelől pedig a kettős kultúra és a bilingvizmus következtében „fel is gyorsul az idő”, reálisnak bizonyult, ám mindig sajátosan jelenik meg. Másként a szlovák-magyar-német lakosságú Mezőberényben és másként az eredetileg tiszta szlovák Tótkomlóson.

Kisebbségi környezetben még a következők jellemzik a dalkészlet alakulását:

1. Az egyházi ének és az írásbeliség sokkal fontosabb szerepet játszik itt, mint a szlovák anyanyelvű környezetben. Főként az evangélikus énekeskönyvet, a Transciust kell kiemelni, amely korántsem csak a templomi éneklés forrása, hanem a népi szertartásoké (jeles naptári napoké, családi ünnepeké, halottsiratóké stb.) is. A kétféle éneklést úgy különböztetik meg, hogy a templomban énekelnek, a társadalmi-családi környezetben pedig nótáznak.

2. A nemzeti identitás szempontjából jelentős szerepe van az értelmiségnek és a hagyományok ápolásának (a nemzeti elven szervezett közművelésnek, oktatásnak és szórakozásnak).

A két település sajátosságainak érzékeltetésére szolgál a közölt helyzetleírás:

Mezőberényben a lejegyzett anyagot kiegészítő informátorok mindegyike bilingvis volt. Itt kisebb szerepe volt korábban is az etnikai, ill. nemzeti jelleg kidomborításának, mindig az éneklési alkalom volt a döntő. Az énekesek a szlovák és a magyar dalárdát egyaránt látogatták. A szlovákban néhány német is szerepelt (szlovák rokonsága révén). A szlovák dalok mindenekelőtt a családi környezethez kötődtek, minthogy Mezőberényben a szlovák az intim nyelv szerepét töltötte be. Egyes dalokat csak szlovákul, másokat pedig csak magyarul énekeltek. Ez utóbbiak közé tartoztak a katonanóták, a sorozáskor énekelte dalok és némely táncdalok („magyar nóták”) is. Érdekes színpontnak bizonyultak a gyerekek névnapköszöntői, amikre Szlovákiában csak Trencsén környékén akad példa. Ez a fejlemény a kisebbségi kultúra innovációs képességére utal. Valószínűleg a koledából fejlődött ki, ma már a helybeli magyarok körében is előfordul. A dalkészlet meghatározó törésvonalai: a XIX. századi nyitottság után a 30-as években megszűnnek a népi éneklési alkalmak (a fonók, tollfosztások), 1945 után a szlovák éneklés primer éneklési helyzetekben végképpen megszűnik.

Tótkomlóson a dalkészlet alakulására a folklorizmus és a nagy számú szlovák értelmiség közreműködése volt a legjellemzőbb. Már a századfordulón megjelennek benne és tetemes részesedésre tesznek szert a „félíg népi” dalok, amelyeket vásári kiadványokban vagy Szarvason vagy itt publikáltak. A dalok a szlovák identitás integráns összetevőjének bizonyultak. A dalkészletnek csak keskeny rétege maradt fenn több időszakon át, tehát az alakulásokat nagy fokú dinamizmus jellemezte. Az archaizmusok az altatódalokban, a gyerek- és szertartási folklórban és az erotikus-obszón énekekben maradtak fenn. A törésvonalak a századfordulóra és a XX. század 40-es éveire datálhatók, amikor a népi éneklési alkalmak megszűntek.

Szerzőnk munkája nyomán a népdal, illetve a dalkészlet példáján is bizonyítást nyert az a belsőleg differenciált és bonyolult etnokulturális folyamat, amelynek magyarországi szlovák nyelvszigetek ki voltak és vannak téve.

Futala Tibor

A cigány alakja a szlovák folklórban

Krekovičová, Eva: Das Bild der Zigeuner und seine Reflexion in der slowakischen Folklore. = Slovenský národopis, Ročník 43. roč. 1995. 3. no. 348-364. p.

Szlovákia területén élő cigányokról a korai XIV. századtól kezdve szolgálnak írásos adatok. A középkori magyar királyi rendeletek a nyugat-európaiaknál általában több türelemmel viseltettek irántuk, így másunnét elüldözött csoportjaik is gyakran errefelé találtak menedéket. Vándorló tömegeikből legelőször a kovácsok, zenészek és a házalók váltak ki mint a társadalmi munkamegosztásban számba vett elemek. Közülük kerültek ki az első letelepedett romák is. Telepeik a nagyobb falvak és kisvárosok perifériáin alakultak ki.

Múltjuk különleges fejezetét reprezentálják Mária Terézia és II. József cigányrendeletei, melyek – nem nagy sikerrel – a nomadizálás átfogó felszámolását tűzték ki célul. Az ekkortájt élt szepességi S. Augustini ab Hortis tollából származik egyébként a cigánysággal foglalkozó első, máig alapvető (német nyelvű) monográfia is, mely új kiadásban 1994-ben jelent meg Pozsonyban.

A Csehszlovák Köztársaság megszületése pillanatában mintegy 100 ezer romát „örökölt” a Monarchiától, túlnyomó többségükben éppen Szlovákia területén. (Cseh-Morvaországra csak 7 ezernyi jutott belőlük.) Zömmel agrárjellegű régiókban már letelepedett csoportokról volt szó, tehát falusi környezetben a többségi állattartó-földművelő lakossággal állandósult együttélés keretei között élőkéről.

A modern Csehszlovákiában 1959-ben helyezték törvényen kívül a nomadizálást, ami ezúttal sem szüntette meg ezt a gyakorlatot maradéktalanul. A jogszabályozás amúgy mind 1918-ban, mind pedig 1945-ben etnikai népcsoportnak ismerte el a cigányságot. Számuk a háború utáni korszakban jelentősen nőtt. Legerősebb koncentrációjuk hagyományosan Kelet-Szlovákiában található (ilyen helyzet alakult ki 1945-ig Kárpátalján is), de nagyjából az ország egész területén szóródnak. Kisebb új koncentrációik is feltűntek, pl. a háború után kitelepített kisebbségek helyén, most már városokban is. Lélekszámuk az 1989-es népszámlálás adatai szerint az összlakosság közel 5%-át adta (jó 250 ezer), becsült számuk azonban ennél jóval nagyobb (400 ezer).

A roma-örökség lenyomatát méri fel a szlovák folklór átfogó vizsgálatának eredményeire támaszkodó tanulmány. A vizsgált anyag J. Kollár és P. J. Šafárik

1823-as gyűjteményétől kezdve, a teljes szlovák nyelvterület gyűjtéseire terjed ki, beleértve a magyarországi-jugoszláviai térséget is. Általános megállapításként elmondható: az „idegen nép” motívuma a szlovák folklórban az európai átlaghoz viszonyítva kevésbé előtérben álló téma, talán a politikai identitás évszázadokon át visszamaradt fejlődése okán. De azért mégis megjelenik, és – a zsidóra vonatkoztatás mellett – elsősorban éppen a cigányra vonatkoztatva. Méghozzá az utóbbi esetben sokkal egyénítettebben, míg a zsidó-kép jobbára az összközép-európai sztereotípiák hordozója.

De a szlovák folklór roma-képe sem teljesen sztereotípiamentes. Főként ezek a sztereotípiák hordozzák a negatív előítéletességet, rendszerint a szólásokban és a közmondásokban rögzülve. A népdalbeli sztereotípiákban ugyanakkor teret kap a bűjdosó cigány tágabb értelmű toposza és a mindig összetett jelentésű cigányromantika is.

A folklór egészének szintjén (a tanulmányban nagyszámú szemelvény példával) kirajzolódnak a roma élet- és viselkedésmóddal kapcsolatos előítéletek, a munka- és szokásvilágára, a szociokulturális periférián kijelölt helyükre vonatkozó megfigyelések, a sajátos fizikai és emocionális alkat különféle jellemzői. A végelemzésben kitetszik a dezintegratív szférától, az alkati öntörvényűségtől való morális-etikai elhatárolódás. Ez elsősorban a két világ közötti napi súrlódásokat, konfliktushelyzeteket érintő prózai folklórban követhető nyomon. (Szembekerülés a pappal, a bíróval, az urasággal stb.) De itt is gyakori az átértés az elesett, kiszolgáltatott népelemre általában, s az összeütközésekben furfanggal fölülkerekedő cigány valójában egyszerű nép elemi vágyait testesíti meg. Vagyis ez a folklór nemcsak szolidáris, hanem esetenként azonosul is a romával, ami a befogadó nép messzemenő toleranciájának bizonyossága a cigánytársadalom vonatkozásában.

Komáromi Sándor

A Slovenské pohľady jubileuma

Kraus, Cyril: Hurbanové Slovenské pohľady. = Slovenské pohľady, IV. + 112. roč. 1996. 2. no. 1-6. p.; Slobodník, Dušan: Moje stretnutia so Slovenskými pohľadmi. = Slovenské pohľady, IV. + 112. roč. 1996. 2. no. 30-31. p.; Winkler, Tomáš: Chvil' a hodná na pripomenutie. = Slovenské pohľady, IV. + 112. roč. 1996. 1. no. 4-12. p.

A Slovenské pohľady a szlovákság legrégebbi irodalmi, művészeti és közéleti szemléje. A kisebbségkutatás rendszeresen referálja kisebbségpolitikai, köztük a szlovák-magyar viszony alakulására vonatkozó cikkeik-közleményeit, méltányos, hogy hírül adjuk: a folyóirat 1996-ban ünnepli létrejöttének 150. évfordulóját.

Ez a 150. évforduló azonban nem jelent egyúttal ugyanannyi tényleges évfolyamot, amit – sajátosan rejtélyes módon – kolofonja ekként hoz tudomásunkra: „IV.+112. évfolyam, alapítva 1846-ban, megújítva 1881-ben”.

1846-ban a folyóiratot – még mint tudományos, művészeti és irodalmi szemlélet – Jozef Miloslav Hurban (1817-1888) evangélikus lelkész alapítja meg. 1847-ben a Helytartótanács betiltja, mivel nincs lapengedélye. 1851-ben és 1852-ben újabb két évfolyama következik az első kettőre. Ekkor Hurban azért hagy fel kiadásával, mert nem tudja az új sajtópátens szerinti kauciót előteremteni. A folyóirat megújítására 1881-ig kell várni, amikor is az alapító fia, Svetozár Hurban Vajanský (1847-1916) állt élére. A „IV. + 112. évfolyam” a megújítás óta eltelt éveket jelzi, miközben a római számmal írt negyedik év a folyóiratnak Pozsonyból Turócszentmártonra (a Matica Slovenská égisze alá.) való visszakерülését hivatott kifejezni.

Hurban a folyóiratot az „egy népnél sem vagyunk alávalóbbak” általános közép-európai életérzés megtestesítéseként és a szlovák nyelv további pallérozása végett indította. És annak jeleként, hogy a szlovák nemzet emancipációjáért küzdők táborában korántsem honolt egyetértés. Hurbant különösen L'udovít Štúr diktatórikus és goromba magatartása, illetve az bosszantotta, hogy a Slovenské národné noviny (Szlovák nemzeti újság) szerkesztőjeként, mert „végeképpen nem ismeri a szlovák életet”, a lapba „ostoba vezércikkeket ír”. Mindenesetre a Štúr-tábor és Hurban tábor, ha lehetőség nyílt rá, egymás orra alá szívesen „tört borsot” (vö. pl. Hurban tudományszervezési koncepcióját támadó Zoch kritikával és a rá adott Kellner-Hostinsky-féle válasszal).

Hurban a Slovenské pohl'adyban egyetlen egyszer védte meg Štúrt és irodalmi nyelvet fundáló mozgalmát, amikor kikelt Ján Kollár *Hangok a csehek, morvákés szlovákok egységes irodalmi nyelvének szükséges voltáról* c. kötete ellen. („Ki jelenthetné ki tiszta lelkiismerettel, hogy a szlovák nemzetiség jelenlegi fejlettségi foka L'udovít Štúr nélkül is elképzelhető, az álljon elő és beszéljen...”)

Hurban folyóiratát az „Isten háta mögötti” Hlbokében szerkeszti, mégpedig „szabálytalan időközökben megjelenő iratként”. Erre azért kényszerült, mert nem tudott két pozitív ajánlást szerezni a lapengedély megszerzéséhez. (Míg a szlovák érzésű Seberíny szuperintendenstől pozitív véleményt kapott, addig a másik szuperintendenstől, a magyar érzésű Stromszkytól annál negatívabbat.) Ezt a turpisságot veszi észre 1847-ben a Helytartótanács, és – mint már említettük – lapengedély hiányában betiltja Hurban orgánumát.

A szabadságharc és forradalom leverése után Hurban, aki az udvar biztatására fegyveres harcra szervezte a szlovákságot annak idején, 1851-ben felújítja a Slovenské pohl'ady kiadását, de immár irodalmi, művészeti és közéleti szemléként, s így a tudományos jellegű információk túlsúlya helyett a szépirodalom tesz szert benne vezető szerepre.

Az 1852. évi május 27-i sajtópátens értelmében Hurbannak 2 500 forintnyi kauciót kellett volna letennie a további megjelenés zálogaként. Ezt az összeget, noha összegyűjtése érdekében „minden követ megmozgatott”, nem sikerült előteremteni, úgyhogy a folyóiratnak 1852 augusztusában meg kellett szűnnie.

E rövid pályafutás ellenére a mai méltatók egybehangzón állítják, az orgánium mindmáig modellként szolgál a szlovák irodalmi folyóiratok előtt. Amikor Hurban fia, Svetozár Hurban Vajansky 1880 körül irodalmi lapalpításra gondol, olyan élőnek találja az idősebb Hurban folyóiratának emlékezetét, hogy nem tehetett mást, minthogy ugyanezen a címen indítsa meg Jozef Skultetyvel társulva a maga folyóiratát.

Ez az újonnan indult folyóirat olyannyira kötődött Turócszentmártonhoz és a Matica slovenskához (a kiadási helyhez 1881 és 1953, az intézményhez 1922 és 1953 között), hogy a kommunista fordulat utáni Pozsonyba és az Írószövetség égisze alá helyezése hatalmas törést jelentett létében.

Ez annak ellenére következett be, hogy a szlovák irodalmárok ezzel tulajdonképpen megmentették a folyóiratot, amelyet az 1939 és 1945 közötti főszerkesztőjének, Stanislav Mečiarnek ténykedése miatt a megszűnés réme fenyegetett, és az ugyancsak jobboldaliságban elmarasztalt Matica slovenská sem volt abban a helyzetben, hogy meg tudja védeni. (Napjainkban Stanislav Mečiar, a Slovenské pohl'ady és a Matica slovenská „Tiso alatti” tevékenységét korántsem ítélik meg annyira negatívan, mint tették azt az államszocializmus éveiben.)

A „bársonyos forradalmat” követő időszakban egy független és csehszlovák párti írócsoport (nevezetesebb figurái: Ján Štrasser, M. Šimečka) „vitte” a folyóiratot meglehetősen liberális szellemben. Negyedik éve azonban – igencsak heves pengeváltásokat követően (róluk a volt kulturális miniszter, Dusan Slobodník emlékezett meg) – a Slovenské pohl'ady visszatért Turócszentmártonba és a Matica slovenskába, nem nominálisan szlovák kézbe, hanem „szív szerint szlovákba”.

Futala Tibor

Kelet-Európa: nemzetállamok vagy integráció?

Brunner, Georg: Vorwort. = Osteuropa zwischen Nationalstaat und Integration. Berlin, 1995, Berlin Verl. 7-9. p.

Kosáry Domokos: Der Nationalstaat und seine Zukunft. = U.ott, 11-27. p.

A Deutsche Gesellschaft für Osteuropakunde 1993 október elején három napos tudományos konferencián ünnepelte meg fennállásának 80. évfordulóját, ui. 1913. október 16-án alapították a Deutsche Gesellschaft zum Studium Russlands elnevezésű társaságot, mely öt évvel később cserélte fel az Oroszország-kutatást Kelet-Európa ismeretre. A társaság alapszabályzata kimondja, hogy tevékenységével a „Kelet-Európával kapcsolatos, tudományos szempontból hiteles ismeretek terjesztését” köteles szolgálni. A jubileumi ülészak ennek jegyében választotta témájául a referátum címébe emelt problémakört, tekintettel arra, hogy a nemzetállam eszméje már az első világháború után is robbanásszerű változásokat eredményezett, most pedig a soknemzetiségű Szovjetunió, Jugoszlávia és Csehszlovákia felbomlása teszi próbára a tudósok és a térképészek képességeit. Kosáry Domokos ünnepi előadását követően kilenc további hangzott el (közülük a konferencia-kötet nyolcat közül) három témakörre koncentrálván.

Az első témacsokor történelmi feltárást kínál. A Kappeler a cári és a szovjet állam történetét vizsgálva keresi a folyamatosság és a törések mozgató rugóit. H. Lemberg Kelet-Közép-Európa nemzetállamainak létrejöttét, míg E. Hösch Dél-Kelet-Európa történeti alakulását elemzi.

A kelet-európai régió fő kérdései közé tartozik a nemzetállami ambíció és a nagyszámú kisebbség együttélési lehetősége. Minthogy e témakörben az utóbbi években sok érdemi beszámoló született, e konferencián a kevésbé kultivált témákra irányult a figyelem. G. Simon kényes témát vizsgál: a mai Orosz Föderáció vajon a szovjet birodalom átmentése-folytatása-e vagy esetleg egy minőségileg új vállalkozásnak tekinthető a nemzetállamok történetében. A közép-ázsiai térségről, amelynek határait jószerevel Sztálin rajzolta ki a térképen a húszas évek elején, U. Halbach tartott beszámolót. Most vajon mi lesz az itt élő iszlám nemzetekkel és nagyszámú kisebbségükkel? – kérdezi egyebek mellett.

A további előadások az európai integráció esélyeit és biztonsági feltételeit vizsgálják. J. Kleer (Lengyelország) a gazdasági összetevőket tárja fel, míg L.

Rühl a katonapolitikai-biztonsági problémákat tekinti át. A témakör, egyben a kötet is, Ch. Meiernek a régióon belüli integráció bizonytalan lehetőségeit taglaló előadásával zárul.

Kosáry Domokos díszelőadása a nemzetállam jövőjének esélyeivel és veszélyeivel néz szembe. Száz évvel ezelőtt a nemzetet komoly történészek is valami öröktől létező fogalomnak tekintették, holott a modern értelemben vett nemzetekről a francia forradalom óta beszélhetünk csak. Az abszolút hatalomra törő uralkodók ugyan már a korábbi évszázadokban is azonosították magukat egy-egy állammal, de igazából a francia forradalom harmadik rendje lépett fel először a nemzet egészének nevében. A francia nemzetállam lett azután minden követő mintaképe, jóllehet az ideál megvalósulásának gyakran lényegi feltételei sem álltak rendelkezésre. A magyar állam már a középkorban is soknemzetiségű volt, majd a török ellen vívott harcok korában igazi „kicsi Európa” lett nemzetiségi összetétele alapján. A polgárság viszonylagos gyengeségét irodalmi-kulturális mozgalmak igyekeztek helyettesíteni, majd a következő, immár politikai szakaszban a nemzeti-nemzetiségi mozgalmak arra törekedtek, hogy kollektív mivoltuk saját területi hegemonia megszerzésével nyerjen általános elismerést. Egyes kelet-európai nemzetek szociológiai szempontból teljes társadalmi struktúrával rendelkeztek, élükön a nemességgel. Más nemzetiségek, formálódó nemzetek azonban ennek híján láttak hozzá a történelmi feladathoz. Kosáry egyetért E. Gellner (Nation and Nationalism, 1993.) azon nézetével, hogy e folyamatot történelmi szükségszerűségnek kell elismerni, illetve hogy a nemzetállammá válás folyamata voltaképpen az ipari társadalom létrejöttének kísérő jelensége. De egyet lehet érteni Gellner kritikusaival is, akik szerint Franciaország vagy Anglia esetében a nacionalizmus megelőzte az ipari társadalom létrejöttét. Akár így, akár úgy, az vitathatatlan, hogy a XVIII. század a társadalom kommunikációs lehetőségeit messzemenően kitágította, s ezzel új minőségeket hozott létre.

Az utóbbi években többen (Hobsbawm, Harvey) képviselik azt a nézetet, hogy a nemzetállam egészében túlhaladott fogalom, hisz az emberiség a gazdaság globalizálódását valósítja meg, miközben a posztmodern kultúra is ezt erősíti. Kosáry úgy látja, hogy a globális tendenciák nem minden esetben kerülhetik meg a nemzetállamok létét. Nyugat-Európáról valószínűleg elmondható, hogy itt a nemzetállamok veszítenek jelentőségükből, s részben átadják helyüket az integrációnak. Ebben persze nem elhanyagolható szerepet játszott a Szovjetunió létéből fakadó fenyegetettség.

Most, hogy ez az ellenség kimúlt, a kelet-európai országokra ennek következményeként főként a gazdasági helyzet katasztrofálissá válása szakadt. Senki sem volt felkészülve e drámai változásokra. Egyes társadalmak az elnyomottság után érzelmi töltésű politikába kezdtek, aminek pusztító következményei a balkáni-jugoszláviai tragédiában érhetők tetten. Más szóval: a nyugati integrációval egyidejűleg itt, a keleti régióban meghatározóvá a dezintegráció

vált. A politikai és gazdasági szempontból egyaránt gyenge kelet-európai nemzetállamok nagy veszélynek vannak kitéve. Nem véletlen, hogy ezek az új kisállamok – Szlovénia, Szlovákia, Horvátország stb. – számos szomszédjukkal egyetemben az Európai Unió tágabb kereteibe igyekeznek, mert ott vélik biztosítottnak nemzeti felemelkedésüket, gazdasági-kulturális előrejutásukat. Kosáry véleménye szerint tehát önmagában nem a kisállamok léte, illetve újabb nemzetállamok létrejötte a veszély valódi forrása – e jelenség önmagában üdvözlendő szükségszerűségről tanúskodik –, hanem az, ha ennek kísérő jelenségeként keretükben erőszakos, populista, idegengyűlölő mechanizmusok nyernek teret. A kizárólagosságra, az engesztelhetetlen egyeduralomra törekvés, s az ezt manifesztáló különféle etnikai tisztogatások gyakorlata valósítják meg a nemzetállamok legrosszabb fajtáját. Nemzetnek és államnak ilyesfajta azonosítása teljességgel elfogadhatatlan a jövő Európájában. A nemzeti koncepciót nem feloldani, hanem humanizálni szükséges. A sokféleség és egység alapozza meg az Európai Uniót is, melynek tagjai természetesnek tartják saját identitásuk maradéktalan megőrzését. A nemzetközi közösség akkor jár el helyesen, ha megalkotja a nemzeti-etnikai kisebbségekkel való együttélés átfogó normarendszerét, beleértve a kisebbségek kollektív jogainak biztosítását is. Közismert, hogy ma az emberi jogokat egyéni jogokként kodifikálják a nemzetközi jogban. A tapasztalatok arra intenek, hogy ennek ki kell egészülnie a kollektív jogokkal – ahogy ezekre már a XIII. század elején lehetőséget kaptak az erdélyi szászok.

Ma mind Kelet-, mind pedig Nyugat-Európa súlyos választás előtt áll. Az előbbi: a XXI. századra készül-e fel, vagy visszasüllyed a XIX-be? Az utóbbi: meg akarja-e teremteni a valóban egységes Európát, vagy bezárkózik s mai határain védőfalat emel, más szóval: megelégszik kis-Európával?

Sonnevend Péter

Közép-Európa és az „európai Németország” a jelenkorban

Wagner. Helmut: Niemcy w Europie. = Wiek, 39. rocz. 1995. 5. no. 69-89. p.

Közép-Európa régóta az álmódosítás világába tartozik. Gyakorlatilag sohasem sikerült tartós és ütőképes politikai-gazdasági közösséggé szervezni, akár külső, akár belső erők próbálkoztak vele.

Először – a világgazdaság kialakulását érzékelvén – F. List (1789-1846), báró von Bruck (1798-1860) és C. Frantz (1817-1891) látott volna szükségesnek egy olyan államalakulatot, amely a német tartományokból, a porosz-lengyel és a cseh-osztrák-magyar unióból állt volna a maga nagy gazdasági potenciáljával és szabad piacával. Ez az alakulat egyszersmind a térség fenyegető felparcel-

lázásának is útját állta volna. A három személyiség külön-külön, de tartalmilag és időbelileg egymáshoz közel eső elképzelésének csak ellenhatása lett: Európának ez a leginkább kis létszámú népek által lakott része dezorganizálódott.

Másodjára az 1871-ben egyesült Németország felől nézvést F. Naumann (1860-1919) tett 1915-ben javaslatot egy Prága-központú német és osztrák-magyar államra. Az ő liberális koncepciója szerint a benne résztvevő valamennyi nemzet kulturális autonómiával és politikai függetlenséggel rendelkezett volna. Ha az első világháború csak 1916-ig tart, Naumann koncepciója nem esik kútba. De hát nem addig tartott. (Az első világháború időszakában is léteztek még más koncepciók, sőt politikai tervek Közép-Európa létrehozására: ld. Ormos Mária e számban szemlézett tanulmányát – A szerk.)

Ezt követően – Németországnak való alávetettségben – Hitler erőszakoskodott egész Európa, ezen belül Közép-Európa megszervezésével. Kísérlete tökéletes vereséggel, ezen belül a közép-európai népek-nemzetek óriási vér- és gazdasági veszteségeivel járt.

A negyedik, kívülről jött kísérlet a Sztálin vezette Szovjetunióé volt. A kísérletből mindössze Ausztria maradt ki a jól ismert okok miatt. Az infiltrációnak széthullása vetett véget.

Naumann koncepciója és Hitler véres kísérlete közötti időben három arra irányuló próbálkozás is megghiúsult, hogy Közép-Európa önerejéből szervezze meg magát. Az első kérész életű javaslat mindjárt az első világháborút követően látott napvilágot, s mint ilyen a közép-európai Demokratikus Unió megteremtését tűzte ki céljául. A következő próbálkozás egyfajta „Köztes Európa” („Zwischeneuropa”) létrejöttét kívánta. A kisanantból kellett volna kifejlőnie. A harmadik lengyel-cseh-szlovák unióról ábrándozott, amelynek aztán az emigránsok lettek a fő igehirdetői.

Az egyesült Közép-Európa eszméje legutóbb a 80-as évek elején merült fel: a szovjet hegemonia alól felszabadulni kívánó népek-nemzetek a legkisebb közös nevező alapján kialakított ideológiájaként. Azonban ez az ideológia a 90-es évek elejétől mindinkább háttérbe szorult. Az ok: az érintett népek megint a „régimódon” és reménytelenül bizalmatlanok egymással szemben.

Most az a kérdés: miképpen lehetne kitörni ebből a minden nép-nemzet számára kedvezőtlen bűvös körből? Erre az európai nagy és kis népek szerveződő közössége nyújt reményt, meglehet több mint reményt. Ez a közösség olyan személyiségek előrelátásából kezdett szerveződni, mint Robert Schuman, Alcide de Gasperi és Konrad Adenauer. Tekintettel arra, hogy kialakításának szervezeti elvei (az egyes államok önkéntes belépésének, a közösséghez való viszony demokratikus önmeghatározásának és a hatalom horizontális és vertikális megosztásának alapelve) semmiféle „parancsuralmi” siettetést nem tesznek lehetővé, ez a majdani föderáció még ma sem teljesült ki, a formáció – a német alkotmánybíráóság meghatározása szerint – „be nem fejezett szövetségi államnak” tekinthető.

A közösség létrejötte a Franciaországgal folyamatosan együtt kezdeményező Németország számára azért fontos, mert a közösségbe történő integrálódás révén végleg megszabadulhat múltjának árnyaitól, nevezetesen attól, hogy létezése sohasem tudott megfelelni az európai rend egyensúlyi állapotának: esetenként túlságosan erős volt ahhoz, hogy problémák nélkül illeszkedjék be ebbe a rendbe, esetenként pedig túlságosan gyenge, hogy tartósan alá tudja ásni. Erre 1958-ban Georg F. Kennan amerikai diplomata és történész mutatott rá egészen egyértelműen. Szerencsére az említett európai személyiségek már jóval korábban ebbe az irányba terelték a második világháborút követő folyamatokat.

Másfelől az egyesült Európa (Oroszország nélkül, de Törökországgal 580 millió lakos, 8,5 millió km²) kerülhet csak olyan helyzetbe, hogy erőforrásait és gazdaságát tekintve, partnere lehessen az USA-ból, Kanadából és Mexikóból keletkező NAFTA-nak, az ASEAN-országoknak, Indiának és Kínának.

Ha majd Európa a fent vázolt módon mint a nemzetek politikai cselekvésre alkalmas közössége nemzetközi elismerésnek örvend, illetve ha egyetlen tagja sem forszírozhatja saját érdekeinek érvényesítését mások kárára, akkor Németország kormányának az újraegyesüléskor megfogalmazott azon kijelentése, miszerint „nem akarunk német Európát, hanem európai Németországot”, korántsem hat üres retorikának. A németek a második világháborút követően minden bizonnyal meggyőződtek róla, hogy Európa kuláns volt irántuk, s a jövőben is csak nyerhetnek Európán, amelynek keretében Közép- és Kelet-Közép-Európára jelentősebb szerepkör vár. Mivel ezek az országok önerejükben képtelenek szilárd összefogásra, csak az európai integráció révén gyógyulhatnak fel elesettségükből. Kézenfekvő, hogy a közösség áldásával Németország lesz az, amely társulásukat segíteni fogja. (Az ország közép-európai elkötelezettségét a kormány és a központi intézmények Berlinbe történő áttelepítésével is hangsúlyozni kívánja.)

Németországnak szükségképpen a Kelet- és Nyugat-Európa, illetve Észak- és Dél-Európa közötti érdekérvényesítő folyamatokban Közép-Európa érdekeinek szószólójává kell válnia, s meg sem fordulhat a fejében, hogy ismét, mint korábban, e térség protektori hatalma legyen.

Futala Tibor

Etnokulturális folyamatok az etnikai megosztottság körülményei között

*Botík, Ján: Etnokultúrne pocesý v podmienkach etnického rozdelenia.
= Slovenský národopis, 43. roč. 1995. 4. no. 431-444. p.*

Európában az állammal rendelkező nemzetek többsége egyszerre „kisebbség-tartó” és „kisebbségadó”, azaz a nemzetek etnikai szempontból megosztottak.

Így Szlovákiában is magyarok, ruszinok, németek, zsidók, cigányok, horvátok, csehek és bolgárok élnek a szlovák többségen kívül. Belőlük együttesen kerekedik ki az ország nemzeti struktúrája. Ugyanakkor a szlovák nemzetnek hozzávetőlegesen egyharmada található más országokban, egyfelől Magyarországon, Romániában, Szerbiában, Horvátországban és Bulgáriában, másfelől pedig Nyugat-Európában és a tengerentúlon (az USA-ban, Kanadában, Argentínában stb.).

A különböző etnikumok keveredése, illetve többirányú kötődései a következő okokra vezethetők vissza: 1. migrációs és telepítési folyamatokra; 2. az államhatárok változásaira; 3. vallási, politikai és ideológiai különállásból adódó menekülésre (emigrálásra).

A szlovákok elvándorlásában két alapvető típus különböztethető meg. Az alföldi szlovákok jelentős nyelvi szigetei vagy enklávéi a XVIII. század elejétől egészen a XX. század elejéig jórészt telepítéssel keletkeztek. A telepítés lehetővé tette a kompakt megoldásokat, a tisztán szlovák területek, falvak, faluvégek és utcák kialakítását, és nem járt a korábbi foglalkozás és életvitel feladásával (maradt a „paraszti-falusi világ”). Az itteni létben az etnikum megtartó ereje erős volt, illetve csak több nemzedékváltást követően kezdett fokozatosan gyöngülni.

Ezzel szemben a Nyugat-Európába és tengerentúlra került szlovákságnak foglalkozást kellett váltania (a parasztok bérmunkássá váltak), illetve nagyvárosokban szétszóródva megtelepülnie. Ebben a környezetben életvitelükre kevésbé és viszonylag rövid ideig gyakoroltak hatást saját etnikumuk normái, miközben annál intenzívebben alterálták őket a többségi kultúrából származó hatások.

A minoritások megtartó erői értelmiségük mennyiségétől és minőségétől is függenek, minthogy a saját papok által irányított hitélet és a saját pedagógusok által működtetett iskola hozzásegít az anyanemzethez fűződő kapcsolatok fennmaradásához és korszerűsödéséhez.

Azonban azáltal, hogy a kisebbségek egy új haza lakói lettek, szükségképpen ki vannak téve annak sajátos természeti, gazdasági, szociális, kulturális és politikai meghatározottságainak, nem is beszélve a többségi nyelv térhódításáról. Más szóval: akkulturáción esnek át, amely esetenként teljeskörű asszimilációba is torkollhat.

A kisebbségi kultúrák szinkretikus jellegűek, s jelen esetben három összetevőjük van, úm. 1. az anyanemzet kultúrája, 2. a kisebbség tagjai által kifejlesztett kultúra, 3. a többségi nemzet, esetleg a szomszédos kisebbség kultúrája. Mindenképpen etnikai szubkultúráknak tekintendők. Bennük az az összetevő a legértékesebb és egyedüli, amelyet maguk a kisebbségek fejlesztettek ki. Az egyediség magyarázata, hogy a többségi nemzet különféle feltételeket produkált egyik vagy másik kisebbsége számára.

Mindmáig az a helyzet, hogy a különböző minoritások különféle etnikai szituációkban élnek, és különböző etnicitásuk jelenlegi „állapota” is. Az etnicitás

nem más, mint mindazon (nyelvi, kulturális, identitásbeli és önmegnevezési) jellemzők összessége, amelyek révén egy etnikum más etnikumoktól különbözik.

Az etnicitás egyes jellemzői kisebbségek esetében bizonyos tekintetben másként alakulnak, mint az anyanemzet etnicitásjegyei, minthogy még a legjobb kisebbségi helyzet is hátrányos. A kisebbségi etnicitás sok tényezőtől függ. Ezek: az etnikum nagysága, az anyanemzet földrajzi közelsége vagy távolsága, az etnikum kompakt vagy diszperz letelepedettsége, környezetének agrár-rusztikus vagy ipari-urbánus jellege, az anyanemzetről való leszakadás vagy leszakítás időpontjáig elért nemzettudati szint, a „nemzetiségtartó” állam nemzetiségi-kisebbségi politikája. Minél több tényező alakul valamely minoritás számára kedvezően, annál jelentősebb életteret kíván a maga számára. Bizonyos egyszerűsítéssel a kisebbségek között megkülönböztetünk etnikai csoportokat, nemzetiségi kisebbségeket és nemzeti kisebbségeket, amelyek akkor kezdtek meg, vagy voltak kénytelenek megkezdeni kisebbségi létüket, amikor az anyanemzet már realizált nemzetpolitikai programmal rendelkezett, és megvalósította nemzetté válási folyamatait.

A tanulmányban felvetett összefüggések és problémák olyannyira fontosak, hogy nemcsak elméleti síkon kellene foglalkozni velük, hanem a velük kapcsolatos ismereteket kívánatos volna a kulturális-társadalmi és politikai gyakorlatban is érvényesíteni, mivel a hátrányos kisebbségi helyzetekből kifolyólag rengeteg állampolgári magántermészetű konfliktus keletkezik a kisebbségek körében. Ezekkel az ismeretekkel elő kellene segíteni, hogy a kisebbségek kulturális és etnikai önmegvalósításának szükségletei és feltételei elfogadható egyensúlyba kerüljenek egymással. Mindezt meg is érdemlik, minthogy valamennyi minoritás élete etnokulturális különösséget képvisel. És minden kulturális különösség érték. Ezért korántsem csak megismerésükre kellene törekedni, hanem társadalmi elfogadásukra és toleráns kezelésükre is.

Futala Tibor

Szlovákia kisebbségeinek helyzete – német megítélésben

Slowakei. = Bricke, D. W.: Minderheiten im östlichen Mitteleuropa. 1995. 85-95. p.

Bricke gyűjteményében tíz oldal jut Szlovákia kisebbségpolitikájára. A szövetségi állam felbomlása előtt hozott egyik utolsó parlamenti döntés azt szögezte le, hogy az Emberi jogok és alapvető szabadságjogok nemzetközi chartája mindkét utódállam számára kötelező előírásokat rögzít.

Ennek szellemével ellentétben az új szlovák alkotmány leszögezi, hogy a kisebbségvédelem nem vezethet a Szlovák Köztársaság integritásának megsér-

téséhez vagy a (többségi) lakosság diszkriminálásához. A szlovák kormány pedig ezt megelőzően határozatban vonta meg a kisebbségi státust a roma etnikai csoporttól, jöllehet azt az 1927-es törvény egyszer már biztosította. (Ez az állítás ellentmond 153/1991. sz. szlovák kormányhatározatnak, amely éppen hogy kimondja: a romák etnikai kisebbséget képeznek – A szerk.) Az alkotmány szóhasználata is árulkodó: „hivatali” helyett „államnyelvről” beszél, továbbá nem „szlovák állampolgárokról”, hanem „szlovák népről”. E momentumok vezettek oda, hogy a magyar kisebbség parlamenti képviselői az alkotmány megszavazásakor elhagyták az üléstermet.

A szlovák politikai vezetés arra a meggyőződésre hivatkozik e döntések háttereként, hogy Magyarország a szlovákiai magyar kisebbség mögött és érdekében politikai nyomást gyakorol, ami tűrhetetlen egy szuverén állam szempontjából. A szlovák államelnök megválasztásakor viszont oda nyilatkozott, hogy a kisebbségek jólétének biztosítására mindig különös figyelmet kíván fordítani.

A gyakorlati helyzet szempontjából meghatározó a nemzeti kisebbségek nagysága és belső összetartó ereje (például a romák közül sokan inkább nem vallják magukat az etnikai csoporthoz tartozónak, mert így vélnek megszabadulni a stigmatizáló megítélésektől). Szlovákia 5,5 millió lakosából 15-20% minősíthető valamelyik nemzeti kisebbséghez tartozónak. A nemzetiségek közül az ukránok (rutének), a magyarok és a lengyelek területileg döntően az anyanemzettel határos vidékeken élnek, míg például a rendkívül lecsökkent számú németiség szétszórtan helyezkedik el. Az öt-hét ezres zsidóság nem nemzeti kisebbségnek, hanem vallási közösségnek definiálja magát. A hivatalos népszámlálási adatok szerint a szlovákok a lakosság 85,6%-át teszik ki. A legszámosabb kisebbséget a magyarok jelentik 567 ezer fővel (10,7%), miközben a becslések 600-800 ezer emberről szólnak. A népszámlálási adatok és a becsült szám közti legnagyobb eltérés a romák csoportjánál észlelhető: 81 ezer (1,5%) kontra 250-500 ezer. A csehek száma meghaladja az 50 ezret, a rutének és ukránok száma 17, illetve 14 ezer, míg a morváké négy-, a lengyeleké pedig háromezres nagyságrendű.

Bricke véleménye szerint a nemzetiségek magatartását és fejlődésük irányát – egyebek mellett – jelentősen befolyásolhatja az a tényező is, hogy a határon túli anyanemzet társadalmi-gazdasági fejlődésben nem hagyja-e le komoly mértékben a kisebbséget. A lehetséges konfliktusforrások közé tartoznak az olyan vállalkozások is, mint a gabčíkovi vízierőmű építkezése, mely az ismert magyar-(cseh)szlovák vitákhoz vezetett. Rájuk hivatkozva a szlovák irányítás kizárta a dél-szlovákiai magyar építőmunkásokat a kivitelezésből, s helyettük észak-szlovákiai munkaerőt vetett be.

A romák négyötöde Északkelet- és Kelet-Szlovákiában él, a maradék egyötöd pedig a főváros körzetében. A fenyegetettség érzése sokaknál arra vezet, hogy megpróbálnak nyugati államokba kivándorolni. A szerző megítélése sze-

rint a romák ragaszkodása hagyományos életvitelükhöz a szlovákság oldaláról „aszociális” minősítést vált ki. Az ukrán és rutén kisebbség több szempontból alig különbözik egymástól. A ruténoknál mindenesetre észlelhető egyfajta fokozódó csoporttudat a nyugat-ukrajnai autonómiaökrekvések hatására. A németek a háború előtt még másfél százezres nagyságrendben éltek, egyébként sok évszázados múlttal maguk mögött az országban. Számuk ma a népszámlálás szerint nem éri el a hatezret. 10-15 ezret mondanak a becslések. A hajdani felvidéki bánya- és kereskedő városok tanúskodnak mindössze a hajdan oly jelentős kisebbség teljesítményeiről. A háború utáni kényszerkotelepítést a többségi nemzet ma is lényegében igazságosnak tartja a háborús büntettek okán.

Az ország mindenki számára biztosítja a vallásszabadságot, ám az ortodox hitűek hátrányban lévőknek érzik magukat. Az oktatásban a magyarság kiterjedt intézményhálózattal élhet: 1990-ben 345 óvodában kerekén 15 ezer gyerek kapott anyanyelvi környezetet, a 257 magyar tannyelvű általános iskolába 50 ezer tanuló járt, míg a 21 középiskolában és 11 gimnáziumban négyezren tanulnak. Emellett kétnyelvű középiskolák és gimnáziumok is működnek – egyre növekvő számban. A média területén a szerző szerint a magyar kisebbség előnyösebb helyzetben van, mint a többiek. A hivatali nyelvhasználatban az új alkotmány értelmében már nem kötelező a kisebbségek által sűrűbben lakott vidéken azok nyelvének használatát is biztosítani, például a nemzetiséghez tartozó köztisztviselők alkalmazásával. A tervezett közigazgatási struktúraváltoztatás nyilvánvalóan azt célozza, hogy szlovák többségű megyéket alakítsanak ki.

A politikai életben való részvétel főként a pártok és a parlament szintjén nyilvánulhat jelentősnek. A 10,7%-os magyar kisebbség 17 országgyűlési képviselője révén a parlamenti helyek 11,3%-át birtokolja. A magyarok lakta vidékeken a szlovákság politikai megosztottsága olyan jelenségekhez vezet, mint például Komárnóban, ahol a helyi önkormányzati testületben a 36%-os szlovákságnak mindössze egy képviselője foglalhat helyet.

A kisebbségekkel kapcsolatos külpolitikai kapcsolatokban a szlovák-magyar feszültségek közismertek. A szlovák vezetés csak az újabb időkben szentel viszonylagos figyelmet a magyarországi szlovákságnak, mely messzemenően asszimilálódik. A szlovák politikai elit sokkal inkább foglalkozik a tengeren túl él szlovákokkal, nagyra tartva politikai és gazdasági befolyását.

A nemzetközi szinten Szlovákia fontos eredménye volt az Európa Tanácsba való bekerülés, melyet a magyar vezetés nem tudott meggátolni. Az EBESZ kisebbségi főbiztosa rendszeresen foglalkozik a szlovákiai kisebbségi helyzettel. A szlovákiai magyar kisebbség autonómiaökrekvéseit a Meciar-féle vezetés rendszeresen, jelentős politikai veszélyként értelmezi, hivatkozva a magyarok irredenta beállítottságára. A szlovák kisebbségi politika további alakulása szempontjából meghatározó lehet a nemzetközi szervezetek határozottabb és egyértelműbb politizálása. A szlovák politika igyekszik aktív szerepet

játszani a közép-európai kooperáció keretében, ugyanis nem kíván másodhe-
gedős maradni az európai integráció folyamatában.

Sonnevend Péter

A múlt folytatódik: a cseh–német kapcsolatok 1989 után

*Albrecht, Catherine: Introduction. + Wingfield, Nancy Meriwether: Czech-Sudeten Ger-
man Relations in Light of the „Velvet Revolution”: Post-Communist Interpretations. =
Nationalities Papers, 24. vol. 1996. 1. no. 13-16., 93-106. p.*

A *Nationalities Papers* 1996/1. száma tematikus összeállítást közöl, amelynek tanulmányai századunk súlyos történelmi konfliktusaival megterhelt cseh–német viszonyt elemzik. Az évszázadokig úgyszólván szimbiózisban élő két nép az 1938-1948 közötti évtizedben tragikus bűnöket követett el egymás ellen. Az embertelenségbe torkolló indulatok elszabadulásának szerencsétlen módon kedveztek a pillanatnyi körülmények, de ez önmagában nem lett volna elegendő a történetek előidézéséhez. Az összeállítás írásából az is kitűnik, hogy a le-
számolás gondolatát tápláló teljes elidegenedés korábbi eredetű.

A csehországi cseh és német pártok már a múlt század utolsó harmadától nemzeti retorikával igyekeztek támogatást szerezni programjaikhoz. Az iparosodás előidézte társadalmi differenciálódás körülményei közt ugyanis a nemzeti érdekek hangoztatásával tudtak egyaránt hatni az egyébként eltérő helyzetű és érdekeltsgű tömegekre. A közéletben terjedő nyelvezet egyre indulatosabbá vált, és elősegítette a két nemzet távolodását. Adatok bizonyítják, hogy a századfordulótól kezdve csökkent a németül folyékonyan beszélő cseh értelmiségiek száma.

Az 1918-1948 közötti három évtized súlyos traumákat hozott a két népre, és véget vetett együttélésüknek. (A kritikus időszakot elemző tanulmányokról lásd ismertetésünket e számunk más helyén. – A szerk.) A megrázkódtatások hatását súlyosbította, hogy utóbb évtizedekig más-más okokból lehetetlen volt mind Csehszlovákiában és az NDK-ban, mind pedig Nyugaton tárgyilagosan és elfogulatlanságra törekedve vizsgálni, elemezni és értékelni a kritikus éveket és előzményeiket. A hivatalos csehszlovák felfogás a témát a részletek vonatkozásában tabuként, egyébként pedig lezárt ügyként kezelte. Csak az 1980-as évek elejétől került a szudétanémet kérdés napirendre az emigráns és ellenzéki cseh értelmiségiek vitáiban. A „bársonyos forradalom” utáni demokratikus Csehszlovákia, s főleg a független cseh állam kormánya azonban sok mindenben a korábbi álláspontot tette magáévá a cseh–német kapcsolatokat illetően. Az új köztársaság részben a nemzeti önérzet és büszkeség erősítésével kívánja kialakítani Csehország nemzeti identitását, s ennek szellemében mind-

máig elvetette mind a szudétánémetek kollektív bűnösségét kimondó jogszabályok (a törvényerőre emelt ún. beneši dekrétumok) felülvizsgálatát, mind a közvetlen kapcsolatfelvételt az elűzöttek szervezeteivel. Az 1992 februárjában aláírt s később ratifikált csehszlovák-német barátsági szerződés sem nyitott új fejezetet a lezáratlan vitában, így az mindmáig elintézetlennek tekinthető. A hajthatatlan cseh álláspontot 1995 márciusában a brünni alkotmánybíróság döntése is rögzítette, melyben a testület elutasította egy cseh állampolgárságú német személy keresetét 1945 utáni vagyonekhozása ügyében.

A két fél vitájának gyökeresen különböző alapállásait már a fogalomhasználat is tükrözi: a csehek által használt *odsun* vagy *transfer* („elszállítás, áthelyezés”) kifejezés személytelensége nem utal sem felelősségre, sem értékelhető, esetleg elítélhető morális vonatkozásokra. A német *Verreibung* („elűzés”) viszont erőteljesen utal mind a kitelepítés körülményeire, mind pedig az akkor megsértett és a szudétánémetek által azóta is hangoztatott jogokra: a szülőföldre (a hazához) és a hazatéréshez (*Heimatrecht* és *Rückkehrrecht*).

A kitoloncolás lezárulása után mintegy 200 ezer német maradt Csehszlovákiában (jegyezzük meg: nemcsak az antifasiszták, hanem a stratégiai iparágakban dolgozó, szaktudásuk miatt nélkülözhetetlen németek is maradhettek, ugyanakkor a nácik által is üldözött német anyanyelvű zsidók is bekerültek a kitelepítendőkhöz). Ennek a csoportnak nyíltan a teljes asszimilálására törekedett a csehszlovák rendszer: a németek 1969-ig semmilyen nemzeti, anyanyelvi vagy kulturális jogokkal, iskolákkal, szervezetekkel nem rendelkeztek (1953-ig állampolgársággal sem), és az 1945-ös teljes vagyonekhozás mindmáig érvényben van velük szemben is.

A kollektív bűnösség gondolatát és vele együtt a szudétánémetek kitelepítésének barbár folyamatát elsőként a cseh emigráció folyóirataiban megjelent publikációk utasították el. Jellemző módon egy szlovák történész, *Ján Mlynárik* volt az első, aki megrázó tanulmányban ítélte el a történeteket 1978-ban, kiterjesztve figyelmét a németek kelet- és közép-európai méretű elűzésére (Lengyelország, Kelet-Poroszország, Magyarország, Jugoszlávia), és annak destruktív társadalmi és gazdasági következményeire. A nagy tömegek elűzése és kifosztása, a szabad rablás nyomán fellépő csehországi gazdasági, kulturális és morális züllés (amely kedvezett a totalitarizmus bevezetésének, és azt gyakorlatilag előkészítette) volt a témája a *Bohemus* néven publikáló ellenzéki történészcsoporthoz is 1979-ben. Tény azonban, hogy a cseh és a cseh származású történészek többnyire mindmáig védelmükbe veszik, illetve megmagyarázhatónak tartják magát a kitelepítést, miközben elítélik annak embertelen kísérőjelenségeit és az atrocitásokat.

A nyugati megszállási övezetbe került több mint 2 millió és a későbbi NDK-ba deportált csaknem 1 millió cseh-morvaországi német érdekképviselőre alakult 1950-ben Münchenben a *Sudetendeutsche Landmannschaft*, ám 1990-ig semmi kilátása sem volt arra, hogy kapcsolathoz léphet a cseh féllel, amely

az állítólagos német „revansizmus” megtestesítőjeként beállított szervezetről mindaddig csak gyűlölettel szólt. A szervezethez közel álló bajor keresztényszocialisták 1990-től szorgalmazták az elűzöttek igényeinek figyelembe vételét két fontos csehszlovák törvény előkészítésében, amely az 1945-ben elkobzott német vagyon sorsát érintette. Azonban mind a restitúciót (vagyoni kárpótlást), mind pedig a privatizációt szabályozó törvény figyelmen kívül hagyta a német igényeket. A tulajdon-visszaigénylés lehetősége csak az 1948 februárja utáni elkobzásokra terjedt ki, a korábban államosított (elkobzott) vagyont pedig az ún. „kisprivatizáció” árverésein a külföldi állampolgárok kizárásával magántulajdonba adták (azaz elkobzott vagyonukat vissza sem vásárolhatták a németek). Mindezt megerősítette a már szóba hozott 1995-ös alkotmánybíróági döntés. A német felet ugyancsak aggasztja, hogy noha Csehszlovákia ratifikálta az Európai Emberi Jogi Konvenciót, a tulajdonvédelemről szóló kiegészítő jegyzőkönyvet már nem emelte törvényerőre. Német részről ugyanakkor elutasították a müncheni szerződés kezdettől való érvénytelenségének hagyományos cseh követelését, így az – 1973-hoz hasonlóan – az 1992-es államközi szerződésbe sem került be.

Csehországot 1993-tól, sőt már az 1992 júniusi sorsdöntő választásoktól önálló államiségének kérdései foglalkoztatták. Václav Havel, aki már az 1989 novemberi fordulat előtt, majd közvetlenül elnökké választása után, 1990 januárjában nagy jelentőségű nyilatkozatokban kezdeményezte az egymás ellen elkövetett bűnök bevallását és a történelmi megbékélést, mégis visszatért a kérdésre 1993 márciusában. Korábbi lépéseinek kedvezőtlen fogadtatása ellenére ismét elítélte a deportálást (igaz, a fő felelősséget a potsdami nagy hatalmi döntésre hárítva), és azt a bosznia-hercegovinai etnikai tisztogatáshoz hasonlította. Ezt a párhuzamot a szudétanémet vezetők is hangoztatták.

A szudétanémet kérdés nyitva hagyása az 1992-es szerződésben azt látszik igazolni, hogy a két fél álláspontja – a legjobb szándékú deklarációk ellenére – összeegyeztethetetlen. Feloldás híján azonban, amint azt az utóbbi fél évszázad bizonyítja, a szudétanémet kérdés kísértetként fogja átjárni és bénítani a cseh-német kapcsolatok minden területét, ami a két szomszédos, a geopolitikában nem egyenlő súlyú, mégis szinte mindenben egymásra utalt ország esetében egyre inkább a normális viszonyok, a fejlődés és nem utolsósorban az európai integráció akadályozója lesz.

Balla Kálmán

Rendszerváltás és „zsidókérdés” Magyarországon

*Tucker, Thomas: Political transition and de 'Jewish' question in Hungary today.
= Ethnic and Racial Studies, 19. vol. 1996. 2. no. 290-315. p.*

A kommunizmus bukásával nem értek véget Közép- és Kelet-Európában az utóbbi másfél évszázadban tapasztalt társadalmi visszasságok, nem született meg egy csapásra a demokrácia. A magyar származású izraeli szerző e megállapításának fényében vizsgálja korántsem elfogulatlanul a magyar politikai és közélet viszonyulását a zsidósághoz a rendszerváltás óta eltelt időszakban. A zsidóságot a Magyarországon politikai problémát képező két kisebbség egyikeként minősíti, a cigány etnikum mellett.

A cigány nemzetiségűek (nem a cigány anyanyelvűek) létszáma az 1990-es népszámlálás adatai szerint csaknem 143 ezer. A zsidóságot velük ellentétben nem vették nyilvántartásba nemzeti kisebbségként, ezért létszámukat illetően becslésekre kell támaszkodni. Ezek legutóbb 105 és 130 ezer között, illetve 80 ezer körül adták meg a zsidóság lélekszámát, továbbá ez utóbbi értékhez hozzáadhatóként mintegy 70 ezerre tették a keresztények közt szereplő zsidó származásúak számát (a két részadat így 150 ezres értéket ad). A szerző következetesen érvényesíti a magyar többség és a zsidó kisebbség megkülönböztetését, noha elismeri, hogy a magyar zsidók mindenképpen tagadni kívánják azt, hogy különböznek a magyar lakosság többi részétől. Ezt a megkülönböztetést egyúttal a magyar politikai gondolkodás jellemzőjének minősíti.

Az 1989-ben kikiáltott Magyar Köztársaságban a rendszerváltás óta sem a kormánypolitika és a kormánykoalíció, sem a közvélemény és a közélet nem mentes a nacionalizmustól, az antiszemitizmustól és a rasszista diszkrimináció egyéb formáitól (idegen-, cigány-, arab- és négerellenesség). Összefüggés tapasztalható a kormány nacionalista politikája, valamint a közvélemény rasszista viselkedése és a fasiszta mozgalmak között. „Az alkotmánnyal ellentétben a közélet és a kormányzat diszkriminatív és rasszista magatartása a nem magyarokkal és nem keresztényekkel szemben a demokrácia egyik alapelveinek hiányát szemlélteti Magyarországon” – állítja a szerző.

A tanulmány az antiszemitának, faji megkülönböztetésre uszítónak minősített jelenségek sorát veszi számba, egy 1990. januári Csurka-cikktől az 1992. októberi 23-i Kossuth téri demonstráción és Horthy 1993-as újratemetésén ke-

resztül a rádiós szerkesztők 1994 tavaszi elbocsátásáig. Ide sorolja a cigányok és a színesbőrűek elleni támadásokat is. Ezeket a jelenségeket részben az 1990-1994 közötti egyfajta politikai vákuummal magyarázza a szerző. A vákuum oka az volt, hogy az új kormánypartok csak a gyors gazdasági átmenetről kialakított általános elképzelésekkel rendelkeztek, de konkrét gazdaság- és szociális politikával, forgatókönyvvel nem.

Az antiszemitizmus gyökerei ennél régebbiek. A szerző felfogásában „a magyar történelemben csak egyetlen kontinuitással rendelkező politikai érték van – a nacionalizmus (amelynek feudális változata a xenofóbia)”. Ebben a magyarság hátrányosan különbözik a régió más társadalmaitól, így az erős kispolgári tradíciókkal rendelkező csehtől. Ez a nacionalizmus a feudális társadalomszerkezethez és reflexekhez ered, hiszen Magyarországon az azt háttérbe szorító kapitalista gazdálkodás képviselői elsősorban idegenek (zsidók és németek) voltak. Az osztrák abszolutizmussal szemben eredetileg progresszív magyar nemesi liberalizmus a modernizáció kezdetére már „regresszív” lett. A 48-as polgári forradalom és a jobbágyfelszabadítás ellenére a feudális magyar társadalom struktúrája nem változott, viszont a kapitalizálódás nyomán egyre több kedvező gazdasági pozíciót foglaltak el a zsidók. A feudális „gazdasági” nacionalizmus ekkortól lett emotív kifejezője a földbirtok és a kezdetleges gazdálkodás védelmezésének. A szerző – a történetiség igencsak sajátos értelmezésével élve – közvetlen összefüggést lát a XIII. századi Aranybulla (zsidókat és muzulmánokat a földbirtoklástól eltiltó), illetve a XX. századi numerus clausus és az 1938 utáni zsidótörvények rendelkezései között. Kijelenti: „A magyarok magatartása a zsidó kisebbséggel szemben nem változott az utóbbi hét évszázadban.”

A magyar feudális társadalmi viszonyok az első világháború után alig változtak, a modernizálódás lelassult. Az átalakulás a második világháború után sem indult meg, hiszen a rövidesen hatalomra jutó kommunista párt felszámolta a népképviselői intézményeket, aminek következményeként újra kifejlődtek a kiterjedt kliens-patrónus kapcsolatok rendszerén alapuló neofeudális viszonyok. Igaz, a kommunista vezetésnek számos zsidó tagja volt, ám az államosítás, az internálás, az osztályharc a zsidó polgárságot sem kímélte. A kommunista rendszer centralizált gépezete ugyanolyan merev, tehetetlen és elmaradott volt, mint a nagybirtokok korának feudalizmusa. Az utóbbi 150 év magyar társadalomfejlődése abban foglalható össze Tucker szerint, hogy „az 'agrárfeudalizmust' felváltotta a 'motorizált' feudalizmus”. Ezt örökölték a magyarok 1990-ben, s ezért nem szívvelhetik a modernizációt. A mai magyar antiszemitizmus ugyanúgy a feudális magatartásból ered, mint az elmúlt századvégen. Akárcsak akkor, ma is a zsidósággal azonosítják a „nemzeti szellemtől” idegen kulturális és ideológiai jelenségeket, mint pl. a liberalizmust.

A magyar antiszemitizmust (Tamás Gáspár Miklós véleményét idézi itt a szerző) mindig is erősítette, hogy az kötelező kulcseleme volt a Nyugat- és ka-

pitalizmusellenes, a modernizációval szembenálló magatartásnak. A kommunista rendszer évtizedeiben ennek sajátos megnyilvánulása az anticionizmus volt. Cionizmusnak minősült ugyanakkor a zsidóság pusztá vállalása is, és maga a „zsidó” megjelölés sem volt használható a tömegtájékoztatásban. Hivatalosan csak izraelita felekezetű magyarok léteztek, így nevezték el az engedélyezett szervezetet (Magyar Izraeliták Országos Képviselete) is. Támasza volt ennek a politikának a szerző szerint a magyar rabbik hagyományos idegenkedése a cionizmustól, továbbá a magyar zsidóság asszimilációs hajlandósága.

Ennek mai folytatódását látja a szerző abban, hogy a magyar zsidóság szervezetei „nem támogatják a magyar zsidók szándékát identitásuk megtalálására”. Helyteleníti ennek megfelelően azt, hogy a magyar zsidóság a hitközségek 1992-es döntése nyomán nem kívánta magát nemzeti kisebbséggé nyilvánítani, így a kisebbségi törvényből következő lehetőségekkel sem élt (önkormányzatok). Kérdés marad ugyanakkor, hogy az elfogulatlanságban nemigen jeleskedő szerző kinek, a magyar zsidóság mely csoportjának tulajdonít olyan, ettől eltérő (és rokonszenvét élvező) szándékokat, amelyek – írásából kiolvasható véleménye szerint – a mai hitközségi vezetés (és a kormányzat) politikája miatt nem érvényesülhetnek.

Balla Kálmán

Romániai kisebbségpolitika

Aukerman, Miriam: Rumänien.

= *D. W. Bricke: Minderheiten in östlichen Mitteleuropa. 1995. 107-118. p.*

Az első világháborút lezáró Párizs környéki békék következtében Románia lakossága 30%-ot megközelítő mértékben nemzetiségekből állott. Az ország a vállalt nemzetiségvédelmi kötelezettségeket ennek ellenére nem teljesítette. A második világháborút követő békeszerződések alapján Románia késznek mutatkozott területi és személyi autonómiát biztosítani, ám a rendszer, különösen Ceausescu idején, éppen ellenkező ügynevezett homogenizációs politikát folytatott.

Az 1991-es elnöki rendelet francia mintára egyéni jogokat biztosít a nemzetiségekhez tartozók identitásának megőrzése végett. Változatlanul nem születik nemzetiségi törvény, az elnöki rendelet pozitív tartalmát pedig jócskán relativizálja az az elv, hogy a nemzetiségek támogatása nem vezethet a többi romániai polgár diszkriminálásához. A román állam egységes nemzetállamként definiálja magát, s nem kíván autonómiajogot adni a kisebbségeknek. 1993-ban a lakosság 53%-a vélekedett úgy, hogy Magyarország veszélyforrás Románia számára. A magyar kisebbség érdekeit kifejező RMDSZ változatlanul

ragaszkodik a kisebbségi törvény megalkotásához, mely az óvodától az egyetemig bezárólag biztosítaná az anyanyelvű oktatást, a magyar nyelv hivatalok előtti használatát, a kétnyelvű településtablákat és a területi autonómiát. A magyar kisebbség szeretné államalkotó népként meghatározni magát a román alkotmányban.

A román köréből nem mindenki vallja magát romának, s ezért a becslések nagyon szórnak, 400 ezertől 2 millióig terjednek. A román rendőrség erőteljesen lép fel a román elleni atrocitások esetén (például gyűjtogatás 1993 szeptemberében). Az állam hitelekkel segíti lakásépítkezéseiket, a munkajog területén pedig felmondási tilalom védi őket.

A német kisebbség száma napjainkban százezerrel tehető: e szám fele az erdélyi szászokból és a bánáti svábokból adódik, a többi német elszórta helyezkedik el az országban. A nagy kivándorlás 1979-1989 közt következett be, akkor a teljes németiség fele hagyta el az országot. 1990-ben törvényt hoztak az 1945-ben a Szovjetunióba deportált romániai németek kárpótlására. A szerző azt állítja, hogy az ország északnyugati részében a nacionalista beállítottságú katolikus egyház magyarosító és asszimiláló nyomás alatt tartja az ottani németeket.

A készülő nemzetiségi törvény garantálja az anyanyelv használatát, továbbá például az egyetemek autonómiáját, de azok tannyelvére vonatkozóan semmit sem árul el. Az oktatásban összesen 12 kisebbségi nyelv használatos. A magyar és német kisebbség rendelkezik saját anyanyelvű iskolákkal, míg az ukrán, szlovák, cseh és bolgár kisebbség számára inkább csak az anyanyelv oktatását biztosítják. A magyar kisebbségnek összesen 2336 oktatási intézménye van, így csaknem minden magyar gyerek az anyanyelvén tanulhat. A német kisebbséghez tartozó gyerekek közül kb. hatezer jár anyanyelvű óvodába (számuk 153) és közel 13 ezer általános iskolába (133 iskola). A német nyelvű oktatás viszonylag jobb helyzete annak is köszönhető, hogy más anyanyelvű gyerekek is igénybe veszik ezeket az intézményeket. A török kisebbség három török tannyelvű iskolát mondhat magáénak. További lehetőségeket elsősorban a magyar kisebbség követel. Főként a korábbi kolozsvári magyar egyetem erőszakos egyesítését nehezményezik a románokéval. Jeszenszky magyar külügyminiszter 1993 szeptemberi romániai látogatásakor megállapodtak abban, hogy megvizsgálják a felsőoktatási diplomák kölcsönös elismerésének lehetőségét. A román állam eddig még semmit sem tett az egyházak korábbi iskoláinak visszaadása vonatkozásában.

A kisebbségek több lehetőséget igényelnek a médiában, ám a román állam csak mérsékelten támogatja a nemzetiségi nyomtatott sajtót, az elektronikus médiát pedig egyenesen kisebbségek elleni manipulációkkal szokták gyanúsítani.

A települések nevét mindeddig csak románul teszik ki, jöllehet a kormány mellett működő kisebbségi tanács javasolja, hogy a 10% feletti kisebbségi lakosságárány esetén helyezzenek ki megfelelő nyelvi variánsokat is. A kisebbségi tanácsban 18 kisebbségi szervezet képviselteti magát. A tanács ülészeve egyrészt hivatalos tervezeteket vitat meg, másrészt megvizsgálja a magánsze-

mélyektől beérkezett panaszokat, s negyedévente tájékoztatja a kormányt a kisebbségek helyzetéről. Az EBEÉ általában pozitívnak értékeli a tanács létét. A magyar kisebbség elégedetlen azzal, hogy a tanácsban képviselt kisebbségeknek azonosan egy-egy szavazati joguk van, ezért – a romákkal együtt – felfüggesztette a benne való részvételét. A tanács létrehozását követő napon egyébként a kormány a magyaroktól megvárta a román prefektusokat nevezett ki. A hivatalos életben a kisebbségek helyzete alig javul, ahol is a jogállami múlt hiánya érezteti a hatását. A magyar kisebbség egyes képviselői esetenként etnikai tisztogatással is vádolják a kormány szerveket. A román demokrácia sajátos jelensége, hogy míg a települések előljáróit a lakosság választja, nem ez a helyzet a kiterjedt jogkörrel rendelkező megyei prefektusok esetében, akik teljes mértékben kormányhivatalnokok.

A parlamentben 14 kisebbségnek van képviselője. A kisebbségi politikai pártok és szervezetek pénzügyi támogatása azonban a kormányzat részéről megoldatlan. Az 1992-es parlamenti választásokkor az RMDSZ a szavazatok 7%-át nyerte el, s ezzel az ötödik legerősebb pártnak számít. A szerző szerint az RMDSZ vezető testületében helyet foglalók 10%-a „extrém követelményeket” képvisel. A magyar nemzetiségű politikusok azon követelését, hogy az alkotmány Romániát sok nemzetiségű állammak minősítse, még az ellenzékben lévő román pártok is elutasítják. „Extrém” követelés például az is, hogy rendezzenek népszavazást az autonómiaterről. Az ilyen megnyilatkozásokat a román nacionalista erők arra igyekeznek felhasználni, hogy Romániát mint a magyarok területi követeléseitől fenyegetett majdani áldozatot mutassák be.

A roma kisebbség politikai érdekérvényesítését messzemenően korlátozza, hogy körülbelül 40 klán próbálja a képviseletet magának kisajátítani. Ennek is tulajdonítható, hogy jóllehet a becslések a lakosság 8-10%-át tekintik romának, a roma politikai pártok egyike sem tudja átlépni a 3%-os parlamenti küszöböt. Így a romáknak csak az általános szabály szerinti egyetlen kisebbségi képviselői hely jut.

A román politikai életben a nacionalista pártoknak nagyobb a szerepük, mint a többi kelet-közép-európai országban. Ezek a kisebbségpolitika vonatkozásában akár Ceaușescu egyenes örökösének is minősíthetők. A román politika egészében észlelhető olyan tendencia, hogy a megnyilvánuló széles körű elégedetlenséget kanalizálni populista eszköztárral igyekeznek, s ebből a szempontból a kisebbségekből könnyű bűnbakot kreálni.

A külpolitika terén a kisebbségek kérdése többféle fénytörésben jelenik meg. Az 1992-ben megkötött német-román barátsági szerződés keretében Románia kész volt az EBEÉ-normák kötelező vállalására a német kisebbség tekintetében. A román politika a Németországból érkező támogatástól nem tart, sőt: egyenesen üdvözli a német adakozó kedvet. Több tucat német pedagógus dolgozik például a romániai német kisebbségi oktatási intézményekben. Az egyet-

len német parlamenti képviselő kapta meg az emberjogi és kisebbségi bizottság elnöki tisztét.

Konfliktusokkal telített viszont a román-magyar együttműködés. Az alapszerződés körüli vitában az alapvető nézeteltérés abban nyilvánul meg, hogy míg román részről a határok megváltoztathatatlanágát, addig a magyarok részéről a kisebbség védelmét kívánják belefoglalni. A román politikai vezetést különösen irritálta, hogy a magyaroknak sikerült megfelelő kisebbségvédelmi tartalommal gazdagítani az ukrán-magyar szerződést 1992 novemberében. A román politika főként az autonómiaörekvésekkel nem tud egyetérteni, mert félti az ország területi integritását, s e félelem csak fokozódik azáltal, hogy a magyar kormány szoros kapcsolatokat ápol a romániai magyar kisebbség képviselőivel.

Iliescu elnök 1993 októberében odáig ment, hogy a magyar kisebbségpolitikát Hitler ötödik hadoszlopához hasonlította (tette ezt a magyar külügyminiszter előző havi, egyébként sikeresnek minősített látogatása után).

Mintegy 3,5 millió románajkú polgár él Bessarábiában és Észak-Bukovinában, melyet Sztálin felosztott Ukrajna és Moldávia közt. Moldáviában a lakosság csaknem kétharmada (64,4%) minősül nemzetiségi szempontból románoknak. A román-román kapcsolatok különösen a kultúra és oktatás területén intenzívek.

A multilaterális nemzetközi kapcsolatok szempontjából figyelemreméltó tény, hogy Románia mindeddig az Európai Emberjogi Megállapodást nem ratifikálta. Várható viszont e lépés, hogy megtörténhessen az Európa Tanácsba való felvétel. A kisebbségvédelem egésze szempontjából a román nézet úgy foglalható össze, hogy minden további jogkiterjesztés a térség destabilizáló tényezője lehet.

Sonnevend Péter

A volt Jugoszláviából származó menekültek félnek hazatérni

Marchal. Arlette, ed.: Réfugiés. La peur du retour. = Europ. 1995-1996. Hiver. 4-27. p.

Az Europ, a France Culture negyedéves kiadványának 1995-1996. téli, francia-angol nyelvű száma 24 nagyoldalas összeállítást közöl a volt Jugoszlávia menekültjeinek a daytoni békeszerződés megkötése ellenére is többnyire megoldatlan és tragikus helyzetéről. A daytoni szerződés 7. számú függeléke elismeri ugyan a menekültek jogát a hazatéréshez, javaik visszaszerzéséhez vagy ennek lehetetlensége esetén jogukat a kárpótláshoz, de az a tény, hogy a volt Jugoszlávia 22 millió lakosából – az ellentmondásos és nem könnyen ellenőrizhető kimutatások szerint – több mint 4 millió vált menekültté (bár közülük „csak” kb. 850 ezer menekült egészen külföldre, a többiek pedig a talán még

kilátástalanabb helyzetben levő belső menekültek), előrevetíti a veszélyét annak, hogy a menekültügy mind az utódállamok, mind a békszerződést garantáló nemzetközi szervezetek számára évekig megoldhatatlan gond marad.

Németország, ahova csak a boszniai menekültekből 350 ezer fő jutott, a békszerződés megkötése után rögtön kilátásba helyezte a menekültek tartózkodási engedélyeinek megszüntetését, s így a visszatéréstől való félelem mellé a kényszerből való félelem társul.

A legnagyobb kényszerű népmozgás Boszniában zajlott le. A Boszniai Visszatelepítési Iroda vezetőjével, Nagić Novkával készült interjú szerint a mintegy 1,2 millió boszniai menekült közül először azok telephelhetnek vissza a városokba, akiket ott élő családjuk igazoltan befogad, mert a „bosnyák kormánynak nincs elég pénze a menekültek tömeges hazatérésének támogatására”. Ugyancsak ő mondja, hogy „Boszniát először újjá kell építeni, mielőtt megengedhetnénk nekik, hogy hazatérjenek”. A rendkívüli (majdnem 90 százalékos) munkanélküliség miatt sok otthon maradt polgár egyetlen bevételi forrása az a pénz, amit a külföldre menekültek hazaküldenek.

A belső menekülttáborokban sok az öreg és a gyerek. A legtöbb menekült család az otthon újjáépítéséhez szükséges legerősebb férfit veszítette el. A hivatalvezető szerint a Boszniában működő mintegy százhusz nemzetközi segítség szervezet munkáját nehéz összehangolni. Egy, már 1994 áprilisában megkötött megállapodás ellenére gyakorlatilag nincs együttműködés a bosnyák és horvát menekültügyi hatóságok között. A daytoni megállapodás szabad utazást előíró pontját lehetetlen megvalósítani: bosnyák megnyilatkozás szerint a horvátok által állított akadályok miatt.

Egy következő riportban a kupljensko-i menekülttábor börtönszerű körülményeit mutatja be egy riporter. Ez a horvátországi, a bosnyák határtól mindössze 13 kilométernyire levő tábor 22 ezer menekültet fogadott be, amikor két éves harc után a határ túloldalán, a boszniai Velika Kladaša körül levertek Fikret Abdic' Nyugat-Boszniai Autonóm Köztársaságának hadseregét, amely a szerbekkel együtt harcolt a hivatalos bosnyák hadsereg ellen. A Horvátországban nem kívánatos, vezetőik által elhagyott, családotól menekült katonák most félnek Boszniába visszatérni, bár otthonaik nagyjából sértetlenek. 1995 őse óta hetente mintegy 250-en vállalkoznak mégis a visszatérésre az ENSZ Menekültügyi Főbiztosainak helyi megbízottai szervezésében. Mivel a visszatérők közül a szakadár hadsereg tagjaiként, sokan atrocitásokban vettek részt, biztonságukat a helyi rendőrség nem tudja garantálni. Ezért egy Törökországgal kötött bosnyák-horvát megállapodás alapján török rendőrök érkeznek Velika Kladašába. A visszatérők apatikusak, a háború és a szörnyű tábori körülmények kiölték belőlük az érzelmeket. „Mi értelme visszatérni?” – kérdezi egyikük. „A család nagyobb része külföldön van, a többiek meg börtönben ülnek.”

Egy másik horvátországi beszámolóban az olvasható, hogy az ENSZ Menekültügyi Főbiztoságának felmérése szerint 180 ezer „hivatalos” boszniai me-

nekült van Horvátországban (72 százalékuk horvát, a többi muzulmán). További 189 ezer ember Horvátországon belül kényszerült máshová menekülni otthonából. E számok hamarosan radikálisan módosulnak majd a horvát kormány újabb direktívái következtében, amelyek értelmében megszüntetik mindazon bosnyákok menekült státusát, akik az egyesített bosnyák és horvát csapatok által „felszabadított” területekről érkeztek. A továbbra is szerb felügyelet alatt álló területekről érkezettek menekült státusa megmarad.

A Boszniából menekült horvátok ugyan folyamodhatnak horvát állampolgárságért, de akkor már nem lesznek menekültek, és elvesztik az eddig kapott segélyeket. A menekültstátusukat elvesztő muzulmánok illegális idegeneknek számítanak és deportálhatók. Az ENSZ helyi képviselői szerint azonban a Tuzlához vagy Ženicához hasonló helyekre nem biztonságos a visszatérés. A horvátországi menekültek többsége magánházaknál lakik, a megmaradt táborokban jó az ellátás. A menekültek túlnyomó része mégis reményvesztett és lelkibeteg.

A szerbiai menekülthelyzetet bemutató riport adatai szerint az utóbbi négy évben mintegy 620 ezer menekült érkezett Boszniából és Horvátországból. Többségük iskolákban, klubokban, elhagyott üzemcsarnokokban, lerobbant szállodákban kialakított „kollektív központokban” lakik, de sokakat családok fogadtak be. A közhangulat és a hivatalos szervek szándéka szerint különösen a Krajínából érkezetteknek „vissza kell menniük”. Egy menekült arról panaszkodik a riporternek, hogy őket gyáva menekülőnek tekintik, akik harc nélkül hagyták el otthonaikat, amikor jöttek a horvátok. Sokan jelentkeznek a visszatérésre a Belgrádban székelő Helsinki Bizottságnál, de Horvátországban levő elhagyott otthonaik 80 százaléka elpusztult, az épen maradt házakba pedig horvátok költöztek azóta.

A Németországba menekült jugoszlávok közül a bosnyákok a szerencsések. Minden más utódállamból érkezők menedékjogért kell hogy folyamodjanak, ők automatikusan háborús menekülteknek számítanak. Németországban alkotmányossági viták folynak egy 1993-as alkotmánykiegészítés körül, amely szerint meg kell tagadni a menedékjogot attól, aki „biztonságos harmadik országból” érkezik. Mivel Németországot csupa „biztonságos harmadik ország” veszi körül, a bevándorlók jogi csatái a repülőtereken zajlanak. A német kormány az illegális bevándorlókat segítő egyházi szervezetekkel is összeütközésekbe került. Templomba nem léphet a rendőr, így egy jénai templom annyira megtelt menekültek sátraival, hogy már beszüntették a miséket is. Ahogyan korábban a vietnamiak visszatelepítésekor, a német kormány segélyekkel biztatja a jugoszláv utódállamokat állampolgáraik visszafogadására: Horvátországba már majdnem mind a 40 ezer onnan érkezett menekültet sikerült repatriálniuk.

A riportok sorában a magyarországi menekülthelyzet bemutatása is sorra kerül. A riporter kiemeli a Dr. Jungbert Béla, a Menekültügyi és Bevándorlási Hivatal vezetője által kifejtett magyar jogi álláspontot, amely szerint a délszláv menekültek az országban „háborús menekültekként” szerepelnek, mivel töme-

gesen érkeztek, és menekültstátusukat nem lehetett egyenként vizsgálni, ahogy azt az 1951-es Genfi Egyezmény előírja. Elmondja, hogy az évek során érkezett mintegy 60 ezer jugoszláv háborús menekültből (akiknek mintegy 70 százaléka vajdasági magyar volt), a többség már visszatért, vagy – főként illegális utakon – nyugat-európai országokba vándorolt ki. A jelenleg itt levő 8 500 menekült 70 százaléka bosnyák. Boszniával és Horvátországgal tárgyalások folynak hazatelepítésükről.

A cikksorozat az idegenekkel újabban ellenséges svéd és a lengyel menekültügy futólagos bemutatása után a jugoszláv háborús bűnöket vizsgáló hágai bíróság bemutatásával zárul, szkeptikus helyzetelemzést adva a daytoni megállapodás azon pontjáról, melyben a horvát, bosnyák és szerb vezetők aláírták a háborús bűnösök elfogásával és a bíróságnak történő átadásával kapcsolatos kötelezettségüket.

Tokai András

A Matica slovenská nyilatkozata a szlovák nyelvtörvényről

*Markuš, Jozef: List Matice slovenskej poslancom Národnej Rady Slovenskej Republiky.
= Slovenské pohl'ady, IV + 112. roč. 1996. 1. no. 92. p.*

*A nyelvtörvény a Balla-referátumban hivatkozott törvénytáron kívül másutt is megjelent:
Zákon Národnej rady SR o štátnom jazyku, ktorý schválili na 11. schôdzi NR SR 15. no-
vembra 1995. = Slovenské pohl'ady, IV + 112. roč. 1996. 2. no. 105-108. p.*

Alighogy megszületett a szlovák nyelvtörvény, a Matica slovenská elnökének, Jozef Markušnak aláírásával levelet intézett a törvényhozáshoz. A dokumentum szövege:

„A Szlovák Köztársaság állami nyelvről szóló törvény elfogadását a Matica slovenská a szlovák parlament 1989 óta hozott döntései közül történetileg az egyik legjelentősebbnek tartja. A tény, hogy szövegében a képviselők igen nagy többsége egyezett meg, arról tanúskodik, hogy a Szlovák Köztársaság Nemzeti Tanácsa az állami nyelvet az állami szimbolika lelki és tartalmi összetevőjeként és a Szlovák Köztársaság valamennyi polgára alapvető integ-rációs eszközeként értelmezi.

A Matica slovenskát örömmel tölti el, hogy törekvéseit egy olyan történelmi jelentőségű törvényi szabályozás koronázza meg, amely a szlovák nyelv mint a független köztársaság állami nyelve helyzetét jelentős mértékben pontosítja. November 15-e (ez a törvény elfogadásának pontos dátuma) a szlovák történelemben a szlovák szuverenitás ünnepnapjaként fog állni éles ellentétben november 12-ével, a Matica slovenská betiltását elrendelő dekrétum 120. évfordulójával (1875). Ugyanakkor a szlovák nyelvnek ez a történelmi jelentőségű győzelme a Matica slovenská és a széles szlovák közvélemény Szlovákia nyelvi rendjéért folytatott küzdelméért szolgál elégtételül.

A Matica slovenská őszintén köszöni és gratulál mindenkinek, aki ennek a jóváhagyott törvénynek bonyolult, nehéz, de sikeres előkészítési folyamatában részt vett.

A Matica slovenská minden vonatkozásban kész arra, hogy az állami nyelvről szóló törvény megvalósulását elősegítse.”

A levelet mint az új szlovák nyelvtörvény legkitartóbb kezdeményezőjéről valló dokumentumot annak az elemző referátumnak kiegészítéseként közöljük, amelyet Balla Kálmán írt a Kisebbségkutatás f. évi 1. számába (81-87. p.).

Futala Tibor

Butrosz Gháli ENSZ-főtitkár beszámolója a horvátországi emberjogi helyzetről

(Belgrádi interpretáció)

Report of the Secretary-General of the UN Boutros Ghali on the Situation of Human Rights in Croatia = Yugoslav Survey, 1995. 4. no. 111-122. p.

Az ENSZ főtitkára 1995. december 31-én adta át a Biztonsági Tanácsnak azt a (tíz pontos) jelentést, amelyet a BT határozata alapján kellett elkészíteni a horvátok „Vihar” hadművelete során elfoglalt területek emberjogi helyzetéről. A jugoszláv forrásból származó beszámoló, amely a térségben tevékenykedő ENSZ békefenntartó csapatoktól, az ENSZ Emberjogi Bizottságának különleges megfigyelőjétől, valamint az ENSZ Titkársága Emberjogi Központja által a helyszínre küldött polgári megfigyelő csoportoktól származó adatokat foglalja össze, az alábbi főbb megállapításokat tartalmazza:

Jogsértések az offenzíva alatt és után

A korábbi Északi és Déli Szektorban a szerb népesség emberi jogainak sérelmére történt cselekedetek között polgári személyek megölése, szerb tulajdonú épületek tömeges fölgújtása és fosztogatása, szerbek zaklatása és bántalmazása, a főként sérülékeny személyekből álló otthonaikban maradt szerb lakosok elégtelen védelme fordult elő, mégpedig jóval az offenzíva befejezte után is. A horvát kormány először elutasította az ilyen vádakot, később azonban beismerte őket, de azzal, hogy a jogsértéseket „csavargó elemek” követték el, akiket a katonai és rendőri szerveknek azonnal nem sikerült megfékezniük. 1995. október 13-án a horvát belügyminiszter az ENSZ emberjogi főbiztosának írott válaszlevelében már beszámol a felderített jogsérelmekről és a kormány által tett intézkedésekről.

Rendőri járőrözési intézkedések

Az elfoglalt területeken a jogsértések megakadályozásához intenzív rendőri járőrözésre lett volna szükség. A beszámoló szerint azonban a horvát kormány nem tett megfelelő intézkedéseket, bár külügyminisztere már 1995. augusztus 23-án ígéretet tett erre. 1995. október 9-én Kninben az ENSZ hivatalnokait arról tájékoztatták, hogy a horvát rendőrséggel addig végzett közös járőrözést meg kell szüntetni járművek és személyzet hiányában. A korábbi Déli szektorban felállított őrhelyek megszűntek, horvát szervek szerint mozgó járőrökkel váltották fel őket. E járőröket azonban nem lehetett sehol megtalálni.

Gyilkosságok

A helyszíni ENSZ-megfigyelők több mint 150 gyanús körülmények között elhunyt személy holttestét látták. A helyi lakosoktól származó értesülések szerint a szám ennél magasabb: legalább 230. A halottak közül mindössze 30 volt katonaruhás férfi, a többség idősebb civil. Minimálisan 64 hatvan év feletti embert öltek meg csak a Déli Szektorban.

A gyilkosságokkal kapcsolatban adott horvát információk 1995. október 15-ig mindössze 41 gyilkosságot vesznek számba, miközben megígérik ezek felderítését. A nyomozások az ENSZ-megfigyelők szerint is folynak, de a horvát hatóságok nem mindig teszik lehetővé a dokumentumokba való betekintést. Az ENSZ-megfigyelők az Északi és a Déli Szektorban augusztus 4-től a jelentés elkészültéig 750 friss sírt láttak, közülük csak nagyon kevés volt fejfával, felirtással ellátva.

Gyújtogatások

A tűz áldozatául esett épületek pontos számát lehetetlen megadni, de összesen legalább 5 ezer lakóház égett le a Krajínában, a Déli Szektorban meglátogatott 389 falu 21 744 házából pedig 16 857 égett le (egy részük még az ofenzíva alatt, de számos tüzet észleltek még szeptember és október hónapban is).

A horvát kormány 2 787 tüzesetről tud, ezek közül sok a hadiesemények alatt keletkezett. Szerinte 715 szándékos gyújtogatás történt, s eddig 11 személy ellen indult eljárás.

Fosztogatás

Bőséges bizonyítékok állnak rendelkezésre arról, hogy mind a Déli, mind az Északi Szektorban óriási méreteket öltött a fosztogatás, de az esetek pontos számát lehetetlen meghatározni. Mindenesetre több ezer előfordulásról lehet szó: az ENSZ-megfigyelők szerint minden elhagyott szerb ingatlant kifosztottak. A helyben maradt szerb lakosokat is gyakran kényszerítették javaik átadására hol fegyveres civilek, hol katonaruhások. A hivatalos horvát adatok augusztus 4. és október 31. között 1 054 fosztogatásról tudnak, és 1 260 személy ellen indítottak emiatt eljárást. A horvát hatóságok ugyan egyes esetekben elkobozták a lopott javakat, hogy a jogos tulajdont majd visszaszolgáltassák, de ezek az intézkedések aligha kompenzálják a sérelmeket.

Egyéb atrocitások

Folyamatos a helyben maradt idős szerbek zaklatása a katonaság, a rendőrség és a horvát civilek részéről. Gyakori a fegyveres rablás. A sűrített horvát rendőri járőrözés ellenére gyakori, hogy létfontosságú javakat: élő állatot, tű-

zifát, sőt segélyként kapott élelmiszert rabolnak el a szerbektől. Előfordul a horvát rendőrség által letartóztatottak verése, különösen a fogvatartás elején. ENSZ-megfigyelők szerint a horvát rendőrség közömbösen figyelmeztet az atrocitásokat, még akkor is, ha közvetlen a veszély és lassú vagy felületes a felderített esetek kivizsgálása.

A helyben maradt és a visszatérni kívánó szerbek helyzete

A volt Északi és Déli Szektor egykori kb. 200 ezer főnyi szerb lakosságának 90 százaléka elmenekült. A helyben maradt kb. 9 ezer szerb nagy része idős és beteg. Sem élelmezésük, sem betegellátásuk nincs megoldva. Az ENSZ-képviselők kérései és figyelmeztetései ellenére a gondok megoldását a horvát illetékesek halogatják.

Mintegy 20 ezer elmenekült krajinai szerb szeretne hazatérni Horvátországba, ám mind a belgrádi, mind a budapesti horvát képviseletek nehézségeket támasztanak. Több csoportot visszafordítottak a határról. A horvát kormány szerint tömeges visszatérés csak egy majdani horvát-jugoszláv külön egyezmény alapján lesz majd lehetséges.

A maradék szerb népesség alkotmányos jogai

A horvát parlament 1995 szeptemberében időszakosan felfüggesztette a kisebbségi törvény néhány paragrafusának, így a nemzeti kisebbség által lakott körzetek különleges státusáról, saját oktatási intézményekről, létszámarányos parlamenti képviseletről szóló cikkelynek érvényességét, ugyanakkor biztató jel, hogy egy Ideiglenes Emberi Jogi Bíróság felállításáról döntöttek.

Tokai András

Az Oroszországi Föderáció nemzetiségpolitikai koncepciójának vitája az Állami Duma szakbizottsága előtt

Koncepcia gosudarstvennoj nacionalnoj politiki Rossijskoj Federacii. = Materialy parlamentskih slušanij 19 marta 1996 goda. Izd. Gosudarstvennoj Duny. 1996. 95. no.

1996. március 19-én a Duma két állandó, a nemzetiségügyi és a föderációs és regionális politikai bizottsága együttes ülésen vitatta meg Az Oroszországi Föderáció állami nemzetiségpolitikájának koncepciója című tervezetet, amelyet az illetékes minisztérium dolgozott ki. A vitában a képviselőkön kívül részt vettek a parlament Fő-

derációs Tanácsának tagjai, Jelcin elnök hivatalának munkatársai és számos vezető az ország egyes – nem csupán nemzetiségi – régióinak képviselőjében.

A levezető elnök, a Duma nemzetiségügyi bizottságának elnöke bevezetőjében utalt arra, hogy a maga 176 nemzetével, nemzetiségével és etnikai csoportjával a világon egyedülálló ország most demokratikus viszonyok közt keresi, miközben a Csecsenföldön zajló háború drámai eseményei nyomatékosítják az ebből erőfeszítések szükségességét, a nemzeti-nemzetiségi együttélés új szabálykódexét. V. Zorin szerint ezúttal az ország talán legaktuálisabb kérdéséről van szó, hiszen a különböző közigazgatási egységek és a központ új viszonyrendszerének megalapozásán kívül az összes nemzeti-nemzetiségi formáció számára garantálni kell saját identitásának megőrzését-fejlesztését. Az oroszországi államiság új jogi alapjait az 1993 végén megtartott választás és az alkotmány elfogadása vetette meg. Az eltelt két év ugyan számos alapvetően fontos törvény megalkotásával járt, azonban a föderációs viszonyok és a nemzetiségpolitika terén egyetlen törvény sem született. Ez felettébb sajnálatos.

A koncepció kidolgozásáért felelős nemzetiségügyi miniszter utalt a történelmi előzmények közt arra, hogy az 1917. októberi forradalom minden korábbi ide kapcsolódó pozitív fejleményt – például a Kaukázus népeivel kapcsolatos vagy Turkesztán irányítására vonatkozó sajátos megoldást – annullált. Persze a szovjet korszaknak is voltak e téren eredményei, miközben egész népek kitelepítésével és más brutális „megoldásokkal” rendkívül sokat ártott is az együtt élő népeknek. A vitára bocsátott anyag gondos munka eredménye; kialakulásához nagyszámú szakértő közreműködésén kívül érdemben járultak hozzá a már lefolytatott viták is. A koncepció alapvető célkitűzését V. Mihajlov miniszter abban látja, hogy az emberi jogok érvényesítése révén optimális lehetőségeket teremtsen minden népnek a föderatív, soknemzetiségű állam keretei közt. Idézte a forradalom előtti miniszterelnök, Sztolipin szavait arról, hogy az oroszországi államiság legfontosabb kérdése, miként tudja megvalósítani a helyi önkormányzatot. Ennek a gondolatnak a realizálására eddig nem került sor. Az új föderatív struktúra kiépítése ráadásul fölülről végrehajtható feladat, ilyet pedig eddig nem ismer a történelem. A nemzetiségpolitika ugyanakkor egyszerre bel- és külpolitika is, hiszen a Szovjetunió felbomlása után 35 milliónyi föderációs állampolgár, köztük 25 milliónyi orosz rekedt a mai állam határain kívül.

A vitában tizenöten szólaltak fel, s a jegyzőkönyv az általuk elmondottakon túl még 11 írásban benyújtott hozzászólás szövegét is tartalmazza. A hetven sűrűn szedett oldalnyi szöveg az orosz állam helyzetével és teendőivel kapcsolatban megannyi egymással vitatkozó nézete reprezentál. A Burját Köztársaság parlamentjének helyettes elnöke a vallásnak az együttélésben betöltött nélkülözhetetlen szerepére hívta fel a figyelmet. Sok gond van szerinte a nemzetiségek nyelvének oktatásával is, így például köztársaságukban egy felmérés szerint a pedagógusok nagyobbik fele nem képes ebben eredményesen részt venni. A Kabard-Balkár Köztársaság nemzetiségügyi bizottságának elnöke

szerint népük a 470 éves együttlét után csak Oroszország keretei közt tudja további létét elképzelni. A legújabb fejlemények közül – ezeket a koncepció szövege is tükrözi – azonban vitathatónak tartja, hogy a különféle közigazgatási egységek szinte azonos jogokat kapnak, tehát a nemzetiségi tagköztársaságok sajátos állása elmosódhat. A következő felszólaló, a Duma képviselője elmondta, hogy jöllehet a büntetőjogi kódex a nemzetiségi széthúzást büntetni rendeli, az utóbbi évtizedben egyetlen ide vágó perre sem került sor. Jelcin elnök adminisztrációjának jogász képviselője a koncepcióban szereplő homályos fogalmak veszélyére irányította a figyelmet (például kit-mit kell „nép”-nek tekinteni). A Komi Köztársaság nemzetiségi minisztere szerint a föderáció alapelemei („szubjektumai”) jelentős mértékben különböznek a jogok és köteleességek szempontjából, s ezért a föderáció fejlesztése mindig csak konszenzus útján mehet végbe. Minden ettől eltérő módszer végzetes következményekkel jár. Az Európa Tanácsba való felvétel következményeként ratifikálni kell a nemzeti kisebbségek jogainak védelmét célzó nemzetközi konvenciót, ami hatással lesz – lehet – a tárgyalta koncepció tartalmára is.

A következőként felszólaló Duma-képviselő elítéli az állandó nemzeti-nemzetiségi civakodást, szerinte elég volna „oroszországi nép”-ről beszélni, ahogy az USA-ban sem mondja azt a polgár, hogy ő ilyen vagy olyan nemzetiségű, hanem egyszerűen amerikainak vallja magát. Különbö is mindenki az „orosz takarót” tépdeli, márpedig ha az egyszer elrongyolódik, akkor senki sem marad meg. (A felszólalást erős zaj kísérte.) Az utána szóló a véres csecsen dráma történéseit idézi fel. A főváros elleni 1994. novemberi ostromról még a többszöri bizottságosdi után sem lehet tudni, ki is adott rá parancsot?

A Hanti-Mansi Autonóm Kerület Duma-elnöke ezek után arról szólt, hogy észak kis létszámú népei kompenzálásra várnak a természeti környezetüket ért antihumánus bánásmód miatt. A következő felszólaló éles kritikával illette a hatalmon lévő elitet, mely az ország termelői potenciáljának 40%-át tönkretette. Ő is sürgette, hogy az északi kis lélekszámú népeknek, melyek összesen sincsenek félmilliónyan, biztosítsák a fennmaradás esélyét.

A koncepció egyik szerzője, Abdulatipov utalt arra, hogy a parlament nemzetiségi tanácsa már 1993-ban törvénytervezetet készített az északi kis népek védelmére, de azt Jelcin elnök nem írta alá, s így azóta sem léphetett hatályba. Karélia képviselője is úgy látja, hogy a helyi önkormányzatok biztosítása nélkül a nemzetiségi politika továbbra is a levegőben fog lógni.

A további hozzászólások közül szélsőséges hangvételével kirítt Miloszerdov képviselő gondolatmenete, aki az orosz nemzet elnyomott helyzetét ecsetelte. Szerinte ezer örmény vagy grúz közül 400 vagy 500 is rendelkezik diplomával, míg az oroszok közül talán 20-25 – így hát miféle egyenjogúság érvényesül? A koncepció tervezetében kifogásolja azt a megfogalmazást, hogy a Szovjetunió felbomlása után új szakasz kezdődött volna az oroszországi államiság történetében. Szerinte folytatódott az „oszd meg és uralkodj” politikája, hogy végleg tönkretegyék Oroszor-

szágot. Az írásban beadott hozzászólások közül érdemes kiemelni a németek képviselőinek gondolatát, akik a még ma is 6-7 milliós németiség képviseletében területi autonómiát követelnek, mondván, a kulturális vagy személyi autonómia nincs gazdaságilag alátámasztva, így hosszabb távon hatása legalábbis kétséges.

A tanácskozás ajánlásai Jelcin elnökhöz és a Dumához címezve elsősorban törvényalkotási elvárásokat tartalmaznak, míg a Legfőbb Ügyészséget arra szólítják fel, hogy erélyesen intézkedjék a nemzeti gyűlölködés szítóival szemben.

A koncepció tervezete egyébként hét fejezetre tagolódik. Az *első* a jelenlegi helyzetet összegzi, felsorolva a legégetőbb problémákat. A *második* fejezet az állami nemzetiségi politika elveit sorolja fel, kiemelve, hogy a soknemzetiségű állam eredményes működését jogi és politikai eszközökkel egyaránt biztosítani kell. A *harmadik* fejezet a nemzetiségi politika céljait és feladatait rendszerezi. Például a szellemi élet területének legfontosabb teendői közt említi, hogy a nemzeti kultúra eredményes megőrzése és fejlesztése érdekében a nemzetiségi nyelv iskolai használatát biztosítani kell. A külpolitikai teendők közé került az a követelmény, hogy a nemzetközi megállapodásokat e téren is át kell venni a belföldi törvényanyagba. A *negyedik* fejezet az új típusú föderatív viszonyokat vázolja. Köztük az az elsődleges, hogy a föderatív szervek törvény értékű megállapodásokra jussanak az országot alkotó részekkel (szubjektumokkal). Az *ötödik* fejezet az országban élő népek nemzeti-kulturális önmegvalósításához szükséges feltételeket sorolja fel a nemzetiségi kulturális szerveződések állami támogatásától a vallási szervezetek fontosságának elismeréséig. A *hatodik* fejezet a népek és nemzetiségek közti együttműködés terén adódó teendőket ismerteti. Az *utolsó* fejezet a törvényhozás és a végrehajtó hatalom halaszthatatlan feladatait sorolja fel. Ezek közül kiemelkedik a népek-nemzetiségek társadalmi tanácsának létrehozása a parlament keretében. Kiemelt hangsúlyt kap az is, hogy minél átfogóbb konfliktusmegelőző, illetve konfliktusjelző- rendszert kell kiépíteni.

Sonnevend Péter

Németország és Ausztria-Magyarország viszonya: az új Mitteleuropa-terv (1917-1918)

Ormos Mária: *Németország és Ausztria-Magyarország viszonya. Az új Mitteleuropa-terv 1917-1918.* = *Századok*, 130. évf. 1996. 2. sz. 207-228. p.

A magyar közvélemény előtt közismert volt Friedrich Neumann 1915-ben megjelent *Mitteleuropa* című könyve. A történész világ arról is értesült utóbb, hogy e tervnek létezett kormányzati megfelelője is. A Bethmann-Hollweg kancellár által kidolgoztatott memorandum sarkalatos háborús célként jelölte meg egy olyan német vezetés alatt álló szövetség létrehozását, amely magába foglalta volna Franciaországot, Belgiumot, Hollandiát, Dániát, Ausztria-Magyarországot, Lengyelországot és esetleg Olaszországot, Svédországot és Norvégiát.

A háborús események nyomán a német hadicélok módosultak ugyan, de a nagy Közép-Európa gondolata mindvégig fennmaradt. Igaz, a terv lemondott a nyugati aspirációkról, keleti határai viszont Kijevig, Minszkig, a Krímig nyúltak.

Ormos Mária a két császárság viszonyát a Mitteleurópa-terv prizmáján keresztül elemzi tanulmányában. Három szakaszt különböztet meg benne. Az első 1916 végéig, 1917 elejéig tartott. Ekkor még nyilvánosan is ellenségesen fogadta az osztrák udvar a német törekvéseket. Változást hozott azonban Ferenc József halála és a dualista birodalom látható gyengülése. Az 1918 elejéig tartó második szakaszban került előtérbe a lengyel kérdés, Lengyelország osztrák kontra német dominanciájának a problémája. A háború befejezéséig tartó harmadik korszakban járt le a német részről a lengyel ügyért cserébe kilátásba helyezett kompenzációk ideje. Az Oroszországgal kötött breszt-litovszki békeszerződés, a Monarchia jól látható belső problémái, az ún. Sixtus botrány (sajtonyilvánosságot kapott Károly császár levele Sixtus páрмаi herceghez, amely felveti a franciákkal kötendő különbéke lehetőségét) olyan helyzetet teremtett Németország számára, hogy rászorítsa Ausztria-Magyarországot minden ellenszolgáltatás nélkül egy kifejezetten keleti orientációjú blokkban való részvételre.

*

A kapcsolatok első szakaszában az osztrákok makacsnak bizonyultak a lengyel kérdésben, s ebben Fürstenberg német főkonzul a magyar politikusok befolyását sejtette. Rajta kívül Wendel bécsi nagykövet is úgy látta, hogy az osztrák-lengyel megoldás igazában magyar-lengyel verziót valósított volna meg.

Berlin mindenesetre arra törekedett, hogy engedményeket tegyen a lengyel kérdésben, s ellentétként szoros katonai együttműködést és gazdasági egy-séget követelt. (Egyébként a német katonai vezetők már ekkor sem akartak hal-lani a lengyel kérdés osztrák megoldásáról, miközben követeléseik listája olyan tételeket is tartalmazott, mint a lengyel zsidók kitoloncolása, a Monarchia „kivonulása” Romániából, Szilézia egy részének átengedése stb. Vilmos császár azonban nem állt a „héják” követelése mellett.)

1917. november 6-án nyílt meg az első német-osztrák „Mitteleuropa” kon-ferencia A békecélok közös megvitatása címmel. Német részről egy civil és egy katonai csoport vett részt benne, Ausztria-Magyarországot kizárólag civi-lek képviselték. A vitát Kühlmann német államtitkár nyitotta meg a kér-déssel: nem lenne-e célszerű revízió alá venni a kreuznachi megállapodást, amely Lengyelországban német, Romániában pedig osztrák túlsúlyt irányoz elő. Még az óvatos bevezető is élesen elhatárolta magát a szoros osztrák-len-gyel államjogi kapcsolattól, végül Hindenburg mondta ki a kevésbé diploma-tikus verdiktet: ez a megoldás veszélyt jelent Németország számára. A vita ké-sőbbi menete azt is világossá tette, hogy a Monarchia szövetsége katonai szem-pontból nem sokat ér a németek számára.

1917 végén, 1918 elején Ausztria-Magyarország messzemenően érdekelt volt a békekötésben. Az osztrák politikusok úgy látták, ezt az esélyt komolyan veszélyeztetik a túlzó német követelések, pedig a háború akkori állása szerint a Monarchia szuverenitása még nem forgott veszélyben. Német felfogás (Hert-ling) szerint viszont a békéhez nem elég a szuverenitás fennmaradása, mert be kell fejezni a „gazdasági háborút”, és helyre kell állítani a gyarmatokkal való kapcsolatokat is. Így a Monarchiának nem maradt lehetősége arra, hogy a szövetség felmondása nélkül befejezhesse a háborút. Csekély gyógyír erre Czer-nin karakán kijelentése: ha a békeszerződési tárgyalások kudarcra miatt Német-ország háborút indít Oroszország ellen, abban Ausztria-Magyarország nem vesz részt. Jellemző momentum a kapcsolatok minőségére, hogy miközben az osztrákok számára Lengyelország birtoklása mindennél fontosabb célként fo-galmazódott meg, a németek időközben végleg elvették az osztrák-lengyel megoldást, és saját követeléseiket úgy képviselték, mintha ők is adtak volna értük valamit. Csak az említett Sixtus botrány döbbsentette rá az osztrákokat, hogy a Monarchia, ha egyáltalán, úgy csak a német birodalom védelme alatt létezhet tovább.

A következő csúcstalálkozóra készült német előterjesztés hosszas viták (dip-lomaták kontra katonák) után alakult ki: a „méréskeltek” ti. felismerték, hogy a Monarchia feldarabolása német érdekeket sért, sőt birodalmuk biztonságát veszélyezteti. A német javaslat fejezetei: a két császárság érdekeit szolgáló po-litikai, valamint olyan gazdasági szövetség létrehozása, amelybe területi egy-séggként Lengyelország is felvehető. Szerepel végül a két birodalom közötti fegyverszövetség kialakítása. Magán a kétoldalú konferencián merült fel elő-

ször a kérdés: Németországnak a Monarchiával vagy külön-külön Ausztriával és Magyarországgal kell-e fegyverszerződést kötnie.

A hadicélok vitája során is kitűnt: az 1914-es tervekhez képest 1918-ra a németek által tervezett befolyási övezet nyugaton igencsak beszűkült, kelet felé azonban mérhetetlenül megnőtt, és az ott előre számításba nem vett, de gyakorlatilag kialakított szövetségi hálózatba Ausztria-Magyarország egyszerűen „beszorult”. Berlinnek ilyen szempontból nagyon is megfelelt a kettős monarchia sokat felhánytorgatott gyengesége, mert ezáltal nőtt az esélye arra, hogy szövetségét mindenestül maga alá gyűrje. A német hadvezetés célja e hatalmas befolyási övezet megszerzésével és Anglia legyőzésével nagyban hasonlított arra, amit később Hitler alakított ki – lehetséges, hogy nem véletlenül. A császári Németország vezetése azonban formailag független államok befolyásolására gondolt, a Harmadik Birodalom érdekszférájába került formációk viszont a teljes alávetettség helyzetébe kerültek (volna).

Mindenesetre 1918-ra a lengyel kérdés taktikai üggyé degradálódott a németek szemében, hiszen addigra mind a Monarchia, mind Lengyelország valóságosan német érdekszférába került. Sőt, Stein hadügyminiszter – az Anschluss szót használva – odáig ment, hogy (a balti, ukrainai stb. tranzitforgalom érdekeire hivatkozva) Oroszország csatlakozásáról beszélt.

Az 1918. június 12-i újabb kétoldalú tárgyalásokon az osztrák álláspont semmibe vette a körülmények gyökeres változását: úgy gondolták, hogy a katonai és gazdasági önállóság feladásáért a németeknek árat kell fizetniük. Szinte groteszk momentum, hogy Burian továbbra is ragaszkodott hozzá, hogy a lengyel uralkodó fejére osztrák korona kerüljön. Ugyanő élt burkolt zsarolással németekkel szemben, mondván: nem a házasság felbomlásától fél, hanem az egyik fél halálától, attól, hogy az egyik fél társ nélkül marad.

Június végére láthatóvá lett a Monarchia agóniája. Ám a német hadsereg számos kudarca, az amerikai csapatok megérkezése sejtetni engedte a totális összeomlást. A németek törekvése most már pusztán arra irányult, hogy Bécset visszatartsák a fegyverszüneti kérelemtől.

A Monarchia sorsát látva a német vezetők levonták az utolsó következtetéseket. Ludendorff így fogalmazott: „Talán a nem távoli jövőben abba a helyzetbe fogunk kerülni, hogy katonai védelemben kell részesítenünk az ausztriai németiséget.” Erre tápot adott az a folyamat, amelyben felerősödik a népek faji alapú összetartozástudata a birodalmi kötelékkel szemben. Ez a koncepció a nagy zsákmány helyett beéri az Anschluss-szal, egyebekben pedig egyedül az izolálódó Magyarország szövetségére számít.

De ekkor már maga Vilmos császár is támogatta Német-Ausztria gondolatát a birodalmi konstrukcióval szemben. Sőt, e vonatkozásban átveszi az osztrák szociáldemokrata Victor Adler terminológiáját is. Persze Ader nem a Német Birodalomhoz, hanem egy elképzelt német köztársasághoz kívánta volna Ausztria sorsát kötni. Míg az adleri elgondolás illúziónak bizonyult, addig a

birodalmi konstrukció megvalósítására alig húsz évet kellett várni. S míg egy letűnt monarchia fejét, Károlyt 1921-ben Madeira szigetére száműzték, addig a független osztrák köztársaság elnöke az Anschluss-t követően koncentrációs táborba került.

Cholnoky Győző

Az együttélés kudarca: csehek és szudétanémetek (1918-1948)

Kopeček, Hermann: Zusammenarbeit and Spolupráce: Sudeten German-Czech Cooperation in Interwar Czechoslovakia. + Smelser, Ronald M.: The Expulsion of the Sudeten Germans: 1945-1952. = Nationalities Papers, 24. vol. 1996. 1. no. 63-78., 79-92. p.

A *Nationalities Papers* cseh-német kapcsolatokat áttekintő összeállításában (ismertetését lásd e számunk más helyén is – A szerk.) két tanulmány tekinti át a cseh-morvaországi nemzetiségi együttélésnek azt a kritikus és drámai három évtizedét, amely a csehszlovák állam megalakulásával kezdődött, és a 3,5 milliós németiség egyik részének elűzésével, másik részének a deportálásával, gyakorlatilag teljes felszámolásával végződött.

A csehek és németek középkor óta tartó együttélését az egykori cseh királyság cseh, morva és sziléziai tartományában a németek gazdasági, társadalmi és kulturális dominanciája jellemezte. Ezt a modellt kérdőjelezte meg és módosította a múlt századi cseh nyelvi, nemzeti, majd politikai és gazdasági újjászületés. A vitathatatlan túlsúly elvesztéséből fakadó félelem és bizonytalanság volt a talaja a múlt század utolsó harmadában a helyi „kulturharcok” légkörében felerősödő, pángermán irányzatú cseh-morvaországi német nacionalizmusnak, amely a nyelvi és társadalmi emancipációs törekvésektől fűtött lendületes cseh nacionalizmussal volt kénytelen szembesülni.

Az első csehszlovák köztársaság húsz éves periódusára visszatekintve egyedülálló periódusnak bizonyult a cseh-német együttélés újkori történetében: csakis e két évtized alatt volt a két nemzetiség együttélését szabályozó döntések központja Prágában. Az 1918 őszen megalakult köztársaság örökölte a nemzetiségi ellentéteket, de egyúttal azok kezelésének civilizált módját, egy liberális szellemű polgári társadalom közegét is, amely meggyengült ugyan, de nem semmisült meg a világháború éveiben.

A polgári köztársaság időszaka három szakaszra osztható a két nemzeti közösség kapcsolatát tekintve. Az *első szakaszt (1918-1922)* az akarata ellenére kisebbségbe került német társadalom és pártok egységes ellenkezése jellemezte az új állammal szemben, mely egyértelműen deklarálta nemzeti jellegét, és a „csehszlovák” nemzetet nyilvánította államalkotónak. A németek nem szá-

moltak az új állam stabilizálódásával, a csehek viszont intézményesítették mindazt, amit 1918 előtt magukra nézvést sérelmeztek (pl. a hivatalos államnyelvet és a köztisztviselők kötelező államnyelvi vizsgáját, illetve az államföderalizmust kizáró oszthatatlanságát). A német dac eleinte tüntetésekben is megnyilvánult; ezek rendőri elfojtása több tucat halálos áldozattal és sebesülttel járt. A közélet és az alkotmányozó nemzetgyűlés bojkottja (amely sokban emlékeztet az erdélyi magyarság 1919-21 közötti passzív ellenállásra) azonban súlyos hátránnyal járt a német kisebbség számára: beleszólása nélkül dőlték el a földreform és több más alapvető intézkedés részletei. Ezért a német pártok már részt vettek az 1920-as választásokon. Azok eredménye a vártnál gyengébb cseh képviselést hozott, ami felerősítette a centralizáló törekvéseket. Mindez a következő választásokig megakadályozta a közéleti-politikai együttműködést a német pártokkal. Kivételt képezett a kommunista ellenzék, amely 1921-ben egyetlen többnemzetiségű pártot hozott létre. (A CSKP a Párizs környéki békrendszer – a Kominternnel egybehangzóan – egyedüli csehszlovák pártként bíráló álláspontjával erős pozíciókat szerzett a magyar kisebbség körében is.)

A német kisebbségi politika *második szakasza (1922-1925)* azzal kezdődött, hogy szakadás nyomán a német polgári pártok képviselői körében már 1922 második felétől (szemben a hajthatatlan negativistákkal) kialakult az aktivista csoport, amely az együttműködést szorgalmazta. A háttérben álló vállalkozói és ipari körök tudatosították, hogy az egységes csehszlovák piac és az alacsony infláció előnyöket is kínál számukra, az akkori német és osztrák szociáldemokrata kormányoktól jobbra álló csehszlovák kormánypolitikáról nem is beszélve. Az aktivistákhoz főleg a német agrárpártiak és keresztényszocialisták, míg a negativistákhoz a nemzeti párt és a nemzeti szocialista munkáspárt képviselői tartoztak. Fontos mérséklő és közvetítő szerepet töltött be a két nemzeti polgárság között a jelentős részben német nyelvű, illetve bilingvis zsidóság, amelynek prágai vezető rétege ösztönözte a német aktivizmust.

Az *1938-ig tartó harmadik szakasz* az 1925-ös választásokkal kezdődött. Ezek során az aktivista mérsékelt pártok elnyerték a német szavazók túlnyomó többségének támogatását a negativisták, sőt részben a német szociáldemokraták rovására is. Ugyanakkor meggyengült az addigi kormánykoalíció (főleg a csehszlovák szociáldemokraták visszaesése miatt), és nemzetközi enyhülés következett be a locarnói szerződés és Németország népszövetségi felvétele nyomán. A cseh és német agrárius és katolikus pártok egyre szorosabb parlamenti együttműködése a két német párt kormánykoalícióba történő bevonásához vezetett (1-1 agrárpárti és keresztényszocialista miniszterrel). Ez a fejlődés ösztönözte a cseh és német szociáldemokraták közeledését is, akik 1928-ban közös kongresszust tartottak, az 1929-es választások után pedig a cseh párt követelésére a német szociáldemokraták is részt vettek a kormányban.

Az aktivizmus hanyatlása a gazdasági világválság és annak hatása nyomán kezdődött. A kormány intézkedései (védővámok stb.) különösen a szudétánemet vidékek iparágait sújtották. A német választók tömegesen fordultak a szélsőséges irányzatok (kommunisták és nemzeti szocialisták) felé. Ez a folyamat kínálta a kiugrás lehetőségét Konrad Henlein tornatanárnak, aki 1933 októberében a németek egységének jelszavával a hitleri náci eszmék jegyében alakította meg a Szudétánemet Haza Frontját, amely a német polgári pártok és a szociáldemokraták idegenkedése ellenére 1935-ben elnyerte a német választók kétharmadának támogatását, s ezzel fontos politikai tényezővé vált. A Szudétánemet Párt (SdP) nevet ekkor felvevő szervezet a kormánykoalícióba ugyan nem kerülhetett be, ám az ott továbbra is képviselt aktivista német pártok súlya ennek ellenére olyannyira lecsökkent, hogy képtelenek voltak szembeszállni a jobboldal növekvő befolyásával. Ebben a beneši kormánypolitika sem támogatta őket, hiszen a mérsékelt német pártok hiába remélték és kérték a közigazgatási reform és a kisebbségi kulturális autonómia bevezetését a német kisebbség rokonszenvének elnyerése érdekében. Amikor a kormányzat 1937-ben megtette első lépéseit ebben az irányban, már késő volt. Az 1938 márciusi osztrák *anschluss* a kisebbségi aktivizmus halálát jelentette. A német agrár- és keresztényszocialista párt kilépett a kormányból, majd egyesült a Szudétánemet Párttal. A német szociáldemokratákat, az aktivizmus utolsó híveit pedig támogatás nélkül hagyták a jobboldali pártokhoz (főleg a Henleinnel együttműködő cseh agráriusokhoz) közeledő cseh elvtársaik a müncheni döntésig hátralevő zaklatott hónapokban.

Az 1945-ben újra kisebbséggé vált szudétánemetek kitelepítésének gondolata a Münchent követő hónapokban született: a Beneš körüli párizsi emigrációban már 1938 decemberében, majd 1939 tavaszán felvetődött ez a terv egy német háborús vereséget feltételezve. Határozottabb formát azonban csak 1943-ban öltött a kisebbségek felszámolásának szándéka. Több tényező játszott közre az egyre radikálisabb tervek megfogalmazódásában. Az akkor már londoni székhelyű csehszlovák emigráns vezetés addigra megszerezte a szövetségesek elismerését, és ezáltal partnerükként léphetett fel. A nácik által megszállt területeken, köztük a cseh-morva Protektorátusban is kíméletlen elnyomás lépett a kezdetben elviselhető életkörülmények helyébe (egyrészt a hadihelyzet alakulása és a totális háború miatt, másrészt az ellenállás jelei, főként a Heydrich elleni merénylet nyomán). A hazai cseh közhangulat ezek hatására 1942-ben élesen németellenessé vált, ami a retorziók visszahatása mellett kifejezte a háborús várakozások módosulását (ez a korábbi együttműködéstől álláspontjuk revideálása felé mozdította a lakosság széles rétegeit), továbbá az egyre inkább kollaborációnak minősülő magatartás miatt érzett – és így más csoportra hárítható – bűntudatot is. Végül a szintén londoni emigrációban tartózkodó szudétánemet vezetők befolyása is megszűnt a fejleményekre, miután téves politikálásuk, helyzettelemzésük nyomán kiszorultak az emigráns kabinethól.

Sorsdöntő mozzanat volt Bene megtevesztő diplomáciai manőversorozata 1943-ban, amikor Churchill, Rooseveltt és Sztálin előtt egyaránt arra hivatkozott, hogy a másik két hatalom elfogadta a német kisebbség kitelepítését. Bene ilyen értelmű feljegyzéseit és emlékiratait azonban nem támasztják alá, illetőleg cáfolják más dokumentumok. Az 1945. augusztusi potsdami értekezleten végül a csehszlovák kormány kezére játszott az a tény, hogy követeléseibe egybeestek a németek kitelepítését és területszerzést célzó szovjet érdekekkel Lengyelországot és Kelet-Poroszországot illetően. Az értekezlet jóváhagyta a németek kitelepítését (Lengyel- és Magyarországról is), de kikötötte annak rendezett és humánus módját.

Ekkorra azonban már lezajlott a szudétanémet kisebbség felszámolásának első szakasza: a minden joguktól és tulajdonuktól elnöki dekrétummal megfosztott tömegek féktelen és embertelen kiűzése 1945 május-júliusában. A tömeges erőszakkal, lincselésekkel, fosztogatással kísért, a csehszlovák hadsereg és a hatóságok támogatásával zajló brutális megtorlás során legalább 800 ezer németet űztek el lakóhelyéről Németországba azonnali hatállyal. Sok ezer áldozatot követelő kilengés volt pl. az ún. brünni (Brno) halálmenet és az aussigi (Ústí) vértüredő. (Ez utóbbi helyszínén Havel elnök 1990-ben emléktáblát avatott.) A válogatás nélküli (a náci által internált német nyelvű zsidókat sem kímélő) deportálás szünetelt a potsdami értekezlet alatt, de ősszel újraindult, miután a németországi szövetséges ellenőrző bizottság elfogadta a 2,5 millió szudétanémet „repatriálását” (ebből 750 ezer a szovjet, a többi a nyugati megszállási övezetbe érkezett). Nem számított már, hogy az áprilisi kassai kormányprogram csak a hazaárulónak és kollaboránsnak minősített németeket és magyarokat fenyegette kitelepítéssel és vagyonek Kobzással. A kezdetinél valamivel emberségesebben és szervezettebben zajló kitelepítés 1947 végére gyakorlatilag lezárult, bár 1948-1951 között még mindig 16 ezer német távozott.

A németek többsége a súlyos trauma ellenére végül beilleszkedett új hazája társadalmába. A deportálás azonban felettébb negatív következményekkel járt Csehszlovákiában; belőlük a kommunista párt húzott hasznot. A németek elűzésével meggyengült a gazdaság magánszférája. A német vagyonhoz jutók a kitelepítés élére álló CSKP hívei lettek (a németek helyére települők 80%-a szavazott e párt 1946-ban). A hatóságilag eltűrt, legalizált fosztogatás, önkény és kiszolgáltatottság pedig precedensként hozzászoktatta a lakosságot a készülő diktatúra légköréhez és módszereihez.

Balla Kálmán

Bosnyák történelem és kultúra: az összetartozás mintái?

Olof, Klaus Detlev: *Bosnische Geschichte, Sprache und Literatur – Paradigmen der Gemeinsamkeit?* = *Neue Literatur*, N. F. 1995. 1. H. 77-87. p.

A szerb-horvát szembenállás különös vonása, hogy a két új nemzeti ideológia kölcsönösen kisajátítja azt a XIX. századi romantikus nemzetképet, amit annak idején az önfelszabadító összefogás jegyében formáltak a középkor és a török-idők heroikus idealizálásával. Bosznia tragédiája sem független ettől a skizmától, miközben a szerb és horvát aspirációkkal bekerített bosnyák nemzet önnön sajátos öröksége nem is tartozik hozzá ahhoz a múlthoz.

A bosnyák örökség – három fő korszakával: az autochton bosnyák-szláv középkorral (IX-XV. század), a bosnyák-török korszakkal (XV-XIX. sz.) és az osztrák-magyar évtizedekkel (1878-1918) – a világban alig ismert, elfeledett és a boszniai háborúval sárba taposott érték. A horvát vagy a szerb nacionalizmus legalább 150 éve egyébként mindent elkövetett azért, hogy a történelmi bosnyák identitás rejtve maradjon. Az 1918-ban létrejött közös állam hosszú időre egyenesen törvényesítette a bosnyák identitás jogfosztását, a két domináns jugoszláviai etnikum tartalékként bitorolva azt. A Bosznia jugoszláv utódállami szuverenitása és léte elleni összeesküvés megállításának pillanatában nem éreztelen számba venni ezt a múltat és hagyományt: még megszülethet a folytatódás esélye.

A Bizánc, majd a Magyar Királyság, illetve Velence vonzásában álló fiatal bosnyák állam a keleti és a nyugati kereszténység övezetének metszéspontján fejlődött, majd Vatikán és a szerb ortodoxia közötti választás kényszerét kiiktatva, a XIII. századtól a nemzeti egyház szerepét is betöltő *bogomilizmus* keleteiben lelt rá önazonosságára. A „crkva bosanska” ószláv nyelvű liturgiája és a szélesebb egyházi-világi írásbeliség a glagolita és cirill írás különféle változataival élt. A cirill uralkodó változataként fejlődött ki a teljesen egyedi „bosančica”, ezt használja a világi írásbeliség legtöbb emléke is. Mindemellett a latin és a görög sem maradt szerep nélkül a korai Boszniában: mindkettő hivatalosan használt nyelv volt udvari-diplomáciai szintéren, s a latin a római katolicizmus őrhelyein (dominikánusok, minoriták) is jelen volt. A rendkívül gazdag bosnyák-szláv kéziratkincs legfontosabb emlékei: a X. századi Mária-evangélium, Hrvoje Vukčić misszáléja, a Miroslav-evangélium, az 1189. évi Ragúzai Szerződés. Az ószláv-bosnyák írásbeliség más jeles emlékei a korabeli sír-, érme- és pecsétfeliratokon jelennek meg.

Amikor Bosznia 1463-ban áldozatul esett a török terjeszkedésnek, a bosnyák vezető réteg, az európai hódoltság minden más övezetétől eltérően, azzal válaszolt, hogy rövid idő alatt felvette a mohamedán hitet. Ezzel kivételezett helyzetbe került az Oszmán Birodalomban, ami nagymértékben járult hozzá a

bosnyák etnikum és az anyanyelvi művelődés túléléséhez. A moszlim hitélet ugyan az arab nyelvűség kereteibe illeszkedett, és a bosnyák-szláv nyelv is arab írásra váltva fejlődött tovább, de megőrizte köznyelvi, népnyelvi funkcióját. A politika és a hivatalosság nyelveként ugyanakkor meghonosodott a török, a világi műköltészetben pedig a perzsa kapott szerepet. Ennek az ún. alhamajido-irodalomnak lírai és politikai költészetnek díszes kéziratos művei nagy mennyiségben halmozódtak fel egészen a XIX. század végéig, amikor – de ez egyben már az osztrák-magyar időszak – a könyvnyomtatás is a szolgáltatába szegődött. Az eruópai nyomdakultúrával a perifériákra szorult és nem ritkán üldözött keresztény-latin, illetve keresztény-szláv irodalom is igyekezett lépést tartani a nemzeti fejleményekkel. Legelőször, rövidebbel Gutenberg találmányát követően: 1519-1523 között Gorazdéban működött nyomda. (Emigrációba szorult neves nyomdásza: Jovan Maleševac.) Egyébként külföldön, főképp Velencében találtak nyomdára a keresztény művek, melyek legismertebb darabja Matija Divkovic 1611-ben megjelent „Nauk krstijanski”-ja (Keresztény tudománya). A latin nyelvű művek mögött többnyire mindig a minoriták örökébe lépett ferencesek álltak.

A török Bosznia orientális-szláv ötvözetébe további színt hozott a XVI. századtól az Ibériából menekült *szefárd-zsidók* héber és arab, illetve judeo-spanyol nyelvű kultúrája. A vallásos és tudományos héber és arab írásbeliség mellett a judeo-spanyol nyelvet írt szépirodalom is bőséggel termő folyamattá vált, olyannyira, hogy a XIX-XX. század fordulóján a modern európai irányzatokhoz is felzárkózott.

A megkésve európaizáló Habsburg-korszak a politikai, gazdasági és kulturális élet minden területén teljesen újat hozott. Az általános megújulás hű tükré és egyben része is volt az évszázados késéssel általánossá váló nyomtatott sajtó és könyvkiadás, amiben a török korszak végéig meghonosodott nyelvek mindegyike helyet kapott, kiegészülve most a némettel és a magyarral. A bosnyák nemzeti-kulturális különfejlődés e lezáró szakaszában mindenekelőtt az autochton és a törökkori örökség felmérése, európai felfedeztetése volt a feladat, miközben az örökség modern gyarapítására kevés idő maradt. A megújulás a horvát és a szerb nacionalista befolyásnak is utat nyitott. Bosznia a XIX. század végére a jól begyakorolt horvát és szerb aspirációk felvonulási terépe lett, ahol a török időkből ittmaradt moszlim-bosnyák tömegek helye, önazonossága az első pillanattól kezdve megkérdőjeleződött. Autonómia-igényüket a jugoszláv utódállam ridegen utasítja vissza, majd a későbbi titói föderalizálás sem elégíti ki ezeket az igényeket. A moszlim-bosnyák identitást csak az 1974-es jugoszláv alkotmány ismeri el először hivatalosan. De ez a továbbra is nagyon korlátozott jogosítvány még a nyelvi sajátosságokat sem vette figyelembe: a bosnyák tagállam hivatalos és köznyelveként a „szerbhorvát”, illetve a „horvátszerb” szolgált. Még a 60-70-es évek fordulóján zajlott nyelvharc sem tudta érdemben áttörni e szűk kereteket.

A szerb-horvát szétválás konfliktusos módja elkerülhetetlenül vezetett Bosznia katasztrófájához. Most, a háborúban szétszórt és megtizedelt bosnyákok és nem bosnyákok maradéka talán visszatál még az ezeréves múlt autonóm hagyományaihoz, a szuverenitás és egyediség mintáihoz.

Komáromi Sándor

A fehéroroszkok nemzeti kultúrája a XIX-XX. században

Radzik, Ryszard: Między Rosją a Polską. Narodowo-kulturowa ewolucja społeczeństwa białoruskiego w dwóch ostatnich stuleciach. = Więź, 39. rok. 1966. 4. no. 159-172. p.

Az I. lengyel köztársaság idején, amikor a fehéroroszkok és az oroszok közötti határ egyszersmind államhatár is volt, más és más civilizációhoz tartozott a határtól nyugatra, illetve keletre eső terület. Fehéroroszország a Litván Nagyfejedelemség, majd a lengyel fennhatóság alatt egyre erőteljesebb összetevője lett a nyugati civilizációnak, amit elnyugatiasodott elitjének és annak a politikai rendszernek köszönhetett, amelynek tagja volt. Az 1830. és 1863. évi felkelések nyomán minden megváltozott: az impériumcsere egyszersmind utat nyitott az orosz nyelv és kultúra behatolása előtt is, bár ezek a folyamatok nem voltak – nem lehettek – túlon túl gyorsak.

A XIX. század jelentős részében a fehéroroszk, de lengyel nyelvű nemesi elit körében még a politikai nemzetfogalom élt. Ez fordult át fokozatosan kulturális nemzetfogalomná, amikor is a beloruszk értelmiség kezdett elhatárolódni a lengyel nyelvtől, és preferálni a beloruszk nyelvet.

Az orosz nyelvet a fehéroroszk helyi társadalom, főként annak elitje, idegennek, az adminisztratív kényszer eszközeinek tekintette sokáig. A pravoszláv elit volt az, amely toleránsabb volt iránta (már a XIX. század vége felé). Aztán a parasztság körében is megindult térhódítása, s ez, ami lényeges, egybeesett a posztfeudális kötöttségek felszámolásának időszakával.

Míg az orosz nyelv a XIX. században a fehéroroszkok érzékelésében elsősorban a cári tisztviselők és a hadsereg nyelve volt, addig a XX. sz-ban a társadalmi ranglétrán való felkapaszkodás eszközevé lett. Azonban mindenekelőtt a nemzet szovjetizálását szolgálta. A fehéroroszkok nem tudtak számot vetni azal, hogy a saját nyelv elhagyása nemzeti méretben teljesíti ki a kulturális aposztáziát.

A társadalmi struktúrákban is végbement az orosz infiltráció. Ennek kettős oka volt. Egyrészt nem alakult ki Fehéroroszországban az erőteljes polgárság, amely motorja lehetett volna a tőkés társadalom kialakításának, másrészt az értelmiség létszáma is túlon túl kicsi volt ahhoz, hogy az efféle fejlődésnek nem-

zeti karaktert kölcsönözzön. Az igazgatási apparátusban sem voltak észrevehető számban fehéroroszk.

Így – pravoszláv alapon – a nép körében mind a cári, mind pedig a későbbi szovjet hatalom meglehetősen nagy népszerűsége tette szert. Szó sem esett ezért semmiféle nemzeti lázongásról, ha volt – és volt – lázongás, annak a társadalmi igazságtalanságok eltörlése volt a célja. Ezt a „fehérorosz szokást” bolsevikok könnyen fogták saját vitorláikba.

A Szovjetunió konszolidálódását követően egy új osztály gyakorolta a hatalmat, a bürokrata értelmiségé. Ez miközben mindinkább elzárkózott a széles tömegektől, a fehérorosz társadalmat népként konzerválta. Ebben nagy szerepet játszott a folklór, a paraszti passzivitás és alázat. (A nemzeti gondolkodást a szovjetek csak a II. világháború idején „szíttották”.)

Fehéroroszország végül is felettébb mélyen betagoledott az orosz provinciák sorába. Ellentétben Lengyelországgal, Csehországgal és Magyarországgal, itt semmi jele nincs ma az ún. középosztálynak, amelyet az államtól való függetlenség, a demokrácia iránti igény, a jogbiztonságra törekvés és a magántulajdon tisztelete jellemez. Az országban – tradicionálisan – mindenki a felsőbbégtől vár mindent, s ezért a modernizálás – ha egyáltalán – nehezen talál társadalmi támogatottságra.

A pravoszlávoktól a „sacrum” és a „profanum” tekintetében egyaránt különböző (és különböző magatartást tanúsító) katolikusok lélekszáma a fehéroroszok körében jóval kisebb arányú volt annál, hogy megakadályozhatták volna az országnak a moszkvai hatalom által támogatott pravoszlávosodást. Ez annál is inkább lehetetlen volt, mivel a cári adminisztráció 1839-ben egyszerűen likvidálta az unitus egyházat, ami egy csapásra megszüntette a fehérorosz parasztság nyugati kultúrához fűződő kapcsolatait. A pravoszlávság orosz verziója hozzájárult ahhoz, hogy a fehérorosz térségben meggyökeresedjék a keletről jött nyelv, részben a keleti mentalitás és a politikai értékrendszer, szélesebb értelemben a társadalmi fejlődés mechanizmusa, amelyet a provincializmus, etnografizmus, folklorizmus és a kulturális russifikáció jellemez.

Noha a mai fehérorosz kultúrában vannak sajátos ősi és lengyel származású mozzanatok is, az orosz kulturális behatolás meghatározó pozíciókra tett szert benne. Különösen a szovjet hatalom éveiben folyt intenzíven az az „agymosás”, amely e kultúra régebbi jellegzetességeit újjal kívánta felváltani. Az egalitarizmus és az osztályelképzelések primátusa, illetve a társadalmi uniformizmusra való törekvés „orosz módra” tette ezt a társadalmat alázatossá, passzívává, kollektivistává. Persze, a fehérorosz kultúra bizonyos értelemben szelektált is olykor. Így pl. nem vették át tőlük a messianizmusra való hajlamot, a küldetésudatot és az „orosz lélek mélységeit”. A fehéroroszok tudatában azt sem sikerült elérni, hogy Oroszország történetét a maguk történetének tekintsék, azt viszont igen, hogy saját nemzeti múltjuk iránt valamennyire is érdeklődjenek.

Összegzésként elmondható, hogy a fehéroroszok meghatározó tömegeinek nincs nemzeti azonosságtudatuk. Országuk sorsa jelentős mértékben külső erőktől függ. Arra kell számítani, hogy Fehéroroszország végül is nemzetivé és nyugatbarátabbá válik, de korántsem történelmének és kultúrájának nyugati gyökereire hivatkozva, hanem a közte és Oroszország között fennálló objektív kapcsolatok megváltozásának eredményeként. Várható ugyanis, hogy Oroszország politikai és gazdasági rendszerében megvalósított reformokat „átplántálják” Fehéroroszországba is. Ezáltal a „nyugati divatokat” ez a nemzet nem közvetlenül veszi majd át, hanem orosz másodkézből, ami – akarva-nem akarva – annak a kétszáz évvel ezelőtti pozíciónak lefokozását jelenti, amelyet a nyugati világ összetevőjeként élvezett. Mindenesetre a fehérorosz-orosz kapcsolatok az elkövetkező néhány évben rendkívül fontosak lesznek.

Futala Tibor

Zsidó és antiszemita ügyvédek az Orosz Birodalomban 1864 és 1917 között

Baberowski, Jörg: Juden und Antisemiten in der russischen Rechtsanwaltschaft, 1864-1917. = Jahrbücher für Geschichte Osteuropas, N. F. 43. Bd. 1995. 4. H. 493-518. p.

Plehve igazságügyminiszter 1903-ban azt az elvárást fogalmazta meg a birodalom népei számára, hogy az orosz államot mint adottságot hazafias érzülettel fogadják el, aminek fejében lehetőségük nyílik arra, hogy a felsőoktatás és a jólét révén asszimilálódjanak. A zsidókat külön is kiemelte. A cári rendszer soha nem süllyedt rasszista antiszemitizmusig, jóllehet a zsidók feltétel nélküli emancipálására sem tudta elszánni magát. II. Sándor uralkodásának éveiben, 1859 és 1865 között lényegesen javultak a zsidók mobilitási esélyei: a kereskedők, kézművesek és diplomával rendelkezők bárhol letelepülhettek korábban kijelölt korábban kijelölt lakóövezeteiken túl is. 1879 után bármely zsidó diplomás állami szolgálatot vállalhatott. Egyébként a birodalom lengyel területein a zsidók 1862-től teljes jogegyenlőséget élveztek s ezen a lengyel felkelés bukása sem változtatott. Mindazonáltal a jogi és a tényleges helyzet jócskán eltért egymástól. Például a német birodalomhoz viszonyítva megállapítható, hogy a magasabb állami posztokat korántsem tölthettek be zsidó származásúak. A liberálisabb években néhányan akkor érthettek el számottevő beosztásokat, ha áttértek valamely keresztény vallásra.

Az ügyvédi pálya adott lehetőséget anyagi és társadalmi előrejutásra azok számára is, akik inkább ragaszkodtak zsidó mivoltukhoz. Az ügyvédségen belüli növekvő arányuk viszont kiváltotta az állami bürokrácia és az orosz ügyvédek fokozódó aggodalmát.

II. Sándor 1881-es meggyilkolása azonnal brutális változásokat idézett elő. Zsidóellenes pogromok követték egymást, ami nyilvánvalóvá tette, hogy a társadalmat jó ideje lappangó antiszemizmus hatotta át s most a modernizáció okozta gondok és feszültségek bűnbakját a zsidóságban véli megtestesülni. A társadalmi háttér is vészjósló maradt, hisz az orosz tartományok átlagosan elmaradtak a nyugati peremvidék színvonalától, s az ott élő népek fokozatos nemzeti ébredése egyre erőszakosabb orosz nacionalizmust gerjesztett. A szélsőjobb szemléletet képviselő Mescserszkij herceg *Polgár* című lapjában a szocialista mozgalomért és a cárgyilkosságért egyaránt a zsidókat tette felelőssé. De voltaképp az egész orosz politikai jobboldal szinonímának tartotta a zsidóság és a (kapitalista) forradalom kifejezéseket. A cári államgépezet az antiszemizmust instrumentalizálva belső integrációs céljaira használta fel vagy inkább ki. Az imperialista rendszernek ugyanis nem jött rosszul, hogy a külső ellenségekhez még belsőt is fel tudott vonultatni.

Mindenesetre a nyolcvanas évek végétől számos olyan hivatalos intézkedés látott napvilágot, amely a zsidók addig elért pozícióit gyengítette. Egy 1887-ben keletkezett törvény megnehezítette a zsidó származásúak számára a közép- és felsőfokú tanintézetekbe való bejutást. 1889-től elkezdődtek a zsidók kiszorítását célzó megnyilvánulások az ügyvédek körében is. A miniszter például arról értesítette a Pétervári Ügyvédi Tanácsot, hogy a kormányzat nézete szerint a zsidó származású ügyvédek számát drasztikusan csökkenteni kellene (ekkor a testület tagjainak 21%-a volt zsidó). 1889-ben miniszteri rendelet adta tudtul, hogy ezentúl az ügyvédi pályára nem keresztény származású csak miniszteri jóváhagyással kerülhet be. Az igazságügyminiszter a kilencvenes évek elején olyan további lépésekre szánta el magát, amelyek a már ügyvédi pályán működő nem keresztények fokozatos kiszorítását célozták. 1885-1890 között egyébként egész Oroszországban a zsidó származású ügyvédek száma 201-ről 249-re, a teljes ügyvédi létszám pedig 1549-ről 1771-re nőtt (vagyis a zsidók aránya 12,9%-ról 14-re ugrott). Eközben az ügyvédbojtárok körében a zsidó fiatalok száma 135-ről 456-ra, teljes létszámuk 710-ről 1069-re emelkedett (a zsidók aránya 19%-ról 42,9-re módosult).

A kilencvenes évek kormányzati erőfeszítései 1896-ra változtattak a képen: ekkor a 2149 ügyvéd, illetve 389 segéd közül már csak 9,8 illetve 32,3% volt zsidó. Átlag fölötti volt az arányuk olyan városokban, mint Odessza, Varsó vagy Szentpétervár. Míg Makalinszkij ügyvéd azt indítványozta, hogy a lakossági arányban állapítsák meg a nem keresztény ügyvédek kvótáját, addig mások egyenesen teljes kizárásukat kezdeményezték az egész ügyvédi karból. A szélsőséges követelések odáig mentek, hogy még a keresztény hitre áttérteket is meg akarták fosztani az ügyvédi pálya lehetőségétől.

A miniszteriális hivatalnokok általánosságban megelégedtek a zsidó vallásúak korlátozásával, egyben ösztönözték az áttérést a keresztény vallásfeleketek valamelyikére, bár számos, korábban liberálisnak számító ügyvéd ennél

szigorúbb megszorításokat követelt. Vagyis a cári rendszer megmaradt a vallási hovatartozás szerinti nemzetdefiníció mellett, s nem engedte érvényesülni a rasszista tendenciákat. Így az állapítható meg, hogy az emancipáció nem emberi jogként jelent meg, hanem az eredményes asszimiláció jutalmaként. Muravjov igazságügyminiszter a századfordulón a maga karrierjét is azzal látta biztosíthatónak, ha a cári udvart nem ingerli antiszemita próbálkozásokkal.

A századfordulót követő évek politikai megrázkódtatásai levették a napi-rendről a zsidógyűlöletet. A cári önkényuralommal való tömeges szembefordulás, a politikai perek megszaporodása elfeledtette a vallási különbözőségekből mesterségesen előállított megosztottságot az ügyvédek körében is. 1905 márciusában a Pétervári Ügyvédi Tanács abszurditásnak minősítette a vallási alapon gyakorolt felvételi korlátozásokat.

Az első orosz forradalom azonban megmutatta a társadalmi előrejutásból jó-szerével kirekesztett zsidóság radikalizálódásának veszélyét, s ezért a rend visszaállásakor előkerültek az ideiglenesen elhallgatott antiszemita nézetek is, melyek jegyében tagadták a forradalom orosz jellegét, s a radikális társadalmi mozgalmakért egészében a zsidóságot tették felelőssé.

A forradalom utáni jelentős hangsúlyeltolódást illusztrálja az a tény, hogy míg az 1902-es vilnai vérvád alkalmából az egész liberális közvélemény megmozdult, addig tizenkét évvel később az imperialista rendszer már eredménnyel vehette be e régi módszert a hatalmi politika tömegbázisának szélesítése érdekében.

A világháború előtti utolsó években az ügyvédi pályát is elzárták a zsidó pályázók elől, s így szinte belekergették őket a radikális pártok karjaiba. Végül csak a 17-es februári forradalom törölte el a zsidók nyílt vagy rejtett megkülönböztetését.

Sonnevend Péter

A spanyolországi gallego nacionalizmus történelmi háttere (1840-1950)

Beramendi. Justo G.-Núñez, Xosé M.: The Historical Background of Galician Nationalism (1840-1950). = Canadian Review of Studies in Nationalism, 22. vol. 1995. 1-2. no. 33-39. p.

Spanyolországon kívül alig ismeretes a gallego etnonacionalizmus, annak el-
lenére, hogy jelentősége napjaink galíciai politikai életében ismét fokozódik.
Ez a jól megkülönböztethető kulturális hagyományokra épülő nacionalizmus
azok közé a nyugat-európai etnonacionalizmusok közé sorolható, amelyeknek
még nem sikerült a kulturális fázisból a politikai fázisba fejlődniük. A Miroslav
Hroch által a kisebb európai országokra felállított modell szerint a gallego

mozgalom a nacionalista mozgalmak „nem integrált és elkülönülő” típusához tartozik, a breton vagy a korzikai nacionalizmushoz hasonlítható, bár a szerzők cikkükben éppen azt igyekeznek bizonyítani, hogy a gallego mozgalom gyorsabb fejlődési mintát követett, mint az említettek, ám ez a nacionalista progresszió – éppen fejlődésének kritikus időszakában – megszakadt az 1936-1939-es spanyol polgárháború miatt.

A mozgalom saját történései három fejlődési fázist szeretnek felvázolni: a *provincializmus*, a *regionalizmus* és a *nacionalizmus* időszakát, miközben a fázisok egymásutánjában folyamatosan nőtt a mozgalom aktivistáinak nemzeti öntudata, bár ez sem a társadalmi támogatottság növekedésével, sem az ideológia érlelődésével nem zajlott feltétlenül párhuzamosan. A galíciai nacionalizmus, akárcsak a baszk vagy a katalán mozgalom a spanyol nacionalizmus elutasításaképpen is erősödött.

Galícianak objektív módon megkülönböztethető etnikai jellemzői vannak. A gallego mint az egyik régi nyugat-európai román nyelv, a középkorban fejlett irodalmi nyelvként működött. A tizenhatodik századtól azonban kollokviális, az alsóbb néposztályok által használt nyelvvé süllyedt, miközben a spanyol lett mind a hivatalok, mind az irodalom nyelve, még ha a galíciai népesség 80%-a máig is a gallego nemzeti nyelvet beszéli. A nyelven kívül sajátos népszokások, rokonsági rendszerek, termelési módok és a közös lakóhelyek különböztetik meg a gallegókat a spanyoloktól. A régió jól körülhatárolható földrajzilag. Elmaradottsága miatt sokan vándoroltak ki innen, helyettük mások viszont nem kívántak idetelepülni. A földrajzi elszigeteltség ellenére a római kor óta, amikor Gallaecia néven önálló provinciaként szerepelt, Galícia mindig egy nagyobb politikai egység, az asztúriai, a leóni, majd a kasztíliai királyság része volt, a XVI. századtól kezdve pedig a spanyol állam része lett. Önálló galíciai államalakulat nem lévén, nem volt a katalánokéhoz vagy baszkokéhoz hasonló gallego *fuerrismo*, amellyel az elvesztett egykori autonómiát szerették volna visszaállítani.

A XIX. század első felében elmaradott földbirtokrendszer, a kereskedelem viszonylagos hiánya, a korábbi helyi textilipar megszűnése nyomorúságos viszonyokat teremtett, de az 1840-es évek mégis a galíciai reneszánsz, a *Rexurdimento* évei voltak. X. Vereá de Augiár 1838-ban megjelent műve, a *Historia de Galicia* hangsúlyozta először a kelta eredetet, s ezt követően a gallego nacionalista ideológia hosszú ideig múltba forduló maradt. A nemzeti mozgalomnak inkább kulturális, mint politikai eredményei voltak. A galíciai városi polgárság és a középosztály, mint a politika két valódi formálója, Spanyolország politikai alternatíváiból a *moderados* tekintélyelvű és központosító elvei mellett kötelezte el magát a regionális és helyi önkormányzatokat követelő *justismo* ellenében.

A galíciai patriotizmus a városi értelmiségiek, főként a diákok szűkkörű mozgalmaként fejlődött, s különös ellentmondása volt, hogy bár a paraszt volt

az ideálja, a parasztságot és a munkásságot éppúgy kizárta soraiból, mint a pap-
ságot vagy a földbirtokos nemességet.

Az első valóban komoly politikai szervezet az 1890-től 1894-ig működő
Asociacion Regionalista Gallega volt, amely korántsem vallott egységes ideo-
lógiát. Legalább három úm. liberális, a tradicionalista és a föderalista irányzat
képviselőit foglalta magában. 1897-ben A Coruna (!) városában megalakult a
Liga Gallega, Manuel Marguiának, egy ötkötetes galíciai történeti mű szerző-
jének vezetésével. Ez is kevésbé politizáló, inkább hagyományörző és nyelv-
művelő szervezet volt. A nemzeti öntudat új intézményeként 1906-ban (a Ku-
bába kivándorolt galíciaiak támogatásával) létrehozták a Galíciai Nyelvi Aka-
démiaát, majd katalán mintára 1907-ben a *Solidaridad Gallega*-t. A század első
két évtizedében a *Solidaridad* a földreform támogatója volt, részt vett a hagyo-
mányos földbirtok-rendszer, a *foro* lebontásában, és megnyerte magának a fa-
lusi értelmiséget. 1916-tól megjelennek az immár világosan megfogalmazott
nacionalizmus szervezetei, *Irmandades da Fala* (nyelvi testvérszövetségek)
megnevezés alatt. Az *irmandades* fő propagátora az ismert republikánus újsá-
gíró: Antón Villar Ponte. Az *o Nacionalismo Gallego* című brosúrájának meg-
jelenése után A Corunán kívül sorra alakulnak az *irmandades* csoportok San-
tiago de Compostelában, továbbá Monforte, Vilalba, Pontevedra és Ourense
városokban. Az *irmandades* ideológiája, melyet az 1918 novemberében Lugo-
ban tartott első Nacionalista Közgyűlés programja fogalmaz meg, „integrált
autonómiát” és általános választójogot követel Galiciának az ibériai államok
föderációján belül, hivatalossá akarja tenni a gallego nyelv használatát a spanyol
mellett, általában „galicizálni” a kultúrát, az oktatást és a hivatali ügyin-
tézést. A nacionalisták azonban elvesztették az 1918-as választásokat, és kü-
lönösen Primo de Rivera 1923-tól 30-ig tartó diktatúrája alatt teljesen háttérbe
szorultak.

1932-től aztán az *Organizacion Republicana Gallega Autonomo* immár va-
lóságos galíciai politikai pártként lép fel, és szövetséget keres a spanyol köz-
társasági párttal. Néhány jelöltjük, köztük A. Villar Ponte bekerül a madridi or-
szággyűlésbe. A gallego képviselők a katalán nacionalista küldöttekkel együtt
az új köztársaság föderációs alkotmányáért harcolnak. 1933-ra elérik, hogy a
republikánus kormány népszavazást rendel el a galíciai öngazgatásról. A jobb-
oldal 1933 novemberi győzelme után a népszavazást elnapolják, és arra csak
1936. június 28-án kerül sor. A szavazók több mint kétharmada dönt Galícia
önállósága mellett. A júliusi katonai felkelés azonban megakadályozza ennek
megvalósítását, sőt, mivel a népszavazást a spanyol parlament már formálisan
sem hagyta jóvá, Katalóniával és Baszkfölddel ellentétben még emigráns kor-
mánya sem lehetett Galiciának. A gallego nacionalizmus galíciai milíciát szer-
vez a köztársaságiak oldalán és képviseleti irodát tart fenn Barcelonában a pol-
gárháború idején. A Franco-korszakban a gallego nacionalizmus egyetlen te-

repe Dél-Amerika marad; elsősorban Argentínában próbálják életben tartani azok a galíciai nacionalisták, akik az üldöztetést túléltek, és emigrálni tudtak.

Az 50-es és 60-as években a baloldali, marxista elemeket is tartalmazó gallego nacionalizmus tömörül a Buenos Aires-i *Mocedades Galeguistas* című lap körül, próbálva őrizni a 30-as évek republikánus nacionalizmusának örökségét. Ennek az anyaországtól távol működő aktivista csoportnak azonban leginkább csak nyelvet megőrző szerepe alakult ki.

A szerzők azzal zárják áttekintésüket, hogy megállapítják: az etnikai együvé tartozás önmagában nem elegendő valamely társadalmilag is jelentős nacionalizmus kialakítására. Valóságos nacionalista mozgalmakhoz tényleges társadalmi és gazdasági változások szükségesek. Az egyes társadalmi csoportok nacionalizmushoz való viszonya sohasem tekinthető automatikusnak vagy állandónak, de nem is változik könnyedén. Az intézményesített önkormányzat megléte a nemzeti azonosságtudat és a nemzeti érzés kifejlődésében igen fontos szerepet játszik.

Tokai András

Szlovákia: állami romapolitika és a könyvtárak szocializációs szerepköre

Kilárová, Iveta: Miesto knihovníkov v procese socializácie rómskeho obyvateľstva. = Knižnice a informácie, 28. roč. 1996. 4. no. 174-177. p.

Szlovákiában az összlakosságnak (1991-ben az 5 millió 269 ezer állampolgárnak) majdnem 10%-át a romák teszik ki. Az ország területén több száz éve elő népcsoport mindmáig megőrizte sajátos kultúráját és identitását. Bár a többségi lakosság bizonyos fókig mindig intoleráns volt a romák másságával szemben, napjainkban különös élességgel vetődik fel a velük való együttélés problémája.

Ez annak ellenére van így, hogy a Szlovák Köztársaság több intézkedése és engedménye pozitívan értékelendő. A roma népcsoport elnyerte a nemzeti kisebbség státuszát (korábban etnikumként emlegették). A politikában megjelentek a roma pártok és szervezetek, amelyek a nemzetközi roma szervezetek munkájába is bekapcsolódtak. A romakérdés helyet kapott a tömegtájékoztásban és az állam dotálja a roma periodikumok kiadását.

Az együttélés kiéleződése elsősorban a megnehezedett életkörülményekre vezethető vissza, s ezen belül arra, hogy főként a romákat sújtja a munkanélküliség. Vannak régiók, ahol 80-100%-os ez a megalázó állapot. Ez a romákat szociálisan izolálja, a törzslakosság ellen „hergeli”. Növekszik agresszivitásuk és bűnözésük. (Megjegyzendő, hogy vizsgálatok tanúsítják: a romák iménti tulajdonságai nincsenek genetikailag determinálva.)

Másodsorban a törzslakosság a priori averziói is felelősek az áldatlan helyzetért. Így hát az állam de iure hiába garantálja a romák egyenjogúságát, ha de facto a törzstársadalom nem hajlandó ennek maradéktalan érvényesítésére.

Egyébként a romakérdés államilag intézményesített fórumainak a nézeti sem voltak korábban mindig és mindenben „szalonképesek” emberjogi szempontból (pl. az állami bizottság berkeiben felmerült, hogy ezt a „beteg populációt” sterilizálással kellene „szabályozni”).

1991. április 9-én született meg a 153. sz. kormányhatározat, amely az állami romapolitika alapelveit tartalmazza. Ez egyfelől garantálja a romák jogát „az oktatásra és művelődésre, a saját, azaz a roma nyelvű sajtóra és informálódásra”, továbbá „a saját nyelv hivatali kapcsolatokban való használatára”, „a saját roma kultúra fejlesztésére”, „az etnikai szervezetekben való egyesülésre” és „a romákkal kapcsolatos kérdések rendezésében való közreműködésre”. Másfelől

viszont kimondja azt az elvet, hogy „nem szükséges különleges, csak a romákat érintő szociális gondoskodást kifejezeni”, illetve azt, hogy „amennyiben a romákat külön állami pénzalapokkal támogatnák, ...az egy csoport előnyhöz juttatását jelentené a többiek rovására”.

Ezeket az alapelveket azután az egyes tárcák konkretizálták saját programjaikban. E folyamatnak köszönhetően több roma kulturális egyesület, folklór együttes alakult, megindult a roma nyelvű könyv- és folyóiratkiadás, a televízió műsorában helyet kapott a *Romale* műsor, megkezdte működését a professzionális roma színház, a *Romathan*. Nyitrán főiskolai roma tanszék jött létre, Eperjesen pedig roma nyelvű levelező képzés. Kassán a roma tanulókkal foglalkozó pedagógusok klubot alakítottak, a roma gyerekek számára „nulladik osztályú” kísérleti tanítás indult. (Ehhez kiadták a megfelelő tankönyvet és segédletet.)

A könyvtárügyben 1991-ben visszavonták a korábbi koncepciókat tükröző „romakezelési” irányelveket. Az új trendeknek megfelelő könyvtári-könyvtárosi magatartást egy országos konferencián vitatták meg. Ebben komoly segítséget nyújtott az INFOROMA nevű nem kormányzati szervezet. A konferenciának – sajnos – szükségképpen foglalkoznia kellett a romák könyvtári ellátásának technikai kérdéseivel, többek között a kikölcsonzött művek elszennyezésével és vissza nem hozásával.

Mindazonáltal legcélszerűbb a roma gyerekek könyvtári tagságára és olvasásra nevelésére koncentrálni, még ha sok gyerek nehezen teremti is elő a beiratkozási díjat. Ők főként a különféle rendezvények iránt fogékonyak, különösen a vitadélutánok és a zenei alkalmak keltik fel érdeklődésüket. Ezeken nem szabad a roma és a nem roma gyerekeket egymástól elválasztani. Hatékony forma az olvasótáborok szervezése, ahol a roma gyerekek olvasási élmények mellett higiénés jártasságokra, egészségügyi ismeretekre is szert tesznek. Jó volna olyan táborokat szervezni, amelyeken a gyerekeken kívül az anyák is részt vennének.

A felnőtt könyvtári ellátás megszervezése során kívánatos a munkaügyi hivatalokkal való együttműködés. A romabarát művekből akár különgyűjteményt is létre lehet hozni, hogy ezáltal mind a törzslakosság, mind pedig roma olvasók körében növekedjék az egymás iránti megbecsülés, tolerancia.

Természetesen könyvtárosnak nem romákkal, hanem külön-külön roma személyekkel kell foglalkoznia, mégpedig a következő elv érvényesítésével: „Nincs jogom, hogy ne higgyek neked, de ha becsaptál, elveszted a bizalmamat, nüg csak újra ki nem vívod azt.”

A közlemény nem tér ki a romák ellátásában szükségképpen felmerülő nyelvi problémára. Mindössze annyit jegyez meg, hogy több roma nyelvjárás van, s ezeket korántsem érti meg mindenki.

A szerző konklúziója: „A társadalom tudatában és életében majd csak akkor következnek be pozitív változások, ha megszűnik a különféle etnikai csoportok problémaként való szemlélete, illetve helyébe a társadalom egészével való foglalkozás lép, továbbá ha a társadalom toleránsabbá válik a másság iránt, ha ke-

vésbé lesz diszkriminatív... Ha ilyen atmoszférát sikerül teremtenünk a könyvtár környezetében, minden bizonnyal kivívjuk – a romákat is beleértve – az etnikai kisebbségek tagjainak tiszteletét, megbecsülését és bizalmát.”

Futala Tibor

A Revue d'Études Comparatives Est-Ouest tematikus száma a szovjet örökség kérdéséről a demográfiában

Blum, Alain – Goussef, Catherine: Introduction. La question des héritages. L'apport de la démographie. = Revue d'Études Comparatives Est-Ouest, 26. vol. 1995. 4. no. 5-8. p.

A kelet- és nyugat-európai összehasonlításnak szentelt folyóirat 1995. évi decemberi száma a címben jelzett kérdést boncolgatta. A kérdés felvetése ugyan jogos, csakhogy a demográfiában nehéz megkülönböztetni a fordulat előtti és utáni tendenciákat. Azért nehéz, mivel e tudományág az egyén dinamikáját, választásait tükrözi, még ha mindez meghatározott környezeti feltételek között megy is végbe.

Miközben a bevezetés szerzői, egyben az egész szám összeállítói bizonyos mértékig dubiózusak a tekintetben, hogy egyáltalán nem tautológikus-e a fentiek miatt demográfiai örökségről beszélni, a közzétett dolgozatok arról tanúszkodnak, hogy van miről értekezni az egyének és az intézmények viszonyának témaköréből.

Az intézmények fogalmát a jogi-politikai realitások, a működő szervezetek (család, iskola, párt stb.), valamint az értékek és preferenciák alapján igazodó szervezetek felől lehet megközelíteni, illetve vizsgálni. A legnagyobb eltérés a szovjet rendszer és Nyugat között a jogi-politikai realitások szerinti megközelítésben nyilvánult meg. A szervezeti-intézményi relációban lényegesek voltak a nomenklatúrával és az egyszerű párttagstátusszal kapcsolatos kérdések.

A demográfiai magatartás az intézményekéhez képest sokkal lassabban alakul át. A változások, így pl. a fordulat óta megnőtt halandósági mutatók e tekintetben mélyebb struktúrákra utalnak. De ugyanígy van bizonyos változás a földrajzi mobilitásban is, hiszen ennek korlátai az új helyzetben jóval nagyobbak.

A szám második felének cikkei éppen ezeket a kérdéseket vizsgálják. Eközben felmerül az anyaország és a gyarmatok viszonya, minthogy ez utóbbiak nemrég szabadultak fel a gyarmatosítók uralma alól. Ez nem mond ellent annak a ténynek, hogy voltaképpen már a 60-as években elkezdődött egyfajta dekolonizáció. Ezért indokolt az a francia szerzőjű cikk, amely a nyugati és a keleti gyarmatosítás különbségeivel foglalkozik. Módszerként a szerzők a történelem újraolvasását ajánlják.

A demográfiai magatartásban, bármekkora is a társadalmi trauma, nincs teljes szakítás, hiszen alanyai ugyanazok maradnak. Ugyanakkor ez a demográfia „folytatólagosságát” hirdető nézet sem tagadja a változásokat.

A szociális ellátás fordulat előtti kérdéseivel két tanulmány foglalkozik, a többi az új helyzetet méri fel, egyebek mellett az orosz kisebbségek jelenlétét az új önálló államokban. A szám pulbikációnak többsége orosz szerzőktől származik.

Niederhauser Emil

The first part of the course covers the basic concepts of algebra and geometry. This includes the study of numbers, operations, and the properties of shapes. The second part of the course focuses on more advanced topics such as trigonometry and calculus. This part of the course is designed to provide students with a solid foundation in mathematics that will be useful in many other areas of study.

Mathematics 101



**A KÓDEX KÖNYVÁRUHÁZ
NEMCSAK A KÖNYVTÁROSOK ÁRUHÁZA**

Régi helyen, az új könyvek széles választékával
készséggel állunk a vásárlók
és a könyvtárak rendelkezésére.

*Címünk: 1054 Budapest, Honvéd u. 5. (Báthori u. sarok)
Telefón/fax: 132-7357, 132-7385, 131-6350*

Nyitvatartási idő:

<i>hétfőtől szerdáig</i>	<i>9-17 óráig</i>
<i>csütörtökön</i>	<i>9-18 óráig</i>
<i>pénteken</i>	<i>9-16 óráig</i>

**ÚJ SZOLGÁLTATÁSUNK
KÖNYVTÁRAK, INTÉZMÉNYEK ISKOLÁK RÉSZÉRE:**

Kívánságukra tájékoztatást adunk az Önöket érdeklő magyar és idegen nyelvű könyvújdonságokról, hanglemezekről, video- és hangkezzettákról, oktatási programokról.

A megrendeléseket faxon is elfogadjuk, és postai utánvétellel, átutalással azonnal szállítjuk – a szerződött könyvtáraknak a kért fizetési mód szerint.

ENGEDMÉNYEINK

könyvtárak, könyvtárosok, iskolák pedagógusok részére készpénzes vásárlás esetén: magyar nyelvű könyvek-nél 20%, idegennyelvű könyv, szótár, lexikon, hangzó anyagok stb. 10%, diákok, nyugdíjasok minden vásárlás után 10% engedmény.

KISEBBSÉGGUTATÁS

KÖVETKEZŐ SZÁMUNK TARTALMÁBÓL



Kisebbségek és az új régiók kialakítása Szlovákiában (Kusý, M.)

*

Románia az új választások évében (Lhomel, E.)

*

Az 1945-ös erdélyi földreform – a román kisebbségpolitika egyik „harc eszköze” (Vincze Gábor)

*

Kísérlet a posztkommunista új nacionalizmus magyarázatára Jugoszlávia példáján (Lutardt, C.)

*

Német kisebbségek (Europ)

*

Intelligencia, jövedelem és etnikai identitás az USA-ban (Lynn, R.)

Emlekezzeünk reegiekreul. A Pannóniai Enek gombosi (?)

előzetésének (?) kérdéséhez (Jung Károly)

